

UNIVERSITETET I BERGEN

---

*Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap
Høsten 2008*

Mellom vitenskap og tradisjon

Kunnskap om barneoppdragelse og familie i Norge 1890 - 1950

Bjørnar Mortensen Vik

Mastergradsoppgave i Historie

Veileder: Astri Andresen

Forord

Tusen hjertelig takk til alle som har hjulpet til!

Først og fremst min veileder, Professor Astri Andresen, som hele tiden har vært engasjert og tålmodig, og gitt konstruktive og skarpe tilbakemeldinger underveis. Takk til Professor Knut Venneslan for gjentatte lesninger av, og gode råd om, deler av oppgaven. Takk også til Stipendiat Jonas Lillebø og Forsker Hans Christian Farsethås, som begge har lest og kommentert partier! Til alle ved seminargruppen *Individ, kultur og samfunn* ved *Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap*, som har kommet med tilbakemeldinger og innspill på seminarene. Takk også til Dr.med. Arne-Magnus Hæggernes for omvisning på Haukeland, gode samtaler og litteraturtips. Og til Dr.art. Svein Atle Skålevåg for nyttige innspill og henvisninger i oppstartsfasen.

Bergen 20. november 2008

Bjørnar Mortensen Vik

Innhold

1. Innledning.....	3
Problemstilling	5
Kunnskapshistorie som problematiseringsprosess	8
Problematikk	11
Begrep	12
Perspektiv	14
Materialgrunlaget eller tekstsituasjonen.....	16
Forskningssituasjonen	19
2. Den kristne oppdragelseslitteraturen.....	25
Det uendelige tillitsvervet	26
Frihet, vane, lov og skjebne	28
Oppdragelsesproblematikker.....	32
Regulering av de korrumperende instinkter	32
Selvreguleringsprinsippet.....	35
Familieproblematikker	38
Kjærlighet og verdslighet	38
Den glemte kunnskap	40
Kunnskapsløftet.....	42
Konklusjon	44
3. Mentalhygienien	46
Bedre føre var.....	49
Arveproblematikk.....	53
Smitteproblematikk	56
En mentalhygienisk barneoppdragelse	60
– Vi må nødvendigvis opdra foreldrene også.....	66
Konklusjon	70
4. Barnepsykologien.....	72
Interne forskyvninger	75
Eksterne forskyvninger	78
En barnepsykologisk oppdragelse	79
Fra mekanisk deduksjon til biologisk sannsynlighet.....	83
Et nytt frihetsbegrep og selvreguleringsprinsipp	86
Demokrati i familien – demokratiserende familier	87
Hva venter ungene av oss?	89
Konklusjon	91
5. Konklusjon.....	93
6. Abstract.....	101
Tekst og litteratur	102

1. Innledning

Denne oppgaven er et forsøk på å foreta en undersøkelse av kunnskapsproduksjon på et avgrenset område hvor kunnskap lar seg undersøke i sin egen rett. Tematikken ble valgt som resultat av en undring over tydelige endringer i kunnskap og praksis om barneoppdragelse slik den ble presentert av forskningslitteratur, i vesentlig grad av psykiatri- og psykologihistoriografien og av familie- og barneoppdragelseshistoriografien. Slik jeg opplevde det var de fleste enige om at det fra slutten av 1800-tallet og opp i mot etterkrigstiden foregikk vesentlige endringer, eller forbedringer, i barneoppdragelsespraksisen, og at dette hadde forbindelse med fremveksten av moderne barnepsykiatri og -psykologi. Dette innebar en antiautoritær vending, bort fra tøffe fysiske avstraffingspraksiser, og sammen med disse endringene foregikk det et mentalt hamskifte i synet på den patriarkalske familien: Særlig etter andre verdenskrig ble familien demokratisert, sekularisert, humanisert og i det hele tatt på alle måter oppgradert til det bedre.

Så var det slik at kritiske røster allikevel kunne melde at det nå ikke var så helt sikkert at alt var blitt så bra som man trodde. Kunne man ikke her tvert om se spor av en omfattende medikalisering av barneoppdragelsen og familien, der nye og avanserte maktformer gjorde seg gjeldende? Der livet selv ble regulert ned til den minste detalj? Var ikke den nye medisinske og psykologiske kunnskapen, og dens praksis og inngripen i familiesammenhenger, et tegn på en ny form for overgripende biomakt og biopolitikk, som etter å ha kappet hodet av den gamle familiepatriarken fremdeles regulerte og produserte våre bevegelser, våre praksiser og våre tanker etter eget forgodtbefinnende? Om patriarken var hodeløs og maktesløs, fantes det fremdeles subtile teknikker til å diskriminere de som falt utenfor rammene av den medisinsk definerte normaliteten; de homoseksuelle, de perverse, minoriteter eller de ansvarsløse og hysteriske kvinner. Det verste var at disse diskriminerte i stor grad selv var et produkt av den samme makten som fortsatte å undertrykke dem! Etter at man sluttet å piske, begynte man å skrive ut diagnoser, og så var alt ved det gamle eller til og med blitt verre.

Om forskningslitteraturen faktisk var slik, eller om det skyldtes min oppfatning av den, er et spørsmål vi ikke trenger å ta stilling til foreløpig. Felles i min forståelse av litteraturen var at man stort sett var enige om at det var kommet på plass en ny form for kunnskap, og at denne kunne brukes i sosiale sammenhenger på godt eller vondt. Dette var forvirrende, og jeg begynte å lure på om dette kunne være en riktig vurdering av kunnskapen rolle i slike sammenhenger. Var den virkelig bare et sosialt og politisk verktøy til å gjøre

samfunnsforholdene bedre eller verre med? Det er kanskje riktig at kunnskapen *blir* brukt som verktøy i politiske sammenhenger, men kunne det forklare dens fremvekst? Vokste den barnepsykologiske kunnskapen om barnet frem fordi det for eksempel forelå et behov for å demokratisere, medikalisere eller humanisere samfunnet generelt? Var kunnskapen virkelig et resultat av en generell demokratiserende tendens i luften, eller at ”makta” trengte nye måter å inndelegere og regulere befolkningen på? Og i tilfelle, hva skal man med den da?

Etter et studieopphold ved Universitetet i Paris, Sorbonne I, våren 2008 ble jeg bedre kjent med en tradisjon i vitenskapshistorien som jeg tenkte kunne brukes til å plassere kunnskapen utenfor problemstillingen om sosial forbedring eller fornedring. Det var den såkalte franske epistemologien, representert særlig ved filosofen og legen Georges Canguilhem (1904 – 1995). Hovedtrekkene her, som jeg tenkte også kunne brukes til å undersøke kunnskap, var rekonstruksjonen av det vitenskapelige arbeidet lest som fremveksten av lokale og konkrete rasjonaliteter. Det vil si praksiser hvis rasjonalitet kun står i forhold til en problematisering av sine egne undersøkelsesobjekter. Rasjonalitet ble på denne måten i Canguilhems tenkning framkalt ”generelle samfunnsprosesser”, og gjort lokalt og konkret forankret i den vitenskapelige praksis selv, i arbeidet med sine egne objekter. Dette oppfattet jeg som en elegant løsning for å slippe å forholde seg til en spørsmålsstilling om rasjonaliteten selv, og om våre praksiser generelt blir mer eller mindre rasjonelle gjennom historien. Jeg fant også ut at Canguilhem hadde vært veileder for Michel Foucaults (1926 – 1984) doktorgradsavhandling, og dette fikk meg til å lese sistnevnte med nye øyne. Etterpå var jeg optimistisk på vegne av at kunnskap burde kunne undersøkes på en tilsvarende måte. Var det ikke dette Foucault egentlig også drev med? Gitt at kunnskapens objekter ikke nødvendigvis var det samme som vitenskapens ville antageligvis dens praksis enda tydeligere enn vitenskapens stå i balanse mellom sosiale og vitenskapelige praksiser, uten å være enerådende definert verken av den ene eller den andre. Kunnskapspraksis kunne ikke defineres verken som kunnskap for kunnskapens skyld, eller kunnskaps for det sosiales skyld. Nå er det jo på ingen måte slik at jeg var den første som fant ut av dette, verken i norsk, bergensk eller historiefaglig sammenheng. Men for meg markerte det i det minste et oppmuntrende skritt i fruktbar retning for *min egen* forståelse av de forholdene jeg ønsket å undersøke.

Deretter vendte jeg tilbake til det opprinnelige området, hvor undringen var blitt vekket. Det vil si til Bergen og til det historiske materialet. Jeg bestemte meg for å foreta en konkret historisk vurdering av de materialer som kunne inneholde spor av kunnskapen om barneoppdragelse og familie, som altså alle var enige om hadde endret seg, og undersøke

denne som en avgrenset prosess ved hjelp av de verktøyene jeg hadde med meg fra Frankrike. Jeg lette etter kunnskap i historiske materialer, for det meste i bøker og tidsskrifter, og satte spørsmålene om samfunnets generelle humanisering, demokratisering, biomaktifisering eller medikalisering i en bred parentes. Jeg konsentrerte meg fullt og helt om de problematikker, begreper og problemer som ble formulert og opparbeidet i materialet over denne perioden, og oppgaven som her foreligger er altså resultatet av dette arbeidet.

Problemstilling

Vi skal altså i oppgaven stifte bekjentskap med et stort kunnskapsproduserende arbeid som gjennomgikk vesentlige modifikasjoner i mellomkrigstiden. Det dreier seg som nevnt om kunnskap om *barneoppdragelse* og *familie*, i en periode nærmere avgrenset fra rundt 1890 til rundt 1950. Bakgrunnen for periodeavgrensningen ligger i de tydelige endringene nevnt i innledningen og at jeg særlig er interessert i hvilken betydning dannelsen av *Mentalhygienisk forening* i desember 1930 og dens påfølgende praksis hadde i denne sammenheng, uten å glemme den allerede foreliggende kunnskapssituasjonen. Oppgaven kommer til å utføre en undersøkelse av kunnskapsproduksjonen på begreps- og problematikknivå, og setter seg med det som mål å presentere et historisk materiale, som har det til felles at det arbeider med å konstituere eller befeste den mentale helse som et fokusområde i folkehelseopplysningslitteraturen. For i denne litteraturen begynner begrepet *mentalhygiene* å dukke opp i 1920-årene i forbindelse med at *Folkehelseforeningen* og dens tidsskrift ble stiftet i 1919. Og selv om det til å begynne med på ingen måte kan sies å dominere sjangeren, dukker dette og tilsvarende begreper stadig oftere opp utover tiåret, slik at den kjente nevrologen Georg H. Monrad-Krohn, Folkehelseforeningens formann, i 1930 kunne si at mentalhygiene, sammen med kampen mot de veneriske sykdommer og boligsaken burde være Folkehelseforeningens tre hovedsatsingsområder.¹ Det er altså særlig i *Folkehelseforeningens tidsskrift*, som fungerte som foreningens hovedpublikasjonsorgan begrepet opptrer, men utover 30-årene finner man det også i medisinske tidsskrifter, populære legeverker, samt i egne småskrifter og bokutgivelser. Med oppkomsten av dette og lignende begreper er det påfallende hvordan barneoppdragelse og familieliv problematiseres og begrepsfestes innenfor nye perspektiver. Nye perspektiver på sosiale problemer dannes, og et sosialpsykisk helseproblem konstitueres som objekt, både for politisk og sosial bekymring og for vitenskapelig oppmerksomhet.

---

¹ Rudjord 1992: 14.

Jeg har altså valgt å foreta undersøkelsen på et tekstlig nivå, eller på begrepsnivå. Valget er først og fremst tatt med bakgrunn i at det ikke er mentalhygienebevegelsen *som sådan* som er fokuspunkt, men kunnskapsarbeidet angående barneoppdragelse og familie. Det har seg for øvrig slik at andre sider av mentalhygienebevegelsens praksis – økonomiske, juridiske, institusjonelle og aktørforhold – allerede *er* godt og utførlig undersøkt, både av historikere og samfunnsvitere, men også av tidligere leger, psykologer og deltakere.² Vi vet en god del om det. Derimot oppleves en grundig analyse av den produserte kunnskapen, selve det populærvitenskapelige arbeidet i større grad som mangelfullt i den eksisterende historiske forskningen. Dette er noe som også påpekes av Kari Ludvigsen i hennes artikkel ”Child Guidance and Mental Hygiene in Interwar Norway”, så sent som i 2004.³ Bevegelsens praksis er således først og fremst interessant for meg i kraft av de begreper og de nye perspektiver som den utarbeider i undersøkelsesperioden, som altså i all hovedsak finnes i populærvitenskapelig tekster publisert innenfor den nevnte perioden. Slik vil *tekstene* på denne måten utgjøre oppgavens materielle hovedfokuspunkt.

Mentalhygiene og lignende begreper inngår i eller danner bestemte *perspektiver* om kunnskapspraksisen utgjør en konsistent måte å forholde seg til sitt objekt ved å forholde seg til et stabilt sett av dem (se side 14). Oppgaven vil forsøksvis operere med tre slike perspektiver i løpet av undersøkelsesperioden. Det første får navnet *den kristne oppdragelseslitteratur*. Hypotetisk påstås det foreløpig at dette opererer før og delvis parallelt med *mentalhygien*en, som er det andre perspektivet. I tillegg er det et tredje som opererer delvis parallelt med mentalhygienen, som er integrert i mentalhygienen og som etter hvert ser ut til å overta for det: *barnepsykologien*. Den kristne oppdragelseslitteraturen mister derimot i løpet av perioden sin dominerende posisjon som kunnskapsleverandør. Samtidig tas det høyde for at noen av problematikene rundt barneoppdragelse og familie som var sentrale i den, fortsetter å gi grunnlag til nye begreper, i de nye perspektivene. I første omgang i form av det mentalhygieniske perspektivet som ser ut til å nå et slags høydepunkt fra og med andre halvdel av 1930-tallet, og som samler seg i et tydeligere og forent uttrykk i barnepsykologien utover etterkrigstiden.

Hvordan lar materialet og tekstene seg rekonstruere til slike perspektiver? Kan man for eksempel i det hele tatt tale om et særegent mentalhygienisk perspektiv eller rasjonalitet? Det gjelder å være oppmerksom på at slik kunnskapspraksis godt kan vise seg å være forskjellige ting, og at det å for eksempel skrive mentalhygieniske tekster ikke nødvendigvis er homogene

---

² Se for eksempel: Østlyngen 1951, Skard 1959, Rudjord 1992, Ludvigsen 2004, Sommerschild og Moe 2005.

³ Ludvigsen 2004: 81.

praksiser, verken samtidig eller over tid. Oppgaven vil derfor demonstrere i hvilken grad kunnskapsarbeidet er flerstemt og forankret i flere tradisjoner. Dette er tydelig med mentalhygienebevegelsen, som var en kompleks konstruksjon både når det gjelder dens aktive medlemmer og i sine tekster. Bevegelsen har som vi skal se røtter i den kristne filantropien, kriminalantropologien, sosialstatistikken, pedagogikken, medisinen og den generelle hygienen. Den har også koblinger til den i perioden fremvoksende psykologien og den mer etablerte psykiatrien. Ulike stemmer vil dukke opp: Rigide fengselsdirektører, konservative barneleger og pedagoger, og unge radikale psykoanalytikere. Dette tillater å stille spørsmål ved om for eksempel mentalhygienebevegelsens tekstlige produksjon til sammen uttrykker et særegent mentalhygienisk perspektiv, eller om det snarere er tale om flere perspektiver som opererer samtidig, under samme navn. Her er det ikke nødvendigvis enkelt å trekke absolutte grenser. Mentalhygienens tekstlige praksis er derfor svært viktig å undersøke nøyaktig. Kanskje kan det hjelpe oss å forklare endringer i problematiseringen av barneoppdragelse og familie som er veldig synlige om man sammenligner den kristne og den barnepsykologisk oppdragelseslitteraturen alene, men som da kanskje ikke så lett lar seg forklare?

Dette er forhold man kan få øye på i tekstene om man underveis er oppmerksom på den spesielle forskjellen mellom *ord* og *begrep*, slik den er definert av fransk epistemologi. Et begrep er i denne tradisjonen definert av sine underliggende problematikker (se side 12). De som publiserer i perioden under ordet "mentalhygiene" benytter seg ikke med nødvendighet av det samme begrepet. Betydningsinnholdet i begrepene vil i min oppgave avleses i form av det jeg kaller problematikker (se side 11).

Problematikkene barneoppdragelse og familie er tidligere definert som felles tilknytningspunkter for alle tre perspektivene; det kristne, det mentalhygieniske og det barnepsykologiske. Disse to defineres fra nå av som *grunnproblematikkene*, ikke fordi de er på et "dypere" nivå enn andre problematikker, men fordi de er gjennomgående og felles for alle perspektivene. I møte med de forskjellige perspektivene jeg skal undersøke, vil det vise seg at sammenkoblingen av grunnproblematikkene med andre fag- eller tradisjonsbestemte problematikker er med å definere de ulike objektene og fokuspunktene som fremtrer gjennom det begrepsmessige arbeidet. Som et eksempel vil man se at en barneoppdragelsesproblematikk som for eksempel *barnets vilje* i et kristent kunnskapsperspektiv genererer problemer som *viljetyranni* og løsninger som *nedbryting av egenviljen* gjennom avstraffelse. I et barnepsykologisk perspektiv danner samme grunnproblematikk helt andre problemer som *underdanige* eller *nevrotiske* barn, med en helt annen løsning: psykodynamisk oppløsning av indre konflikter. Grunnproblematikkene setter

på denne måten rammene for hva som lar seg problematisere, mens den mer spesifikke og perspektiverte sammenkoblingen av disse og andre problematikker, en operasjon som fra nå av kalles *problematiseringsmåte*, definerer de konkrete problemene og løsningene som man kan forholde seg til innenfor hvert enkelt perspektiv.

Oppgaven blir med det et forsøk på både en intern og en relasjonell undersøkelse av og mellom de tre perspektivene jeg har definert: *Den kristne oppdragelseslitteraturen* (kapittel 2), *Mentalhygien* (kapittel 3) og *Barnepsykologien* (kapittel 4). Jeg skal undersøke deres spesifikke måter å problematisere *barneoppdragelse* og *familie* på, ved først å rekonstruere særegne fag- eller tradisjonsbestemte problematikker, og deretter se hvordan disse kobles sammen med grunnproblematikken *barneoppdragelse*, og deretter grunnproblematikken *familie*. Dette vil således utgjøre den interne analysen av hvert perspektivs problematiseringsmåte, eller rekonstruksjonen av dets "interne logikk" eller dets spesifikke rasjonalitet, og operasjonen gjenspeiler de tre kapitlenes gang. Det avgjørende spørsmål å stille er hvilke særegne problemer og løsninger som oppstår i de forskjellige perspektivene, i disse møtene av både felles grunnproblematikk og ulike fag- eller tradisjonsbestemt problematikk. Hva binder på denne måten perspektivene sammen? Hva skiller dem fra hverandre? Slik sett blir både de tre perspektivenes interne begrepsmessige arbeid, og deres eventuelle påvirkninger av hverandre oppgavens hovedtematikk.

Kunnskapshistorie som problematiseringsprosess

Valget av undersøkelsesområde gjør at det er naturlig å knytte seg til en bestemt retning i vitenskapshistorien og dens særpregede forståelse av vitenskapelig arbeid. Jeg tenker her på tradisjonen nevnt i innledningen, den *franske epistemologien*. Først vil jeg presentere det jeg i denne tradisjonen oppfatter som viktigst for meg. Deretter vil jeg i lys av det trekke frem tre nøkkelelementer som jeg ønsker å ta med og modifisere i forhold til mitt eget undersøkelsesobjekt, og til kunnskapshistorien. Disse presenteres i hver sine avsnitt: *Problematikk*, *Begrep* og *Perspektiv*.

Først og fremst er det som kjennetegner den franske epistemologiske tradisjonen bestrebelsen på å definere og undersøke den vitenskapelige praksis som arbeid med, og produksjon av, begreper. Filosofen Louis Althusser (1918 – 1990) har av denne grunn sammenlignet epistemologenes arbeid med etnologenes: "De minner således om etnologene som drar "ut i felten": de ønsker å se vitenskapen på nært hold og nekter å prate om det de

ikke har greie på, eller bare kjenner på andre eller tredjehånd (...).”⁴ I følge Althusser har epistemologene gjort med vitenskapshistorien hva Karl Marx gjorde med den politiske økonomi: de har avideologisert den. Begrepene er på denne måten det vitenskapelige arbeidets materielle resultat, og finnes i tekstene det utarbeider. I tillegg er begrepene også en vesentlig del av arbeidets ”råmateriale”, i form av allerede eksisterende begreper som vitenskapene arbeider med, for å utbedre, presisere eller forandre, selvsagt i tilknytning til de spesifikke undersøkelsesobjektene man til en hver tid arbeider med. Dette utgjør det man i den franske epistemologien kan kalle *begrepsmaterialiteten*: Betingelsen for at det kan eksistere vitenskap i den form vi kjenner den, er at *det finnes* språk, og at dette lar seg forme historisk i begreper. I fransk epistemologi blir begrepsmaterialiteten en forutsetning for at det vitenskapelig arbeid har en historie som kan undersøkes. Det gir de ulike vitenskapelige praksisene og rasjonalitetene en reell historie, preget av begrepelige *hendelser*. Slik får vitenskapshistorien et preg av både tilblivelse og stabilitet, med brudd og videreføringer, uten å lede verken til krønikens form (kontinuerlig akkumulasjon mot selve sannheten) eller til en presentasjon av vitenskapens utvikling som preget av tilfeldige oppdagelser, i følge Pierre Macherey.⁵ Den enkelte vitenskaps historie avleses i begrepene den har utviklet og benyttet seg av, og på denne måten, sier han, er et begrep ”et spørsmål på jakt etter sin mening, og som av denne grunn fundamentalt impliserer en historie.”⁶ Vi kommer tilbake til dette i avsnittet om problematikk. Begrepsmaterialiteten gir ikke bare vitenskapene en historie som kan undersøkes. Samtidig er den den franske epistemologiens forklaring for hvordan begreper lar seg overføre mellom ulike tradisjoner, eller hvordan vitenskaper sprer seg mellom fagtradisjoner, forskjellige sosiale felter eller i et internasjonalt rom: Uten begrepene er det i den franske epistemologiens perspektiv ikke mulig å tenke seg hvordan en så kompleks erfaring som den vitenskapelige kunne spre seg.⁷

Dette er forhold som i høyeste grad også angår kunnskap i en mer generell betydning, og derfor kunnskapshistorikere. Hvordan kunne for eksempel kunnskapsmessige erfaringer om barneoppdragelse og familie kunne påvirke noen eller noe som helst om det ikke var for at

---

⁴ Althusser 1998: 163 (min oversettelse). Denne ”etnologiske” tilnærmingen er vel særlig tydelig i Bruno Latour og Steve Woolgars *Laboratory Life*. Metoden kalles hos dem *vitenskapsantropologi*. Se: Latour og Woolgar 1986 [1979].

⁵ Macherey 1998: 167, 173, 181: ”Nothing happens by chance, everything happens in the form of events.”

⁶ Ibid: 177 (min oversettelse).

⁷ Ibid: 173-174: ”Language is more than a means in the genesis of a scientific thought: it is the condition of its movement, Behind the concept, the word guarantees the transfers of meaning. It is the constituted presence of the same word that allows the passage of the concept from one domain to another. From a non-scientific domain to a scientific domain (...) [or] from one science to another (...).”

de eksisterte språklig i begreper som lot seg formidle og overføre mellom forskjellige teoretiske eller sosiale kontekster?

Selv om den franske epistemologiens arbeid i all hovedsak er rettet mot spesialiserte vitenskaper som for eksempel fysikken ved Gaston Bachelard (1884 – 1962) og biologien ved Canguilhem, har Michel Foucaults arbeid demonstrert hvordan dens metoder kan la seg anvende mer generelt på ulike typer kunnskaper. Som et paradigmatisk eksempel vil jeg fremheve måten han rekonstruerer en problematisk firedoblet tematikk (*quadrithématique*) når han som han selv sier begynner *Seksualitetens historie* på ny med utgivelsen av *Bruken av nytelsene* i 1984. Denne firedoblede tematikken er koblinger av: kroppens liv og helse (*la vie du corps*); ekteskapsinstitusjonen; forholdet mellom menn; og visdommens eksistens. Til sammen har disse i følge Foucault fungert som ”fire problematiseringspunkter hvorfra man ustanselig, og langs skjemaer som ofte var forskjellige, reformulerte omsorgen for den kjønnslige strengheten.”⁸ Det vil si fire problematikker som skaper en diskontinuerlig konsistens i en historie om ulike former for kjønnslig askese og seksualmoral (*le souci de l'austérité sexuelle*).⁹ Foucault undersøker disse i forhold til forskjellige historiske ”skjemaer”, ved å koble de fire nevnte problematikken mot et nytt og tredelt erfaringsbegrep, som innebærer kunnskapsområder, normativitetsmetoder og subjektiveringsformer (*domaines de savoir, types de normativité et formes de subjectivité*).¹⁰ Dette, skriver han, blir nødvendige grep for å skrive en seksualitetens historie som *historisk erfaring*. Ved å kretse mellom de tre erfaringsformene og mellom de fire problematikken, mener han å komme frem til en forståelse for *hvordan* det historisk sett dannes forskjellige erfaringsmåter.

Det er altså i hovedsak to sentrale momenter jeg ønsker å ta med som er inspirert av fransk epistemologi og Foucault. Det første er historiseringen av både erfaring og rasjonalitet i barneoppdragelses- og familiepraksiser på kunnskapsnivå. Det andre er at denne historiseringen må være fundert i undersøkelser av de sentrale begreper som denne kunnskapspraksisen produserer. Jeg skal nå avgrense begrepsbruken i forhold til *mitt* undersøkelsesområde, ved å se på hvordan problematikker funderes i begreper, og hvordan ulike perspektiver kan oppstå gjennom dette arbeidet. Med det vil jeg definere hvordan problematikk, begrep og perspektiv vil fungere gjennom oppgaven.

---

⁸ Foucault 2001: 29.

⁹ Espen Schaanning oversetter *le souci de l'austérité sexuelle* noe direkte til ”omsorgen for den kjønnslige strenghet”. Jeg synes ikke det er noe megetsigende uttrykk på norsk. *Le souci* betyr heller ikke bare *omsorgen*, men også *interessen* eller *bekymringen*. Og *l'austérité* gir konnotasjoner som minner om *askese* eller *prinsippfasthet* (å leve etter (moralske) prinsipper).

¹⁰ Foucault 1984: 10 (min oversettelse varierer).

Problematikk

Jeg bruker problematikk på noenlunde samme måte som Foucault bruker *points de problématisation*.¹¹ I dagligspråket betyr problematikk noe i nærheten av ”en samling av problemer” eller en ”problemstilling”. Og det er i slik retning jeg også forstår det, men med visse forutsetninger. *Points de problématisation* kan hos Foucault godt forstås som et *utgangspunkt for problematisering*, og det er på denne måten det blir til en ”samling av problemer”, som varierer over tid eller mellom forskjellige samtidige tradisjoner. Det som jeg i tillegg vil fremheve er at problematikker, i motsetning til problemer eller løsninger, ikke *stilles av* subjekter, objekter eller tekster, selv om de bare er synlige i disse. Problematikken er så å si et uformulert utgangspunkt for problematiseringsprosessen, i forhold til hvilke problemene og løsningene er sekundære. Som jeg har påpekt vil disse i min oppgave både bestå av felles grunnproblematikker og av spesifikke fag- eller tradisjonsbestemte problematikker. Samtidig som de er problematiseringsprosessens ”råmaterialer” er de på mange måter også prosessens drivkraft. De er *eksterne* og *aktive* utgangspunkt for problematiseringsprosessen, mens problemene og løsningene i begrepene er dens resultater. Slik prøver jeg altså å differensiere mellom problematikk og problem.

Hvor befinner så problematikken seg? Er det kanskje snakk om politiske, sosiale eller vitenskapelige problemer? Selv om slike utvilsomt ville være høyst reelle historiske *problemer*, kan man, slik jeg forstår det, ikke si at det er problematikker. Denne type problemer er allerede satt i perspektiv, de er allerede formulert. Blant de franske epistemologene er det noe ulike oppfatninger angående dette spørsmålet. Hos Canguilhem er det *livet selv*, som i følge Paola de Cuzzanis innføringsbok i den franske medisinfilosofien, spiller rollen som dette eksternt problematiske. Hun siterer Canguilhem: ”Det tekniske initiativ [i vitenskapenes utvikling] utløper fra livets (*le vivant*) fordringer.”¹² Det forstyrrende eller fornyende element i den vitenskapelige utviklingen er problematikker stilt av livet selv. På den andre siden, skriver hun, er det i følge Canguilhem flere måter å forstå dette på i historiske eller filosofiske undersøkelser. Den ene stammer fra den franske filosofen Henri Bergson, og dreier seg om å forstå livet som ”en metafysisk kraft (...) som unndrar seg rasjonell, begrepsmessig forståelse.” Dette er en forståelse han forkaster. Den ville være svært lite hensiktsmessig for denne typen historiske undersøkelser, siden en ”metafysisk kraft” ikke vil være til hjelp til å forklare utviklingen i kunnskap. Ved å påstå at en metafysisk kraft, definert som ”livet” utførte visse kreative modifikasjoner, har man i grunn ikke sagt så mye.

---

¹¹ Som Schaanning oversetter dette mer direkte til ”problematiseringspunkter”.

¹² de Cuzzani 2003: 80.

Den andre muligheten, som Canguilhem utvikler med bakgrunn i Bachelard, ”består i å analysere de begrepene som vitenskapene har brukt til å undersøke spørsmålet om livet med.”¹³ Dette viser igjen i hans store interesse for biologien og medisinen.¹⁴

Denne forståelsen samsvarer med min forståelse av problematikk. Det er en problematikk som er med å forme begrepene i de tekstene jeg skal undersøke, de er med på å konstituere dem, og de kan altså bare undersøkes i disse.¹⁵ Med utgangspunkt i fransk epistemologi handler det derfor om å finne spor av grunnproblematikkene omhandlende *barneoppdragelse* og *familie*, og andre sentrale problematikker i begrepene i tekstene som utgjør materialet som skal undersøkes.

Begrep

”Å definere et begrep er å formulere et problem,” skriver Macherey i sin artikkel om Canguilhem.¹⁶ Det er slik jeg ut fra den franske epistemologien forstår den arbeidsprosessen som det å utarbeide kunnskap vil være. Kunnskapspraksis er å problematisere, det vil si å definere problemer i begreper, og å gi teoretiske løsninger. Slik blir et begrep altså ”født” ved at det tillater en ny type kunnskaplig observasjon som blir integrert i praksisen.¹⁷

Det er av den grunn ikke snakk om overbestemte begreper, determinerte utenifra, verken hos Canguilhem eller Foucault. Foucaults begreper er kjennetegnet av hans postulering av språkets autonome tilstand i diskursen. I *l'Archéologie du savoir* fra 1969 la han stor vekt på at språket opprettholder sine egne utsagn, og derfor *selv* tildeler både subjektposisjoner, objektposisjoner og begrepsposisjoner. Disse posisjonene opprettholdes i utsagnets eget autonome felt, det som han i denne boka kalte *champ énonciatif*.¹⁸ Subjektene, objektene og begrepene blir med det foreløpig avledete funksjoner av diskursen selv, og til en viss grad noe ”overbestemte”. Senere i forfatterskapet (1984) går det imidlertid frem at disse posisjonene kun er *steder* for subjektivering, objektivering eller begrepsliggjøring. Altså et sted hvor ulike problematikker møtes og danner *forskjellige måter* å uttrykke seg som subjekt, som objekt eller begrep (*des modes de subjectivation*).

---

¹³ Ibid: 81.

¹⁴ Canguilhem var jo i tillegg til filosof og vitenskapshistoriker, lege.

¹⁵ Lignende måter å arbeide med Foucault på finnes i Knut Vennesslans rekonstruksjon av internlogikk i begrepskonstellasjoner i norsk integrerings- og mangfoldspolitikk, slik de forefinnes i sentrale, offentlige styringsdokumenter i artikkelen ”Det nye Norge” fra 2007, og i Hans Christian Farsethås’ analyse av problematikk og rasjonalitet, hovedsaklig i St.meld. nr. 8 2004-2005: *Perspektivmeldingen 2004*, i avhandlingen *Forsørgelsesbyrden* fra 2006. Se: Farsethås 2006 og Vennesslan 2007.

¹⁶ Macherey 1998: 176.

¹⁷ Ibid: 171.

¹⁸ Foucault 2005 [1969]: 121-126.

Begrepene skal slik jeg bruker dem betegne slike måter å uttrykke et møte av problematikker på. Slik dannes en problematiseringsmåte, og de endelige *uttrykkene* – det vil si de konkrete problemene og løsningene – er avhengig av hver enkelts kunnskapspraksis måte å uttrykke seg eller problematisere på. Begrepet defineres slik av hvilke problematikker som møtes i det, og på hvilken måte disse problematiseres (kobles). I mitt tilfelle vil det si hvordan grunnproblematikkene og de spesifikke fag- eller tradisjonsbestemte problematikkene møtes og kobles. Dette betyr at begreper bare er sekundære i forhold til det problematiske feltet som de konstitueres fra, det som jeg mener Foucault kaller *krefter* eller det som Canguilhem kaller *livet*. På denne måten kan Foucault si, at for Canguilhem er det ”å forme begreper en måte å leve på (...). Det er en måte å leve i en relativ bevegelse på og ikke et forsøk på å gjøre livet ubevegelig.”¹⁹

Kunnskap bør på denne måten forstås og undersøkes i sammenheng med et slikt eksternt konstitutivt grunnlag, men det betyr jo ikke at de utarbeidede begrepene faller utenfor undersøkelsesområdet. Det er jo nettopp disse som er det interessante både for Canguilhem og Foucault. Hvorfor er det da viktig å insistere på eksistensen av en ekstern problematikk, enten man kaller den livet eller krefter? Slik jeg ser det, er det egentlig bare nødvendig i den forstand det gir begrepene en autonom og konkret historie. *Kunnskap kan slik avgrenses som et eget historisk undersøkelsesfelt*. For selv om begrepene er sekundære i forhold til det problematiske feltet de konstitueres fra, er de på den andre siden *ikke* sekundære verken i forhold til *individer* som uttaler dem, til *objekter* som de skulle betegne, eller til *teorier* som de måtte inngå i. Begrepene stiller på lik linje med objektene og subjektene som historisk sammensatte realiteter, og de fortjener derfor å undersøkes som sådan. Dette er ikke å eliminere individenes rolle i historien. Det som derimot elimineres i fransk epistemologi og hos Foucault, er forestillingen om det selvstendige enerådende mennesket eller det faste ”virkelige objektet” og relasjonen mellom disse og begrepene. Begrepene er ikke abstrahert fra et selvstendig tenkende individ (idealisme) *og/eller* gjenspeiler ikke objektene i verden (positivisme), men både individene og objektene medvirker til å definere begrepenes særegne problematiseringsmåte. Slik sett er ethvert kunnskapsbegrep signert av en opphavsperson, og står i forhold til et undersøkelsesobjekt i kunnskapshistorien, uten at noen av partene av den grunn er privilegerte.

Dersom man oppfatter *barneoppdragelse* og *familie* som reelle grunnproblematikker, vil det gi kunnskapen om dem en historie som kan undersøkes på dens egne premisser. I en

---

¹⁹ Foucault 1992: 93 (oversatt av Reidar Andreas Due).

slik sammenheng mener jeg de franske epistemologene har rett i at fokus på problematikk i begrepene også vil være den mest presist funderte måten å skrive kunnskapshistorie på.

Perspektiv

Jeg har valgt begrepet *perspektiv* på bekostning av *teori* siden jeg arbeider med et mangfold av kunnskaper, og ikke som Canguilhem eller Bachelard eksklusivt med enkeltvitenskaper. Det virker ikke riktig å omtale for eksempel den kristne barneoppdragelsen som en *teori*. Teori tenkes vanligvis sammen med vitenskap, og det kunne føre til at den kristne oppdragspraksisen ble vurdert som noe den ikke er. Foucaults begrep *diskurs* kunne i så henseende vært mer nærliggende, siden det omfatter et heterogent sett av kunnskapspraksiser. På den andre siden er det litt ”utslitt”, om jeg kan få si det slik. Jeg forsøker å forstå Foucault i tradisjonen etter den franske epistemologien, og ønsker ikke å tematisere makt og dominans i perspektivbegrepet. Dette er en Foucault-resepsjon som så vidt jeg har skjønnet ikke har vært veldig utbredt verken i engelskspråklig (USA og England) eller norsk sammenheng, men som har vært vanligere i Frankrike.²⁰ Det skyldes nok også for en stor del Foucaults eget arbeid, det han internasjonalt har blitt mest kjent for, som var arbeidet med maktproblematikk i perioden 1970 til 1976.²¹ Dette oppleves som problematisk for en som ønsker å undersøke forskjellige historiske former for rasjonalitet i kunnskaper om barneoppdragelse og familie. Problemstillinger som ”hvordan barna inngår i nye konstellasjoner av makt og viten” og ”hvordan de blir kontrollert gjennom disse” er som jeg antydte i innledningen irrelevante for meg. Dette er først og fremst politiske og sosiale problemstillinger, og bør tematiseres i den sosiale og politiske historieskrivingen.²² Jeg er litt engstelig for at diskursbegrepet vil føre med seg slike assosiasjoner, og har derfor valgt det forhåpentligvis mer nøytrale og noe mindre pretensiøse begrepet perspektiv, som ikke tematiserer maktsammenhenger.

---

²⁰ Verken Bachelard eller Canguilhem er så vidt jeg vet oversatt til norsk. Med unntak av Paola de Cuzzanis *Å lese medisinen*, og noen masteroppgaver ved Filosofisk institutt, UiB etter 2003 er det heller ikke skrevet norske kommentarer eller innføringsbøker som kommer opp i biblioteksdatbasen. Når det gjelder egnelskspråklige sammenhenger, påpekes dette i boka til Gary Gutting, *Michel Foucault's Archeology and Scientific Reason*. Også her er, i følge Gutting, Canguilhem og Bachelard lite kjent og omtalte. Se: Gutting 1989, de Cuzzani 2003. Nå har det imidlertid kommet noen oversettelser etter Guttings bok fra 1989 på engelsk, dansk og svensk. For eksempel: *A vital rationalist: selected writings from Georges Canguilhem* fra 1994, og *The Dialectic of Duration* av Bachelard fra 2000.

²¹ Altså fra og med utgivelsen av *Diskursens orden* i 1970 til siste forelesning i *Il faut défendre la société* som ble gjennomført ved *Collège de France* i 1976. For en kritikk av denne maktkonstellasjonen hos Foucault, se Farsethås 2006: 10-18.

²² Slik jeg det kan sosiale og politiske forhold gjerne tematiseres i kunnskapshistorien, men da under kunnskaplige problemstillinger. Tilsvarende kan også kunnskap tematiseres i den sosiale og politiske historien, men da under sosiale og politiske problemstillinger. Det gjelder å ikke forveksle dem med hverandre.

Macherey skriver angående Canguilhem at skillet mellom begrep og teori er det vanskeligste å definere, fordi de ser ut til å omhandle samme type arbeidsoperasjon.²³ På samme måte er det vanskelig å definere perspektivene, fordi de eksisterer i kraft av de samme *begreper* som en slik praksis utarbeider. De er noe annet enn en samling subjektive oppfatninger diktert av paradigmer, som de vitenskapelige ”psykososiale” normer og felleskap hos vitenskapshistorikeren Thomas Kuhn. Jeg prøver meg derfor med følgende definisjon av perspektiv, som ikke med nødvendighet samsvarer med epistemologiens definisjon av *teori* eller Foucaults diskursbegrep: *Denne aktive arbeidsprosessen, slik den foreligger i en kunnskapspraksis, kalles perspektiv, dersom det er konsistens i sammensetning av problematikker eller måten å problematisere på i de anvendte begrepene, slik at praksisen gir konsistente problemer og forslag til løsninger.*

Å definere slike kunnskapsperspektiver er derfor å definere dem som historiske fenomener, eller for å holde meg til begrepsbruk fra epistemologien, som historiske fremstillingsmåter.²⁴ Perspektivene forstås som forskjellige måter å gjøre kunnskapsforhold synlige eller uttrykkelige på. Perspektivene fremstiller problemene og løsningene, og med det definerer de hva som kommer til syne og hva som ikke gjør det. Deres egenart i forhold til andre perspektiver kommer av deres unike sammensetning av problematikk i begreper. Denne prosessen må rekonstrueres og perspektivene må med bakgrunn i dette analytiske arbeidet gis ”tilfredsstillende begreper” for å parafrasere den franske filosofen Gilles Deleuze.²⁵ Å konstruere perspektivenes begrep er å rekonstruere hvilke problematikker det forholder seg til, og hvordan det arbeider med disse.

Som min gjennomgang nå bør ha gjort tydelig, har ikke *perspektiv* i denne forstand noe med ”det subjektive” eller med ”det relative” å gjøre. Det handler tvert i mot om praksisens utarbeiding og bruk av begreper eller problematiseringsmåter slik den foreligger i tekstene eller materialet som undersøkes. Det bør nå også være klart hvorfor en problematikk verken er politiske, sosiale, vitenskapelige eller, for den saks skyld, personlige problemer. Disse uttales alltid innenfor perspektiver. Slik vil altså oppgaven operere med en forskjell i begrepsbruken mellom *problematikk* og *problem*. Problemet er alltid formulert i begreper, og derfor et resultat av et aktivt arbeid eller problematisering som kan gi normer for løsninger om praksisen utarbeides til et fungerende perspektiv. Problematikkene er de uformulerte

---

²³ Macherey 1998: 171.

²⁴ Av Gaston Bachelard kalt *fenomenoteknikker*.

²⁵ På samme måte som Deleuze for eksempel gir ”det barokke” sitt tilfredsstillende begrep i kapittel 3 i første del av *Le pli*. Se: Deleuze 2007 [1988].

tematikken man arbeider med, den mumlende historiske drivkraften som uttrykkes i arbeidet, og som både kan finnes på tvers av perspektivene (grunnproblematikkene) eller eksklusivt i hvert enkelt av dem.

Materialgrunlaget eller tekstsituasjonen

I følge Gaston Bachelard må man som vitenskapshistoriker enten ”avstå fra å si noe som helst om vitenskapen, eller så må man snakke om den innenfra.”²⁶ På samme måte ser jeg for meg at også kunnskapshistorikeren bør møte kunnskapen på dens egne premisser.

Da undersøkelsesobjektet for denne oppgaven som nevnt består av tekster, var det en velkommen begivenhet at den tverrfaglige storsatsingen *Tekst og historie* ble gitt ut høsten 2008. Boka ønsker å bidra med en forståelse for hvordan tekster må leses på en måte som utdyper og utforsker tekstenes historisitet. I innledningen oppfordres leserne av historiske tekster til å følge Friedrich Nietzsches ideal om å lese nøyaktig. Det vil si ”å lese tekster, alle tekster, med en kontinuerlig bevissthet om den dynamikken som tida, historien og språket skaper (...).”²⁷ Med dette utgangspunktet oppfordres leserne på denne måten til å først og fremst arbeide med slike tekster som historiske begivenheter.²⁸ Bortsett fra at disse innledende betraktningene i boka er generelt inspirerende, har jeg spesielt lagt merke til historikeren Kristin Asdals kapittel ”Saken”. Hun henviser her til debatten om *kilde* vs. *tekst* som har pågått i norsk historiefaglig sammenheng siden Narve Fulsås’ artikkel ”Kva er gale med det historiske kjeldeomgrepet” ble publisert i *Historisk tidsskrift* i 2001. Debatten dreide seg i følge Asdal særlig om den kritikken som har vært rettet mot ”det etablerte og velkjente skillet mellom å lese kilder som levning og som beretning (...).” I den forbindelse skriver hun følgende: ”Men ved å introdusere et begrep om ”tekst” til erstatning for ”kilde” vil vi peke på at det materialet vi har å gjøre med kan være langt rikere enn hva det etablerte kildebegrepet oppmuntrer oss til å se og undersøke.”²⁹ Jeg tror *ikke* man trenger å *erstatte* kildebegrepet med et tekstbegrep. For når det gjelder det sistnevnte, vil jeg mene at dét er et forhold som i all hovedsak kommer an på hvilke sider av virkeligheten man ønsker å undersøke. I min kunnskapshistoriske sammenheng er det for eksempel åpenbart riktig at ”kildesituasjonen” i praksis vil være en ”tekstsituasjon”, og da kan et velutviklet tekstbegrep fungere som en presisering av kildebegrepet i forhold til denne. For oppgavens vedkommende ville det ha lite

---

²⁶ Sitert i de Cuzzani 2003: 81.

²⁷ Asdal, m fl. 2008: 11.

²⁸ Ibid: 17.

²⁹ Ibid: 112.

for seg å gjennomføre en gjennomgående eller systematisk kildekritikk, slik den for eksempel blir presentert av historikeren Knut Kjeldstadli i *Fortida er ikke hva den engang var*. Det er selvfølgelig ikke noe poeng i å lete etter ”en skjult mening, som en kan lese mellom linjene” eller vurdere kildens indre troverdighet ved å være ”på jakt etter ’noe som ikke stemmer’”,³⁰ siden jeg skal vurdere kunnskapen på dens egne premisser, altså som tekstlig produksjon av virkelighet. Dette er ikke å si at ”virkeligheten i stor grad er tekstliggjort”, men at også tekst er virkelighet. Kunnskapsprodusenter skaper virkelighet på kunnskaps- eller tekstnivå helt uavhengig av deres evne og vilje til å gjengi den ”objektive” virkeligheten (se side 12). Det undersøkte materiale vil derfor behandles i overensstemmelse med teori og metode slik jeg utviklet den i avsnittet ”Kunnskapshistorie som problematiseringsprosess”, og dette materialet presenteres i det følgende som en tekstsituasjon.

Kunnskapsmaterialet jeg forholder meg til består altså utelukkende av tekst. Gitt problemstillingen vil særlig artikler som er skrevet med tanke på å bli publisert i forskjellige tidsskrifter og magasiner, eller i egne bokutgivelser være sentrale. De eldste barneoppdragelsestekstene vil i all hovedsak bli undersøkt i mindre bokutgivelser eller småhefter. I tillegg vil jeg også gjennomgå det første store familieverk som ble gitt ut i Norge i 1902.³¹ Med tanke på det rekonstruerende arbeidet av problematikker finnes det i disse tekstene en rekke referanser som er vanskelige å gripe umiddelbart. Det gjelder for eksempel sitater og parafraaser fra Bibelen uten henvisninger. Jeg har så godt jeg kan forsøkt å holde meg til teksten selv, til argumentasjonsgangen og til begrepene som benyttes. Grensene for de vitenskapshistoriske verktøyene fra den franske epistemologien vil her bli testet i sine randsoner, siden materialet er annerledes enn det epistemologene har hatt til vane å arbeide med. Jeg forsøker å lese disse oppdragsmanualene noenlunde parallelt med måten Foucault har rekonstruert ulike former for rasjonalitet i sitt arbeid med idéhistoriske dokumenter som ikke nødvendigvis har en vitenskapelig karakter (se side 12). Siden det her i stor grad dreier seg om metafysiske spørsmål, kan det være vanskelig å se hvilke tradisjonsbestemte problematikker barneoppdragelsen og familien her settes i forbindelse med. Hvor skulle den eksterne problematikken befinne seg i dette tilfellet? Er for eksempel en frelsesproblematikk å finne i livet selv? Det må i tilfelle være som en historisk livserfaring, og i tekstene finnes det utvilsomt sterke rester av denne typen ”hinsidesliggende” problematikker, som vil bli behandlet som sådan.

---

³⁰ Kjeldstadli 2005 [1999]: 179.

³¹ Arstal 1902, i følge Skard 1954 og Rudberg 1983.

Det ligger så å si i disse tekstenes natur at de har forhåpninger om å bli lest av et bredest mulig publikum. Et av poengene med å gi ut denne typen barneoppdragelsesmanualer må være å hjelpe flest mulig til å oppnå en vellykket oppdragelse – der grad av vellykkethet er definert ut i fra perspektivets bestemte kriterier. En slikt normativ målsetting er på denne måten så å si innebygd i undersøkelsesobjektene selv, gjennom hele perioden. Tekstene i de forskjellige perspektivene pretenderer å ha gode svar på barneoppdragelsens problemer (som de selv stiller), og ønsker å dele disse med flest mulig. Man bør allikevel ikke glemme at det finnes både klasse- og kjønnsperspektiver innvevd i tekstene gjennom hele perioden. Særlig tidlig i undersøkelsesperioden må man ta høyde for at mange av verkene først og fremst er beregnet på middel- og overklasselesere. Monica Rudberg har poengtert at oppdragelseslitteraturen i denne perioden først og fremst er beregnet på borgerlig oppdragelse av gutter. Slike forhold poengteres også i Bente Hallands masteroppgave om fysisk avstraffing av barn.³² Se for øvrig avsnittet *forsknings situasjonen*, for en nærmere gjennomgang av disse.

Fremgangsmåten ved de mentalhygieniske og barnepsykologiske tekstene er for øvrig den samme som materialet fra den kristne oppdragelseslitteraturen. Jeg forsøker å rekonstruere den interne rasjonaliteten og problematikken som materialet avspeiler. Materialet som ligger til grunn for undersøkelsen er i hovedsak foreningens eget tidsskrift: *Folkehelseforeningens tidsskrift*, samt enkelte utgivelser av *Norsk pedagogisk tidsskrift*. Jeg har også benyttet meg av særlig tre bokutgivelser: Dette er samleverk utgitt av foreningen i 1931, 1937 og 1941.³³ I tillegg har jeg sett på to kjente legeverker med bidrag fra mentalhygienikere som ble utgitt i henholdsvis 1933 og 1938.³⁴ Dette er bokutgivelser som inneholder en rekke artikler fra forskjellig hold om ulike mentalhygieniske problemstillinger. Den barnepsykologiske litteraturen finnes også i denne litteraturen, og i den store strømmen av egne bokutgivelser som kommer etter andre verdenskrig. Her har jeg særlig benyttet meg av utgivelser av kjente norske barnepsykiatere og -psykologer. Materialutvalget er gjennomgående sammensatt med bakgrunn i egen leting, og i eksisterende forskningslitteratur på psykiatri-, psykologi- og barneoppdragelseshistorie. For uten å være nyttig i seg selv, har også denne gjennomgangen gitt henvisninger til annen litteratur som blir referert i disse utgivelsene.

---

³² Rudberg 1983: 14-15, Halland 2007: 9-10, 42-47.

³³ Dahlstrøm, m fl. 1931, Sæthre, m fl. 1937, Ødegård, m fl. 1941. Sistnevnte kommer i nytt opplag i 1947.

³⁴ Kreyberg 1933, Stoltenberg 1938.

Flere av disse tekstene er i dag relativt anonyme med tanke på opphavspersoner. Det er til tider vanskelig å spore opp hvem opphavspersonen er, og hvilken rolle denne har spilt, men på den andre siden består erfaringene, og den historiske erfaring og kunnskap den inneholder, i *teksten* selv. Oppgaven pretenderer ikke å utføre virkningshistoriske undersøkelser, og heller ikke i stor grad å komme med påstander om hvilke av tekstene som har vært særlig innflytelsesrike og lignende. Slike betraktninger trekkes eventuelt med grunnlag i forskningslitteratur, og verk som *Norges leger, Psykologi og psykologar i Norge* eller *Norsk biografisk leksikon*.

Tekstforfatterne er også ofte selv nokså sparsommelig med referansehenvisninger. Typisk vil være at man skriver ”en kjent britisk filosof sier...” eller i beste fall ”den amerikanske psykologen James har jo et sted hevdet...” og lignende. Det kan i enkelte tilfeller vanskeliggjøre arbeidet med å gripe nøyaktig tak i begrepsdefinisjonene eller rekonstruere hvilke problematikker som inngår i dem.

Til slutt må jeg si noe om bevisste utelatelser. Det gjelder først og fremst forhold som jeg mener allerede er godt dekket i eksisterende forskningslitteratur. Dette er for eksempel juridiske og økonomiske rammeverket og andre politiske styringsdokumenter, som undersøkes bl.a. av Helga Rudjord i *Fra mentalhygiene til familievern* fra 1992, av Astri Andresen i *Hender små* fra 2006, og av Bente Halland i hennes avhandling om avskaffelsen av fysisk avstraffing av barn i Norge 1889 – 1936 fra 2007.³⁵ Heller ikke kilder som kunne fortalt noe om barneoppdragelses- eller familiepraksis prioriteres. Begge disse utelatelsene henger selvsagt sammen med min problemstilling og forsøket på å undersøke kunnskapen som et autonomt felt. Selv om kunnskapen nok også både er fundert av og funderer slik og annen praksis, faller slike forhold utenfor oppgavens primære undersøkelsesområde.

Forskningssituasjonen

Til slutt må mitt eget arbeid plasseres i forhold til den eksisterende forskningssituasjonen. Denne består av forskningslitteratur fra forskjellige etablerte felter og tradisjoner; det er innslag fra barneoppdragelse- og familiehistorie, og fra psykiatri- og psykologihistorie. Når det gjelder disse feltene ønsker jeg å presentere den litteraturen jeg har funnet mest relevant i forhold til min problemstilling. Jeg vil i tillegg presentere noe mer utfyllende forskning på mentalhygienebevegelsen i Norge, da dennes kunnskapspraksis oppfattes som særlig sentral i forhold til problemstillingen.

---

³⁵ Rudjord 1992, Andresen 2006, Halland 2007.

Når det gjelder forskning på barneoppdragelse i Norge har jeg særlig lyst å trekke frem Monica Rudberg, psykolog og professor ved Pedagogisk forskningsinstitutt ved Høgskolen i Østfold, og hennes *Dydige, sterke, lykkelige barn – Ideer om oppdragelse i borgerlig tradisjon* fra 1983.³⁶ Dette er en idéhistorisk fremstilling av de borgerlige foreldrenes forhold til barna (særlig guttebarna), og hvilket erfaringsgrunnlag man historisk sett har operert med i oppdragelseslitteraturen. Boka har vært svært hjelpelig til å avgrense undersøkelsesperioden, og til å finne relevante tekster å analysere gjennom hele perioden. I tillegg kommer en noe eldre artikkel av barnepsykologen Åse Gruda Skard: "Kva las dei om barnestell og oppseding før i tida?" i *Norsk pedagogisk tidsskrift*: 2, 1954.³⁷ Artikkelen nevnes som en inspirasjonskilde for Rudbergs bok, og er skrevet i noenlunde samme stil som den innenfor en mer avgrenset periode. Den har vært særlig til hjelp for å lete opp kristne oppdragelsesmanualer som Skard har utfyllende oversikt over. Et lite problem ved begge disse to er at psykologene ved enkelte anledninger overtar for historikerne, men slike forhold vil kommenteres underveis som de brukes, for de har vært flittig brukt. Bente Halland har skrevet en masteroppgave om avskaffelsen av fysisk straff av barn i Norge i perioden 1889 – 1936 ved Universitetet i Bergen. Hun konsentrerer seg særlig om spørsmålet om *hvorfor* det ble straffet. Hun forsøker å stille spørsmålet i en større sammenheng: Hun mener først og fremst at avstraffelsespraksisen henger sammen med samfunnets syn på barndommen. Oppgaven er en diskursiv rekonstruksjon av dette synet, samtidig som hun "tester" det opp mot minnematerialer og skjønnlitteratur (det hun kaller en "historisk livsverden"), for å sannsynliggjøre om samfunnets syn hadde "rot i virkeligheten".³⁸ Oppgaven har vært interessant for meg ved dens forsøk på å rekonstruere avstraffingens logikk i en større sammenheng, i stedet for historisk fordømmelse av en utdatert praksis. Til sammen utgjør disse tre det man kunne kalle et idéhistorisk perspektiv på barneoppdragelseshistorien.

Jeg har også undersøkt forskning på barndom i et velferdsstatsperspektiv. Det vil si kapittel 6 "Befolkningspolitikk og familiepolitikk" i *Langsomt ble landet et velferdssamfunn* av Inger Elisabeth Haavet, og kapittel 3 og 4 i *Veiene til velferdsstaten* av Anne-Lise Seip, begge fra 1994. Her er mye av det juridiske, økonomiske og politiske rammeverket for perioden analysert, i tillegg til de sosiale og kulturelle forhold, som har vært nyttig å ha i bakhodet underveis.³⁹ Astri Andresens tidligere omtalte *Hender små* fra 2006 har vært nyttig ved presentasjonen av de juridiske endringene og de sosiale praksisene i forhold til

---

³⁶ Rudberg 1983.

³⁷ Skard 1954.

³⁸ Halland 2007.

³⁹ Bjørnson og Haavet 1994, Seip 1994.

vergerådene rundt århundreskiftet. Jeg har også sett på utgivelser av den britiske barne- og velferdshistorikeren Harry Hendrick, *Child Welfare: England 1872 – 1989* fra 1994 og *Child Welfare and Social Policy* fra 2005.⁴⁰ Hendrick regnes som en ledende skikkelse i barnehistorien, og har flere interessante betraktninger om medisins og psykologiens rolle i forhold til synet på barndom, slik utviklingen har funnet sted i England, men han har også en rekke betraktninger om internasjonale forhold i barnehistorien, som har vært nyttig for min del.

Fra familiehistoriografien har jeg sett på *I gode og vonde dager*, redigert av Sølvi Sogner i 2003.⁴¹ Familiehistorieskrivingen er i følge henne et produkt av 70-tallet, og Sogner og de andre bidragsyterne presenterer en rekke ulike perspektiver på familiehistorien. Demografien, Økonomien, forskning på de emosjonelle familiære bånd, og forskning på familiære maktforhold. Boka har vært svært nyttig for å få innblikk i en forskningstradisjon i forhold til et sentralt element i min egen undersøkelse.

Fra psykiatrichistorien har jeg særlig hatt utbytte av historikeren Svein Atle Skålevågs *Fra normalitetens historie: sinnssykdom 1870 – 1920*.⁴² Han benytter seg av Foucault og Latour for å undersøke endringene i sinnssykdomsdiskursen i perioden, og konsentrerer seg om konstruksjonen av sinnssykdom. Særlig kapittelet om arvelærens rolle har vært sentralt for meg til å utforme avsnittet om arveproblematikk i kapittel 3. Ved siden av denne har jeg undersøkt noe litteratur skrevet av medisinsere selv. Her vil jeg trekke frem Hilschen Sommerschild og Einar Moes *Da barnepsykiatrien kom til Norge* fra 2005, som har vært særlig nyttig for meg.⁴³ De beskriver innføringsprosessen metaforisk som at det i perioden før 1914 ble dannet et jordsmonn for de nye ideer fra psykologien, psykiatrien, psykoanalysen, barnepsykologien, mentalhygien og sosialomsorgen, og at impulsene etterpå ble brakt hjem av interesserte leger og pedagoger. Dette utgjorde såkornene i det frodige jordsmonnet, som deretter ble frembrakt av pionerene i mellomkrigstiden, da ideene av sosiale årsaker ble mer og mer aktuelle med kulturradikalismen, arbeiderkamp, og i de politiske brytningstidene. Jeg har også sett på biografien til Norges første barnepsykiater, *Nic Waal: det urolige hjerte* fra 1991.⁴⁴ De to sistnevnte utgivelsene har det til felles at de alle er skrevet av fagfolk (psykiatere) med de fordeler og ulemper det fører med seg. De er faglig grundige, men særpreget internalistiske i sin forståelse av den psykiatriske vitenskapens fremvekst. Blikket

---

⁴⁰ Hendrick 1994, Hendrick 2005.

⁴¹ Sogner, m fl. 2003.

⁴² Skålevåg 2002.

⁴³ Sommerschild og Moe 2005.

⁴⁴ Waal 1991.

kan til tider bli litt snevert, og utgivelsene grenser til tider mot samtidspsykiatriens egen mytologiske fremstilling.

I psykologihistorien har jeg brukt psykologene Emil Østlyngens ”Psychology in Norway” i tidsskriftet *Nordisk psykologi* og Åse Gruda Skards *Psykologi og psykologar i Norge* fra 1959, som først og fremst har hjulpet meg til å finne aktuelle tekster fra mentalhygiene og barnepsykologien. Sistnevnte inneholder også til dels fyldig biografisk informasjon om sentrale aktører i innføringen av psykologien i Norge som jeg har benyttet meg av. Av nyere forskningslitteratur har jeg sett på tidligere omtalte Skålevågs artikkel ”Psychoanalysis and/as Science. Norway, 1900 – 1930” i *Science, Culture and Politics* fra 2006,⁴⁵ som berører innføringen av og de faglige diskusjoner rundt de nye psykoanalytiske teoriene, altså hvem som var tidlig ute med å eksperimentere med dem, og den skepsis de ble møtt med av etablerte medisinerere. Dette har også hjulpet meg til å finne tekster til min egen kontekst, særlig til kapittel 4, men også som eksempel på en interessant problematisering av vitenskapelig spredning.

Når det gjelder mentalhygienebevegelsen har jeg i norsk sammenheng for det første benyttet meg av Helga Rudjords hovedfagsoppgave *Fra mentalhygiene til familievern: Tanker om forebyggende arbeid får gjennomslag i norsk helsepolitikk*, skrevet ved Universitetet i Oslo i 1992,⁴⁶ og av Kari Ludvigsen, forsker ved Rokkansenteret, artikkel ”Child Guidance and Mental Hygiene in Interwar Norway” i *Public Health and Preventive Medicine 1800–2000* fra 2004. Førstnevnte er en grundig historisk gjennomgang av både aktører, institusjoner og publikasjoner i forbindelse med opprettingen av den norske foreningen i 1931. Jeg står særlig i gjeld til analysene av materialet fra oppstartsfasen til Folkehelseforeningen som har vært vanskelig å få tak i her i Bergen, men også ellers har oppgaven vært informativ for å finne ut hvem som var med, og hvor de publiserte. Ludvigsen artikkel er særlig fokusert på å relatere den norske bevegelsen til internasjonale sammenhenger, særlig med tanke på utviklingen i USA og England. Hennes artikkel poengterer at ”norske eksperter var allerede sterkt influert av internasjonale ideer og praksiser utviklet i mellomkrigstiden, og enkelte pionerprosjekter var igangsatt.” Videre påpeker hun at ”disse ideenes betydning og innflytelse trenger å bli gjenstand for empiriske studier, for å undersøke hvordan de ble koblet med nasjonale betingelser og allerede eksisterende ideer og praksiser angående håndtering av problembarn eller barn med sosiale avvik.”⁴⁷ Artikkelen var

---

⁴⁵ Skålevåg 2006.

⁴⁶ Rudjord 1992.

⁴⁷ Ludvigsen 2004: 67 (mine oversettelser).

på denne måten motiverende for å sett i gang mitt eget prosjekt, for det er altså i dette ”tomrommet” som Ludvigsen påpeker at jeg ønsker å plassere min egen oppgave. Jeg har også sett på noen eldre artikler av Johan Lofthus og Bård Brekke. Begge har artikler kalt ”Mentalhygiene” i *Norsk sosial håndbok* fra henholdsvis 1937 og 1952.⁴⁸ De er hovedsakelig blitt benyttet for å lete etter aktuelle tekster og referanser.

Felles for alle disse publikasjonene er at de sterkt fremhever forbindelsen med den amerikanske *National Committee for Mental Hygiene*, og *Child Guidance* modellen, som dukket opp i kjølvannet av Clifford William Beers (1876 – 1933) og hans selvbiografiske oppgjør med det amerikanske sinnssykevesenet i *A Mind That Found Itself*, utgitt første gang i 1908, og den fremtredende rollen han spilte i mentalhygenes grunnleggingsfase i USA.⁴⁹ Dette er også en forståelse som finnes i vårt naboland, hos den svenske historikeren Roger Qvarsells artikkel ”Mentalhygien och psykisk hälsovård” fra 1997.⁵⁰ Han peker i større grad enn de norske forskerne på hvordan denne nye kunnskapen på et vis ble koblet sammen med allerede eksisterende kunnskap og praksis, men den som i størst grad er opptatt av slike forhold er den svenske forskeren Katarina Piuva i sin *Normalitetens gränser: En studie om 1900-talets mentalhygieniska diskurser* fra 2005.⁵¹ Gjennom diskursanalyser av mentalhygienens i Sverige nedtones betydningen av enkeltideer og enkeltaktørers innflytelse. I stedet fremhever hun hvordan den mentalhygieniske tankegangen påvirkes av en reell sosialpolitisk situasjon, og kobler den til rådende diskurser i samtiden. Samtidens idealer og eksisterende moralkrav (i nytt psykiatrisk begrepsapparat) er i følge Piuva like viktig for mentalhygenes utvikling som ideer importert fra utlandet, og slike ideer har liten verdi om de ikke passer inn i aktuelle problematikker. Dette har også vært inspirerende både i form og innhold for min egen del, da analyseverktøyet hun benytter er beslektet med det jeg selv skal bruke.

Den mentalhygieniske, psykiatriske og psykologiske forskningslitteraturen må alle forholde seg til kompliserte spørsmål om hvordan vitenskapelige ideer, trender og organisasjonsmåter sprer seg. Spørsmålet er behandlet av historikerne Astri Andresen og Tore Grønlie, i artikkelen ”Travellers and Travels of Health: From Inspiration to Adaptation” i *Transferring Public Health, Medical Knowledge and Science in the 19th and 20th Century* fra 2007.⁵² De foreslår å lese slike fenomener som overgangsprosesser (*transfer processes*) utført

---

⁴⁸ Lofthus 1937, Brekke 1952.

⁴⁹ Beers 1933 [1908]. Det stemmer også med foreningens egen selvforståelse. Se: Dahlstrøm, m fl. 1931: 7.

⁵⁰ Qvarsell 1997.

⁵¹ Piuva 2005.

⁵² Andresen og Grønlie 2007.

av agenter (*transfer agents*), med bakgrunn i en konkret problematisering, og gjennom visse lokale eller regionale filtre. Slike filtre kan i følge dem være tradisjoner, utviklingsnivå, økonomi, normer og etikk, ideologi, vitenskaplig bevisgrunn og iboende eller truede interesser. De fremhever særlig betydningen av *hvor* kunnskapen kommer fra, *hvilke mellomledd* den har gått igjennom og *kunnskapsimportørens* rolle (*transfer agents of knowledge*). Kunnskapen fanges opp av interesserte agenter, og kan, dersom kunnskapen er aktuell i forhold til rådende regionale problematikker, tilpasses de eksisterende forhold, som konkrete løsninger, gjennom ulike lokale aktuelle filtre. Dette er en forståelse som minner mest om arbeidet utført av Qvarsell, og kan således ses som svar på de manglene i den norske mentalhygieneforskningen som påpekes av Ludvigsen. Den nye kunnskapen kom utvilsomt fra U.S.A., men i praksis ble den selvsagt nødt til å tilpasse seg lokale tradisjoner og konkrete behov. Det er derfor, slik jeg oppfatter det, ingen tvil om at den forståelsen som Andresen og Grønlie foreslår er god, selv om det kreves svært romslige undersøkelser om man skal ta hensyn til alle variablene i de lokale "filtrene". Jeg mener også at en variabel som "utviklingsnivå" vil være vanskelig å forholde seg til. Selv forsøker jeg særlig å forholde meg til dette med overføringsprosesser lest opp mot konkrete problematiseringsprosesser, siden det *i praksis* er lite som på denne måten er utført innenfor forskningen på mentalhygiene i Norge. Arbeidet har hatt en tendens til, slik det er utført av Ludvigsen og Rudjord, å neglisjere de rådende, gjeldende problematikker – som Andresen og Grønlie fremhever viktigheten av, og først å fremst fokusere på "agentene". Det kan føre til at de vitenskapelige idene og praksisene nærmest fremstår som importvarer, med liten rot i de aktuelle forhold og problematikker som foreligger. Slik jeg ser det må problematikk og begrep være det mest sentrale i kunnskapshistorien. Aktørproblematikken blir først og fremst sentral i sosialhistoriske undersøkelser av hvordan kunnskapen influerer sosial, juridisk, økonomisk og politisk praksis. I slike sammenhenger har både *hvem* som sier noe, og *hva* som sies svært mye å si. Men før dette må det altså være en grunn til å si noe og noe å si.

2. Den kristne oppdragelseslitteraturen

I dette kapittelet skal jeg rekonstruere sentrale begreper og problematikker i utvalgt religiøs oppdragelseslitteratur i perioden 1890 – 1930. Hvordan konstitueres så nettopp dette materialet som ”den kristne oppdragelseslitteraturen” på bekostning av annet materiale? Hva er det som gjør perspektivet spesifikt ”kristent”?⁵³ I dette kapittelet vil jeg beskrive denne arbeidsprosessen, slik at man kan få innblikk i hvordan dette blir gjennomført gjennom oppgaven.

Materialet er selvsagt valgt ut med tanke på om det arbeider med de grunnproblematikkene som oppfattes som gjennomgående, det vil altså si: de som har med barneoppdragelse og familie å gjøre. For å avgrense tekstområdet som kapittelet benytter seg av er det flere måter å gå frem på. Man kan ikke lese alt som er gitt ut i perioden. Her er selvsagt allerede eksisterende forskningslitteratur uvurderlig, og jeg har benyttet meg av særlig Monica Rudberg og Åse Gruda Skard i dette kapittelet.⁵⁴ I tillegg kan man også lete opp biografisk informasjon om aktuelle forfattere av oppdragelsesmanualer for å sjekke om noe tilsier at de skulle stå i en kristen tradisjon. Man kan også la titlene på oppdragelsesmanualene være rettesnorer, og lete etter utgivelser på spesielle kristne forlag.

Men etter dette er gjort, viser det seg at forfatterne av de ulike manualene kanskje gjør seg ulike erfaringer, og har varierende meninger om både familieliv og oppdragelsen av barna. Felles for dem jeg allikevel har beholdt er derfor ikke at de nødvendigvis er helt enige om konkrete problemer og løsninger, men at de forholder seg til mine grunnproblematikker. Problemene og løsningene som utarbeides avleses i begrepene i manualene. Å finne disse har således vært målet med den innledende letingen i tekstmaterialet.

Til dette må jo også komme noe annet, noe som gjør dens perspektiv spesifikt ”kristent”, uten at jeg med det vil påstå at den kristne oppdragelseslitteraturen er en homogen gruppe litteratur. Ved siden av grunnproblematikkene, må det også finnes problematikker som hører hjemme i en spesifikk kristen kontekst. Det er *koblingen* av sentrale kristne problematikker og grunnproblematikkene familie og barneoppdragelse, som til sammen vil danne det samlende perspektivet som jeg kaller ”den kristne oppdragelseslitteraturen”. Er det

---

⁵³ Med ”kristen” mener jeg gjennomgående og konsekvent *luthersk-protestantisk* slik den uttrykker seg i norsk tekst i perioden jeg undersøker. Bente Halland karakteriserer denne som en ”luthersk ordningsteologi”, kjennetegnet av regulerte relasjoner i kategoriene høy og lav, og av å trekke linjer mellom menneskers underlegne posisjon i forhold til Gud, måten menn står over kvinner, prester over menighet eller konge over folk. Se: Halland 2007: 23.

⁵⁴ Skard 1954, Rudberg 1983.

på denne måten konsistens i måten tekstene arbeider med grunnproblematikkene, nærmer man seg et *begrep* om ”den kristne oppdragelseslitteraturen.” Det vil si at den kristne oppdragelseslitteraturen blir definert som en konkret og historisk problematiseringsmåte. Med dette prøver jeg altså med kapittelet og rekonstruere et begrep som oppfyller kravene til Georges Canguilhem (se kap. 1: 12).

I den grad materialet forholder seg til de samme problematikker, kan det leses som historiske utsagn om hvilke erfaringer man har gjort seg om disse i den aktuelle perioden. Materialet leses, med inspirasjon fra Foucault, altså først og fremst som kunnskaps erfaringer. Som erfaring kan disse analyseres uavhengig av hva man vet om hvorvidt og i hvor stor utstrekning materialet ble anvendt eller lest. Slike forhold ville være interessante i en sosialhistorisk undersøkelse, men siden dette er en kunnskapshistorisk undersøkelse faller de i denne omgang utenfor det primære blikket. Den historiske erfaringen i materialet er som kunnskap reell nok, uavhengig av hvor mange og hvem som faktisk leste manualen. På den andre siden vil undersøkelsen selvsagt bli mer relevant i den grad jeg kan si noe om i hvilken grad disse kunnskaps erfaringene har hatt omfang eller altså har blitt spredt til mange lesere. Jeg har derfor ut fra forskningslitteraturen nevnt ovenfor dannet meg et bilde av hvilke som regnes som utbredt lest og viktig religiøs oppdragelseslitteratur fra perioden. I den grad jeg har funnet opplysninger om særskilte tekster som var populært og mye anvendt, prioriteres derfor disse i analysene.

Kapittelet er delt i tre. Den første delen dreier seg om å undersøke begreper og de problemer og løsninger som ser ut til å konstitueres ut i fra *særegne* fag- eller tradisjonsbestemte problematikker for den kristne oppdragelseslitteraturen. Deretter skal vi se hvordan disse kobles sammen med grunnproblematikkene, først angående barneoppdragelsen og til slutt om familien som sådan.

Det uendelige tillitsvervet

Det ser ut som forskningslitteraturen jeg har sett på har rett i at denne type litteratur, etter midten av det nittende århundre og frem til århundreskiftet, i større eller mindre grad bærer preg av det Monica Rudberg definerer som *nypietisme*, en trend som også viser seg senere i det nye århundret. I følge henne var en slags kulturpessimisme utbredt i perioden før 1850, men i perioden frem mot århundreskiftet glir dette over i naturpessimisme.⁵⁵ Det vil si at

---

⁵⁵ Rudberg 1983: Se kapittel VI: ”Maadehold!” Natur- og kulturpessimisme er mine begreper for å definere utviklingen, og blir ikke brukt av Rudberg.

barnet blir oppfattet som født syndig, og om ikke direkte ondskapsfullt, så i hvert fall med iboende tendenser til det onde (synden), til forskjell fra tidligere på 1800-tallet. I tradisjonen etter filosofen og opplysningsmannen Jean-Jacques Rousseau (1712 – 1778), og særlig etter hans pedagogiske filosofi som kommer til uttrykk i *Émile* (1762), var det før 1850 vanligere å oppfatte barna som naturlige og uskyldige. Ubesudlede og rene, i motsetning til det korruperte – og korrumperende – samfunnet. Nå er det derimot nettopp samfunnet, altså kulturen og fornuften man retter sin tillit mot, og fra hvilket man søker ”høyere moralske prinsipper” for å bekjempe det naturlig kaotiske; de iboende syndige instinkter.

I denne situasjonen er det derfor viktig for flere av de kristne oppdragerne å påpeke de voksnes helt særegne ansvar ovenfor barna, et ansvar som både er den største gave og oppgave. De skal og må være Guds stedfortredere som oppdragere, da bare Han er den egentlige oppdrager, og all autoritet (*fadensind*) er betinget av Ham. Barna oppfattes som Guds eiendom, og de voksnes rolle er å være hans menneskelige redskaper for å sikre dem en rett og god vei gjennom livet, og adgang til den evige frelse: Guds forvaltere av barna. ”Lad os mindes Frelserens hellige, alvorlige ord om børnene: ’Lad dem komme til mig – forhindre dem ikke!’ og: ’Hvo, som forarger en af disse smaa, ham var det bedre, at en møllesten var lagt om hans hals, og han var sænket i havet, hvor det er dybest,’”⁵⁶ heter det for eksempel i skoleinspektør S. Hanssens *Inden hjemmets døre: fire foredrag om barneopdragelsen* fra 1904. Barnas fremtid og frelse er her Guds pant på den evige skyld foreldrene har ovenfor Ham, og barneopdragelse blir slik konstituert som ”den allerviktigste sag, næst vor egen frelsessag.”⁵⁷ Å oppdra barn er *et uendelig tillitsverv gitt av Gud*, eller et tillitsverv med uendelige konsekvenser. Konsekvensen er den evige frelse eller fortapelse. Denne underliggende frelseproblematikken er slik jeg ser det, det som konstituerer begrepet og de aktuelle problemene som tilhører dette tillitsvervet. Det kunne fått andre former, og har historisk sett også fått det, men nå er det *tillitsvervet* som utarbeides på bakgrunn av denne problematikken om frelse. Om det utføres slett er oppdragerens og barnas egen frelse prisen å betale. Historien bak dette tillitsvervet beskrives av teolog, skole-, og stortingsmann og statsråd Nils Hertzberg (1827 – 1911).⁵⁸ Innledningsvis i hans *Barnets Kristelige Opdragelse* forteller han hvordan Jesus selv innstiftet oppdragervervet – det uendelige tillitsvervet – ved å be Simon Peter røykte sine lam (Joh. 21, 15 – 17).⁵⁹ Ansvarer ble deretter generelt gitt videre til den kristne kirken, men også spesifikt til alle kristne mødre og fedre. Alle kristne foreldre blir

---

⁵⁶ Hanssen 1904: 6.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Han var også kirkestatsråd i regjeringen Selmer som ble trukket for riksrett i 1884.

⁵⁹ Hertzberg 1903: 2.

oppdragere, stedfortredere for Gud. Foreldrenes vilje skal derfor i barnets første år representere ”det høyere moralske prinsipp”, og foreldrenes faste hånd skal hjelpe barna til å bli herre over seg selv. Dette er en plausibel tilnæringsmåte til en forklaring på hvorfor det er tendenser til egenrådighet som problematiseres i størst grad, og som er de eneste som må medføre alvorlig tukt og formaning. Egenrådighet og egenvilje blir nokså konsekvent satt i sammenheng med forestillingen om arvesynd, en forestilling som står meget sterkt i perioden. Drifter og egenvilje uttrykker for de religiøse oppdragerne om ikke selve det medfødte onde i mennesket, så i hvert fall den korrumperte naturen som er en uløselig del av oss. Når problematikken rundt egenviljen problematiseres som så statisk, ja som en metafysisk konstant (arvesynd), så blir det logiske svar på problematiseringen at egenviljen konsekvent må kues og undertrykkes. (Konstant problem, konsekvent løsning) Det høyere moralske prinsipp må innføres, om nødvendig så med straff. Derfor er det uten snev av ironi at man i tekstene tilføyer at straffen må utføres ”med alvor og kjærlighet”. Det er viktig å huske på hva som står på spill i denne formen for rasjonalitet: Barnets og foreldrenes frihet og frelse.

Frihet, vane, lov og skjebne

Vi saar en tanke, og der modnes en handling.

Vi saar en handling, og der modnes en vane.

Vi saar en vane, og der modnes en karakter.

Vi saar en karakter, og der modnes en skjæbne.⁶⁰

Men det finnes også verdslige problematikker å forholde seg til i perioden. Det går nemlig tydelig frem at målet for den kristne oppdrager både er barnets ”evige og verdslige lykke.” Den verdslige lykken begrepsfestes i sammenheng med et noe paradoksalt frihetsbegrep. Menneskets muligheter for frihet er ikke noe som bare opptar kristne oppdragere i det nittende århundrets tenkning. Og det er langt i fra bare Bibelen som blir sitert i oppdragelsesmanualene. Særlig britiske liberale tenkere som John Locke (1632 – 1704) og John Stuart Mill (1806 – 1873) er gjengangere, og blir ofte nevnt av oppdragerne i ganske positive vendinger. Tidligere nevnte Rousseau dukker også opp, men oftest som et navn man kan kontrastere sitt eget arbeid til, og for det meste distansere seg fra. Frihet er blitt et begrep som de kristne oppdragerne forholder seg til, og dette gjøres på en særegen måte. Frihetsproblematikken får i denne typen litteratur sterke koblinger til den tidligere omtalte

---

⁶⁰ Haslund 1916: 5 (bokens motto).

naturpessimismen. Skillet mellom natur og kultur, dyreliv og sjeleliv er absolutt. Når den ene ”parten” er fordervet av synd, må den ekte menneskelige frihet derfor finnes i kulturen, og det som symboliserer kulturen er først og fremst *moralske lover*: Den kristne oppdragelseslitteraturens vei til frihet er uten unntak den moralske lovens vei, og derfor er det flittighet, selvbegrensning og selvtukting som oppfattes som særlig viktige dyder, og lydighet som selve ”kardinaldyden”. En tekst som er særlig tydelig på dette, er skoleinspektør J. E. Haslunds *Oppdragelse til lydighet*. Her kan man lese at ”lydighet skal til syvende og sist ikke tjene til at kue personligheten, men til at utvikle den, gjøre den sterk og *dermed fri*.”⁶¹ For å utvikle personligheten fritt, er det avgjørende at den utvikles innenfor visse grenser. Til dette er det i følge Haslund både etiske og sosiale grunner. Begge disse er forankret religiøst. Man kan ikke ha noen etikk uten et fast forankret forhold til Gud, moralen trenger i følge Haslund et fast grunnlag. De sosiale grunnene sammen med det fjerde bud, *du skal hedre din mor og din far*. Haslund påpeker at all historie har vist at det går riktig ille med sivilisasjoner som ikke opprettholder denne fordring. Med det kristne arvesyndsbegrepet og den tilhørende naturpessimismen er det kanskje rart at man i det hele tatt velger å forholde seg til en verdslig frihetsproblematikk? Er det ikke først i det neste livet man kan bli fri, befridd for naturens lastefulle vedheng? Når man allikevel velger å forholde seg til verdslig frihet, og på denne helt særegne måten, henger det kanskje sammen med at frihetsproblematikk var en såpass aktuell problemstilling, at det var umulig å ikke forholde seg til den? At man ville blitt oppfattet som irrelevant om man ikke behandlet frihetsproblematikken? Jeg tror man skal være forsiktig med å lete etter slike ”skjulte motiver” i historien. Foucault sier et sted at enhver epoke alltid *sier* det de er i stand til å si. Derfor vil en ”skattejakt” på denne måten som regel være fånyttet. Det er ingen grunn til å tro at de kristne oppdragerne ikke var like genuint opptatt av den menneskelige frihet som det vi er i våre dager, for eksempel. Når deres begreper om frihet i dag har en noe paradoksal fremtoning, henger det sammen med den sammenkoblingen av problematikker som de opererer med, og på sett og vis var nødt til å operere med, og at denne gir begrepene form. En fri handling må være en handling som utføres i henhold til et høyere prinsipp, og derfor en moralsk handling. Å handle etter egen vilje oppfattes som grunnleggende ufritt, så lenge det ikke legges høyverdige moralske vurderinger til grunn. Egenviljen gjør derfor innenfor denne frihetsdiskursen ufri. Det paradoksale ser imidlertid bare paradoksalt ut fra et utenforstående perspektiv.

---

⁶¹ Ibid: 5-6 (min utheving).

La oss se litt på andre sosiale problematikker. Haslund påpeker at det er særlig to kjepphester ”vi moderne” mennesker sleper med oss: ”Falsk humanisme” og ”vore dagers individualisme.” Man må lære seg å stille sin personlighet og sine krefter i samfunnets tjeneste. Hvorfor? Fordi veien til frihet og frelse går gjennom loven. Men også fordi det er veien til et sterkt samfunn. ”Den tøilede kjønnsdrift er en av samfundets virksomste drivfjære til utvikling,” påpeker rettsmedisiner og medlem av Kristiania sundhedskommision, Kristian Brandt i artikkelen ”Egteskabets sundhedslære” i samleverket *Forældre og Børn* fra 1902.⁶² Den naturlige motpolen til individualismen blir derfor å fremheve et sterkt autoritetsideal. (Idealet i dette perspektivet er selvsagt Gud selv.) Dette må være en hjelpende og vergende makt, men også en streng makt, ved hjelp av hvilken lydighet kan bli en vane. En slik vane er i følge flere oppdragere og skribenter i perioden langt i fra noen form for blind lydighet, som vanligvis omtales som ”trellesind”. Det må være snakk om en form for ”frivillig lydighet”, en vane som må erverves ved praktisk øvelse. Haslund er kjent med den amerikanske psykologen William James (1842 – 1910), og siterer følgende fra ham: ”vanen er det materiet, hvorav opførsel består.”⁶³ I James virker det som Haslund også har funnet inspirasjon til sitt innledende motto for foredraget, som vi siterte i begynnelsen av dette avsnittet (*vi saar en tanke...*). Orden, flid og sanddruelighet, alt som godt er, må nødvendigvis vokse frem av kardinaldyden *lydighet*, og denne kan kun *virkelig* vokse frem i form av *vane*. Man skal ikke være lydig verken i redsel for straff, eller i håp om belønning. Man skal være lydig fordi lydighet må utgjøre selve kjernen i vår karakter. Altså må lydighet i siste instans bli vår skjebne. Hovedsaken er at vi må nå frem til en plikt som skal utføres *for pliktens egen skyld*. Det finnes ingen frihet utenom plikten, det finnes ingen annen skjebne enn loven.⁶⁴ Foruten å forholde seg til James, siterer Haslund også tidligere omtalte J. S. Mill på at ”en karakter er en fullt utviklet vilje.” Hvordan liberaleren Mill selv ville likt å bli brukt på denne måten er derimot uklart (og kanskje ikke så interessant). Men, det kunne selvsagt vært interessant å undersøke nærmere hvordan begrepene overtatt fra både James og Mill skifter innhold i det de kobles til andre problematikker enn de opprinnelig er utarbeidet i forhold til. Vi må anta at Mills begreper om ”karakter” og ”vilje” er forankret i helt andre problematikker og innen en helt annet problematiseringsmåte enn de som er på spill her. Eksempelet hadde vært interessant å undersøke, fordi det klart demonstrerer hvordan begreper (mer eller mindre)

---

⁶² Brandt 1902: 11. Verket omtales nedenfor (se 2.3.1 Kjærlighet og verdslighet). Brandt var for øvrig en meget interessant karakter, som hadde praktisert verden over, bl.a. i New-York, San Fransisco og som spedalskelege på Hawaii.

⁶³ Haslund 1916: 8.

⁶⁴ En moralfilosofisk slutning, som kan spores tilbake til Immanuel Kant (1724 – 1804), som oppdager lovens egenverdi, og som setter loven for lovens skyld som det dypeste moralske prinsipp (det kategoriske imperativ).

usjenert lar seg overføre mellom de forskjelligste tradisjoner. Det er ganske åpenbart at verken Mills frihetsbegrep, eller hans vilje og karakterbegreper, er de samme om de leses innenfor hans perspektiv, som i dette kristne oppdragelsesperspektivet. Likeså at James' begrep om *vane* tilhører et helt annet problematikkskompleks enn den det blir benyttet i her. Det faller dessverre utenfor tidsrammen av dette prosjektet å gjennomføre slike undersøkelser i denne omgang.

Det jeg derimot kan fastslå, er at begrepene om vane, lydighet, karakter og vilje her kobles til en problematikk om sosial forandring, hurtighet og omveltning, som i denne sammenhengen settes på begrep i form av en bekymring om "konkurransesamfunnets uhemmede omveltningsevne." Man ønsker litt mer kontroll og litt mindre hastighet, man er engstelig for en tilsynelatende kaotisk verden, som man på ingen måte ønsker å tre ut av, men organisere. Dette gjelder ikke bare omveltninger i folks materielle levekår, og fremveksten av storbyene. Også spredningen av ideer og tanker blant unge, som ved "vore dagers litteratur og især dagspressen" spiller en mektig rolle med å forme de unge; "(...) for barn og ungdom er den i regelen av det onde,"⁶⁵ påpeker Hertzberg i et annet av sine verk, *Træk av barnets sjæleliv* fra 1897. Boka blir for øvrig regnet for å være en av de første barnepsykologiske oppdragelsesverkene her til lands av Åse Gruda Skard.⁶⁶ Litteratur og presse regnes blant hovedgrunnene til den tydelige nedgangen i "den unge slægts moralitet." Og det er særlig ved å sette "de slette instinkter i bevegelse" at avisene og litteraturen utgjør et sedelighetsproblem. Det er vanskelig å si om "sedelighet" egentlig utgjør en egen problematikk, så tett koblet som den er til driftene og egenviljen i denne perioden. Så vidt jeg kan se gjør den ikke krav på særegne tiltak, de erotiske driftene hos barna skal reguleres og kues på lik linje med de andre driftene som de med arvesynden er utstyrt med. Allikevel er vel dette et område hvor angsten for driftene kommer spesielt tydelig frem. Det konstitueres som et særegent fokuspunkt i den generelle problematiseringen som handler om å regulere *alle driftene* i forhold til det høyere moralsk prinsippet. Som Foucault har påpekt i *Viljen til viten* kan det virke som seksualiteten i moderne tid har blitt betraktet som selve urproblematikken, menneskets dypeste og mest skjulte kilde til kunnskap om sin tilstand. Man må utspørre sin egen seksualitet for å kjenne seg selv.⁶⁷ Men i prinsippet gjelder mistenksomheten alle drifter, også andre egenskaper som vi kanskje ikke ville omtalt som drifter. Fantasien for eksempel, som jeg ikke ville oppfatte som en drift, blir også behandlet analogt, det vil si som en medfødt egenskap som det gjelder

---

⁶⁵ Hertzberg 1897: 6.

⁶⁶ Skard 1959: 14.

⁶⁷ Foucault 1999.

å regulere. Hertzberg påpeker i denne sammenheng at den kan være ”kilden til meget lykke og glæde og til mange af de ædleste nydelser; men gjennom den kan ogsaa et menneskes hele liv forgiftes og fordærves.”⁶⁸ Dette demonstrerer i grunnen bare hvordan denne ”reguleringsrasjonaliteten” har oppnådd en form for ”epistemologisk status” og at lignende problemer forsøkes løses med samme type rasjonalitet. Alle drifter eller evner som oppfattes som medfødte må reguleres og kontrolleres. Det er om å gjøre å holde alt ”grumset” fra arvesynden i tøylene. Man er grunnleggende skeptisk til *alt* naturen har utstyrt mennesket med. Så dypt stikker periodens naturpessimisme, så alvorlig oppfattes dens problemer.

Oppdragelsesproblematikker

Det kan nesten virke underlig å utskille en oppdragelsesproblematikk fra ”det uendelige tillitsvervet” som de kristne oppdragerne fremhever. Problematikkene ser ut til å være så viklet inn i hverandre at skillet virker kunstig. Og det er jo for så vidt riktig. I de analyserte tekstene og i deres begreper, *er* jo problematikkene viklet inn i hverandre på en slik måte at de danner et samlet perspektiv, i en konsis samling av begreper. Når det analytiske skillet derfor på sett og vis er kunstig, er det fordi mitt rekonstruerende og analyserende arbeid handler om å skille slike sammenvevde problematikker fra hverandre. Det vil forhåpentligvis gjøre det lettere å finne igjen spor av lignende problematikker i vidt forskjellige perspektiver, som for eksempel det mentalhygieniske og det kristne. Hvordan fortøner så oppdragelsesproblematikken seg i utvalget av kristen oppdragelseslitteratur?

Regulering av de korrupperende instinkter

I barnets første faser, skal man som oppdrager stimulere sansning og oppmuntre til lek og nysgjerrighet. Barnas ”umiddelbarhet” fremheves som en herlighet hos barnet, som også burde inspirere de voksne selv. Det er derimot tydelig, som antydnet ovenfor, at oppdragelsens *krisepunkt* kommer med utviklingen av egenviljen. Barnet tvinges av naturen inn i en indre gjennomgang av historien om syndefallet. Det endogene syndefallet bestemmes individualhistorisk til det *øyeblikk* egenviljen viser seg i barnet, der det rent bokstavlig mister sin uskyld. I det øyeblikk det først gir uttrykk for denne, repeterer det Adams overtramp mot den hellige orden og bestemmelse.⁶⁹ Driftene oppfattes som naturlige, og det er for så vidt

---

⁶⁸ Hertzberg 1897: 27.

⁶⁹ Oppfatningen av den historiske selvfor skylde utviklingen av synd er i så henseende ganske lik den vi finner hos den danske filosofen Søren Kierkegaard, bl.a. i hans *Begrepet angst* og i *Filosofiske smuler*. Det er allikevel ikke *driftene* som er det problematiske for ham, men *fornuften* som utvikles med selvbevisstheten, og som blir

naturlig at de krever sin tilfredsstillelse. Det problematiske her er den tidligere omtalte naturpessimismen, og at driftene derfor oppfattes som fordervet av synd. Derfor er det om å gjøre at de reguleres i tide. De må tilvennes og formes slik at personligheten vokser frem i riktig retning, i henhold til de gjeldende samfunnsnormer og lover. ”Det maa tales om naturlovens hellighed, om vor rett og vor magt og vor pligt til at bekjæmpe drifterne, *alle* drifter, og holde dem under herredømme af fornuft og moral,” skriver den kjente barnelegen og sykehusdirektøren Mathias S. Greve (1832 – 1912) i ”Kjønslivets udvikling” i samleverket *Forældre og Børn* fra 1902.⁷⁰ Dette viser at naturpessimismen har status også utenfor de eksplisitt religiøse tekstene, dens rasjonalitet gjør seg også gjeldene hos medisinere i begynnelsen av det nye århundret. Hvis vi kunne snakke om ”personlighetsforstyrrelser” – som i senere perspektiver vil bli et viktig begrep – innenfor *dette* perspektivet, ville det gjelde personer hvis drifter ikke er ordnet og regulert i følge høyere prinsipper. Dette gjelder alle drifter; ernæringsdrift, virksomhetsdrift, søvndrift etc. De må tøyles og reguleres, de må håndteres etter høyere prinsipper. Det er forestillingen om arvesynden som krever (og legitimerer) denne ønskede selvreguleringen, men tilkoblet arvesynsbegrepet kommer problematikken om den menneskelige frihet, og som vi har sett opererer de kristne oppdragerne med et skarpt skille mellom egenvilje og vilje. Både Haslund og Hertzberg fremhever *lydigheten*, og det å adlyde autoriteter, i første omgang gjennom å hedre sin far og sin mor, som selve kardinaldyden for barna. Teologen og pedagogen Aksel Arstal (1855 – 1940) fremhever også dette i sin egen artikkel ”Opdragelse” i samleverket *Forældre og Børn* som han selv redigerte i 1902. ”I hvilken retning vil vi, at vore børn skal udvikle sig? (...) Lad os arbejde paa at faa dem snille indenfor den grænse, at vi krever, at de skal være os forældre og foresatte lydige, og at vi ikke giver os paa det ene eller andet krav til dem (...).”⁷¹ Det jeg nå skal undersøke, er hvordan denne problematiseringsmåten gir seg utslag i praktiske løsninger, eller i det minste i utarbeidede tekstlige anbefalinger fra oppdragerne, angående barneoppdragelsen. Hvordan skal man egentlig gå frem for å konstituere kardinaldyden, altså lydigheten som vane og skjebne? Lydigheten som frihet fra ”egenviljens tyranni”.

I første omgang gjennom befalinger og påbud. Gjennom systematisk underordning dannes grunnlag for den egentlige friheten, nemlig å være underordnet loven, som i siste instans vil si Gud. Å utføre sine egne ønsker uten moralske betraktninger er å redusere seg selv til dyr. Og det er ut i fra hensyn til den kristne arvesynd og den kristne frihet teksten

---

det store hinder for å oppnå sannheten – som bare kan gripes i spranget fra fornuften og inn i troen. Se Kierkegaard 2004 og Kierkegaard 2005.

⁷⁰ Greve 1902: 259.

⁷¹ Arstal 1902: 343-4.

anbefaler at egenviljen skal ”brytes” og ”knekkes”. Derfor er det ikke rart at man innenfor denne problematikken i visse situasjoner ser seg nødt til å ty til grundige avstraffelser. Og det er nettopp innenfor dette perspektivet man må forstå fenomenet fysisk avstraffelse i perioden. Som Bente Halland skriver i sin avhandling er det ”lett å overdrive de mørke motivene bak bruken av fysisk straff eller frykt i reguleringen av barns adferd.” Men når hun skriver at å ”anerkjenne at de [foreldrene] *ikke utelukkende* tydde til legemlige sanksjoner på bakgrunn av makelighet eller disrespekt for sine etterkommere,” mener jeg hun er for forsiktig. Og ved å tegne et bilde av en ”fundamental mangel på kjennskap til barns natur, som den eldre, religiøse oppdragelsestradisjonen i stor grad bar preg av,” mener jeg hun tar for hardt i.⁷² Hun fjerner seg med det fra idealet hun fremhever i innledningen, hentet fra den danske historikeren Alex Wittendorf: ”(...) *fortidens mennesker (...) tenkte og handlede [ikke] mindre rationally end vi gjør i dag. Men deres rationalitet var nødvendigvis en anden.*”⁷³ Slik jeg ser det kan man ikke si at straffelogikken slik den viser seg i kunnskapen om barneoppdragelsen bærer preg av man ikke visste bedre, og fordi man i dag har nådd dypere innsikter. Det var fordi man forholdt seg til problematikker som ble oppfattet i det aller største alvor at nettopp *kunnskap* dannet grunnlag for slik avstraffelsespraksis. Man hadde god kjennskap til barnas natur *sett i lys av det perspektivet man arbeidet innenfor*. Praksisen blir også beskrevet som både ”ekte humanistisk”⁷⁴ og kjærlig i flere av de tekstene jeg har undersøkt. Det dreier seg altså ikke om mangel på kunnskap, men *en annen kunnskap*, og min oppgave er selvsagt verken å forsvare eller anklage denne.

For bakgrunnen til denne straffepraksisen ligger i problematikker som ble ansett for å ha de aller alvorligste konsekvenser om man forsømte dem. ”Hvo som sparer sitt ris hater sin sønn, men den som elsker ham, tukter ham tidlig,” kan man lese i Bibelen.⁷⁵ Eksempelet med den meget innflytelsesrike amerikanske presten og historikeren John S. C. Abbott (1805 – 1877)⁷⁶ og hans sønn Hans, som blir gjengitt av både Åse Gruda Skard og Monica Rudberg, kan brukes for å demonstrere det alvorlige og høytidelige rundt straffen. Da Hans nekter å uttale bokstavene i sin ABC, straffes han av sin far i flere omganger. Etter tre-fire omganger med kraftig juling, gir Hans til slutt etter, og ber, til farens ”ubeskrivelige Glæde,”⁷⁷ til slutt om tilgivelse og uttaler deretter bokstavene riktig. Haslund påpeker også at straffen må

---

⁷² Halland 2007: 29-31 (min utheving).

⁷³ Ibid: 7.

⁷⁴ Anklagene om brutalitet fra humanistisk hold, blir ofte betegnet som ”falsk humanisme” i tekstene.

⁷⁵ I bibelske tider var nok for øvrig sammensetningen av problematikker og perspektivet et helt annet.

⁷⁶ Har foruten oppdragelsesbøker som *Moderhjemmet eller Kvinden i sin skjønneste Virkekreds* (1841) også utgitt en rekke bøker om ”famous characters in history”, bl.a. *History of Napoleon Bonaparte* (1855) og et verk om General Ulysses S. Grant.

⁷⁷ Rudberg 1983: 113.

utføres i ”høytidelig alvor og kjærlighet.” For straffen skal *aldri* være som hevn å regne. Den er siste utvei for å underlegge barnet loven. Den stahet som kan inntreffe i det man ofte kaller trassalderen, blir for eksempel den aller største trussel i en situasjon der egenvilje blir oppfattet som selve uttrykket av ”det medfødte onde” i mennesket, det korrumperte og fordervede som truer innenfra. Innenfor et perspektiv som arbeider med frelses- og arvesyndsproblematikk er det ikke rart at man stadig vekker møter på uttrykk som ”kjærlig avstraffelse.” Man straffer fordi man er glad i barnet, fordi man ønsker dets frelse. Men viktigst er det å straffe fordi man er glad i Gud selv, og i kjærlighet til ham. En ”sann pedagogisk straff” er i følge Hertzberg en straff som er rettet mot en høyere sedelig lov, etter Guds egen vilje i siste instans. En slik straff skal utføres motvillig med smerte, men i kjærlighet til det høyere prinsippet som man ønsker å innstifte i barnet. Det er i dag lett å ironisere over oppdragernes selvhøytidelighet når de beretter om det høytidelige og kjærlige alvor de ser seg nødt til å utføre fysisk avstraffelse på sine barn med. Langt viktigere er det å forstå hvorfor dette virket som fornuftige løsninger i den aktuelle perioden. Hva slags rasjonalitet var dette?

Selvreguleringsprinsippet

De oppdragerne jeg har sett på i perioden er ofte tilhengere av den kjente britiske filosofen og sosiologen Herbert Spencer (1820 – 1903) – kanskje mest kjent for sosialdarwinisme, og spesielt for å ha skapt uttrykket ”survival of the fittest” i boka *Principles of Biology* fra 1864. Det er særlig begrepet ”de naturlige straffer” fra hans bok *Opdragelse* som appellerer.⁷⁸ Det vil ganske enkelt si straffer som skal lære barna at det eksisterer et kausalitetsforhold mellom utført overtredelse og tildelt straff. Har for eksempel barnet rotet til alle lekene sine, skal man forby det å leke med dem i en periode. Tar det etter noe det ikke har lov til, kan man gi det et lite smekk på fingrene etc. Metoden skal lede frem mot en automatikk i oppdragelsen. Ser man på Spencers oppdragelsesbok ser man at det er *naturvitenskapene* som er modell og ideal i hans forsøk på utarbeide en vitenskapelig oppdragelse. Avdekker man disse naturlige oppdragelsesprinsippene, gjennom ”eksperimenter” vil man til slutt nå sannheten om oppdragelsen, og resten vil gå av seg selv.⁷⁹ Oppdragerens høyeste mål er nemlig å gjøre seg selv overflødig.

---

⁷⁸ Spencer 1899.

⁷⁹ Man er i følge Spencer fremdeles på et eksperimentelt nivå i den alt for uferdige vitenskapen som oppdragelsen pr dags dato utgjør (1899). Man må derfor ”eksperimentere med barna” for å avdekke ”sannhetene” om barna og om deres oppdragelse. Det skal være en eksperimentell naturvitenskapelig forskningspraksis. Se: Ibid.

Denne forventningen finnes også hos de kristne oppdragerne. Etter at de høyere prinsippene er konstituert i barna, skal barnet i prinsippet regulere seg selv. Man skal hjelpe barna til å bli sine egne oppdragere, gjennom konstituerte vaner skal barnets skjebne dannes. Til dette trenger man også andre ”verktøy” enn fysisk avstraffelse. Det er verdt å legge merke til at man anbefaler foreldrene å knytte sterke følelsesmessige bånd til barna. Disse, foruten å i seg selv være kilde til meget glede og lykke, kan man senere benytte seg av, og da spesielt barnets frykt for å miste foreldrenes kjærlighet, som et sanksjonsmiddel. ”Om du er slem, er ikke mamma glad i deg!” Til sammen dreier dette seg om å instruere foreldrene om hvordan de best mulig kan konstituere *samvittigheten* i sine barn. For samvittighet er jo nettopp en form for selvregulering, en måte å gjøre oppdrageren selv overflødig. Selv om noen av tekstene hevder at samvittigheten er et direkte resultat av ”daapsnaaden”, er det tydelig at man også er klar over hvordan denne i det minste kan hjelpes frem i praksis. Her kan oppdragerne fungere som fødselshjelpere. Arstal skriver:

Det viktigste forældre kan indgive sit barn, er dog, at det gjør og siger det, som for dets samvittighed er ret, det det *skal* gjøre og *skal* sige, – viljen til det som til noget, der følger af sig selv, som en vane, – mod til det, fordi det er blevet dets natur, fordi unladelsen føles som ubehag, og fordi en ved, at veien til lykke og fred med sig selv gaar tversigjennem *der*.⁸⁰

Samvittigheten blir en måte å unnsnippe korrigeringen av hver minste bevegelse, hver eneste hendelse. Selv om flere av de kristne oppdragerne ville være sterkt uenige i det, er det påfallende at samvittighet blir behandlet som en *moralsk vane*. Man kunne derfor si at man ønsker at samvittigheten skal bli barnas skjebne. Om språkbruken stemmer overens med de kristne forestillinger om en guddommelig samvittighet, er hele logikken og problematiseringen rundt samvittigheten av en helt annen sort. Å konstituere samvittigheten er aktivt, oppdragende arbeid. Et tidkrevende arbeid av psykologisk art. Nettopp av denne grunn blir nærgående studier av barnet så viktig. Derfor er det vel kanskje riktig av Åse Gruda Skard og Rudberg å påpeke at Hertzbergs *Træk av barnets sjæleliv* er en av de første barnepsykologiske oppdragelsesverkene i Norge? Studier av barna skal i siste instans lede til kunnskap om hvordan en best mulig kan konstituere en selvregulerende samvittighet i dem, og på denne måten sørge for at livet utvikler seg i henhold til en ønsket retning. ”Studer barnet!”, og studer det i sin særegenhet er den foreslåtte metode, nettopp for å konstituere den type selvregulering som er målet for oppdragelsen. Dette bør ses i sammenheng med en

---

⁸⁰ Arstal 1902: 347.

bevegelse som i følge sosialhistorikeren Harry Hendrick for alvor tok til i England, Tyskland og USA på slutten av 1800-tallet, nemlig "The Child Study Movement", der forskere begynner å studere barns egenskaper og adferd. Hendrick eksemplifiserer ved Charles Darwins "A Biographical Sketch of an Infant" fra 1877, og tysk og amerikansk vitenskapelig arbeid med barn, representert av Wilhelm Preyer og Stanley Halls studier på 1880-tallet. Det er særlig utviklingen av obligatorisk skolegang som "gjorde barn til attraktive forskningsobjekter (...)." 1880-årene er således i følge Hendrick et svært viktig tiår i historien om barns velferd siden de igangsatte en "ny og forlenget offentlig diskusjon om skolebarnas fysiske og mentale tilstand."⁸¹ Også i Norge ble det innført felles skolegang med folkeskoleloven i 1889. En lov som i følge Astri Andresen skulle "samle alle barn i samme skole (...) [og] lære [dem] de samme fagene, samme orden og samme oppførsel (...)." Det gjaldt altså alle, bortsett fra "de med smittsomme sykdommer, med slett oppførsel eller åndelige eller legemlige 'mangler'."⁸²

Mot dette bakteppet må også kunnskapsproduksjonen i den kristne oppdragelseslitteraturen forstås. For det er også her tydelige innslag av en (natur)vitenskapelig måte å forholde seg til barna på, for eksempel gjennom bruken av Spencer, men også psykologisk gjennom bruken av William James. Kristen oppdragelseslitteratur er derfor også en god illustrasjon på hvordan ulike tradisjoner (religiøse og vitenskapelige) kan inkorporere hverandre. Så lenge man forholder seg til de samme problematikker, kan man inkorporere og eventuelt modifisere hverandres begreper. Spencer og James' arbeider har sterkt epistemologisk status i perioden. De fungerer og er i bruk som vellykkede vitenskaper. Som Hanssen sier i *Inden hjemmets døre*: "Hemmeligheten ligger ganske vist i den kjærlighedens dybe interesse for barnet, der bringer en til at gi seg af med det." Det er mangelen på denne interessen som gjør at enkelte oppdragere ikke får "makt og indflydelse over det."⁸³ Rudberg har påpekt hvordan "koblingen mellom moralske og kroppslige argumenter er (...) typisk for den borgerlige oppdragelsens kulturelle betingning. De kroppslige argumentene blir ofte "stedfortredende" og fungerer som forsterkning av de moralske kravene."⁸⁴ Det man oppdager er at den beste måten for å få de moralske kravene til å feste seg i barna på, er å gjennom oppdragelsesarbeidet konstituere kroppslige vaner. Derfor henvender man seg til vitenskapelige rasjonaliteter, og derfor konsulterer man Spencer og James. For ethvert arbeid finnes det problematikker å forholde seg til. Hva er mer naturlig i en

---

⁸¹ Hendrick 1994: 33-36. (mine oversettelser).

⁸² Andresen 2006: 27-28.

⁸³ Hanssen 1904: 36-37.

⁸⁴ Rudberg 1983: 121.

problematisk situasjon enn å se seg rundt etter gode verktøy for å løse dem? Eksempelet ovenfor er interessant fordi det viser historiens konstituerende rolle innenfor ethvert perspektiv på tvers av ulike samtidige tradisjoner. Det er de historiske problematikkene som definerer arbeidet som må utføres. Dette gjør de på tvers av etablerte fagområder og sosiale felter, selv om faglige og sosiale tradisjoner selvsagt også spiller en sterk rolle i kunnskapen som arbeides frem.

Familieproblematikker

På samme måte som det kan være vanskelig å se hvordan grunnproblematikken om barneoppdragelsen skiller seg fra det uendelige tillitsvervet, kan det være vanskelig å se hvordan det skiller seg fra en tilsvarende om familien. En velfungerende familie oppfattes jo nettopp som en forutsetning for en god oppdragelse, men ved en grundigere analyse kan de to problematikkene allikevel adskilles. Stort sett er familieproblematikken hele tiden til stede som en implisitt forutsetning. Det oppfattes som selvsagt at familien er den rammen oppdragelsen skal foregå i.

Kjærlighet og verdslighet

Det første foredraget i boka *Inden hjemmets døre* heter ”Barndomshjemmet”. Det handler altså om hjemmet, om foreldrene og ekteskapet. En av de uttrykte hovedgrunnene til dette er at ”idet Gud indstiftede ægteskapet og grundede familielivet, ordnede han derved også hjemmet som oppdragelsens naturlige arnested,” og ”som han har nedlagt i mand og kvinde driften til samliv, saa har han ogsaa givet alle foreldre en naturlig trang til at sørge for sine børn, værne om dem, lede dem, indtil de kan hjælpe sig selv.”⁸⁵ Det kreves av foreldrene at de lever ut disse naturlige (tildelte) drifter sammen, for det er bare der ”far og mor lever sammen i inderlig kjærlighed (...) hvor barnet alene kan have det rigtig godt.”⁸⁶ Her blir den sterke koblingen mellom hva som kreves av *foreldrene selv* for å fungere som oppdragere, og hvordan denne kunnskapen virker sementerende for ekteskapet og familien som hovedinstitusjon for oppdragelsen tydelig. Med andre ord kobles problematikken om å sikre barnas frelse ved den gode oppdragelse sammen med en problematikk om å bevare ekteskapet. Det løses ved å naturalisere de ekteskapelige følelser, og i denne kristne versjonen av naturalisering vil det si å påpeke at de er innstiftet av Gud.

---

⁸⁵ Hanssen 1904: 14.

⁸⁶ Ibid.

Mot dette kobles en mer pragmatisk kunnskap om at ”hvad der i hjemmet bygges op, dets indflydelse vil spores gennem hele livet. Hvad der forsømmes, lader sig vanskelig gjenoprette.”⁸⁷ Derfor er det viktig å starte ”*fra vuggen af*,” skriver Arstal. ”Forældrenes herskerstilling, som er saa viktig for hjemmet, for samfundet, for ungdommens liv [kan få en] uoprettelig grundskade,” om oppdragelsesansvaret forsømmes i spedbarnsalderen.⁸⁸ Evig og verdslig problematikk glir over i hverandre, og foreldrenes samliv og deres oppdragende arbeid, som vi tidligere har sett var av uendelig betydning for deres egen og barnets frelse, blir dermed også postulert som den viktigste samfunnssak. Dette kommer også klart fram hos Hanssen. Etter at han først har minnet om de religiøse forpliktelser, blir verdslige problematikker i teksten sakte men sikkert dominerende: ”Naar der i vore dage klages over tugtløshed, dovenskab, nydelsessyge, liden energi og arbeidsdyktighed hos ungdommen, saa maa roden til disse onder væsentlig søges i daarlige hjem.”⁸⁹ Logikken er: Klarer man å ordne opp i de dårlige hjem, så vil mye tid og slit spares i etterkant, både på skolene og i samfunnet ellers. Oppdragelsen ses i sammenheng med et sosialt maktøkonomisk problem. Et styringsproblem. Det brukes for mye tid og krefter sosialt på å forbedre individer som ved dårlige hjem har blitt et problem for samfunnet. ”De dårlige hjem” må derfor defineres, og det må gis føringer for hva slags innsats og arbeid det bør utføres mot og i disse. Problemet henger sammen med det mer spesifikke oppdragerproblemet om å konstituere en selvregulerende samvittighet. De dårlige hjem vil være et fryktelig dårlig utgangspunkt for å sette i stand denne. De utelukker så å si en velfungerende samvittighet. Hvorfor det er slik, skal vi straks komme tilbake til. De samfunnsmessige betraktningene i de kristne oppdragelsesmanualene ser ut til å henge sammen i trekoblingen mellom regulering av samfunnet og en regulering av hjemmene, basert på en regulerende samvittighet.

Dette er en dominerende oppfatning i tiden, og kommer også tydelig frem av det første store familieverket, og hvis enkelte artikler vi allerede har vært innom, redigert av i 1902: *Forældre og børn*.⁹⁰ I motsetning til senere populærlegeverk, for eksempel *Vår Helse* som kommer ut i 1933, eller *Våre hjem og våre barn* i 1938,⁹¹ er det i 1902 tydelig at medisinen og legene ikke er enerådende når det gjelder å definere oppdragelsesspørsmålene. ”Bogen sætter sig ikke litterære eller videnskabelige formaal, men praktiske,” heter det innledningsvis. Undertittelen: *En bog om hjemmets oppgaver af forældre og barneverner*, tyder også på dette.

---

⁸⁷ Ibid: 15.

⁸⁸ Arstal 1902: 348.

⁸⁹ Hanssen 1904: 17.

⁹⁰ Arstal 1902.

⁹¹ Kreyberg 1933, Stoltenberg 1938.

Som Skard har påpekt er dette et nytt og på en gang både ”merkelig og interessant” verk.⁹² Det er det første samleverket utgitt i Norge av denne typen, der både leger, jurister, prester, pedagoger og andre ”fremragende samfunnspersoner” bidrar (her finnes også bidrag av Erik Werenskiold og Bjørnstjerne Bjørnson). Det fremstår som et samlende ”dugnadsarbeid”, der landets ”store menn og kvinner” samles for å gi praktiske råd om familiens oppgaver.

Det tydeligste av disse praktiske formål er betoningen av viktigheten av å samle seg rundt hjemmene. Om artiklene er ganske ulike i form og innhold, er en gjennomgående problematikk på tvers av disse hvordan man skal bevare familielivet og hjemmet. Verket er altså nærmest å regne som et krafttak for å definere de gode hjem og det gode familieliv. Det blir også anerkjent av en rekke av de senere og mer spesifikt religiøse oppdragelsesmanualene, for eksempel av Haslunds *Opdragelse til lydighet*, som vi har sett på tidligere. Ved siden av Skard som senere trekker det frem som et mye lest verk, blir det også nevnt av Rudberg som et innflytelsesrikt verk i perioden.⁹³ Det er med andre ord god grunn til å tro at vi her kan få tak i problematikker om både de gode og dårlige hjem, som utøvde betydelig innflytelse og som engasjerte et bredt antall oppdragere i begynnelsen av vårt århundre.

Den glemte kunnskap

Sogneprest Thorvald Klaveness åpner verket med foredraget ”Hjemmets moral”. Her blir det gode hjem definert: ”Det er det gode hjem, hvor barnet drager aande i den selvforglemmende kjærligheds rene luft.” Altså de hjem der hvor en høyere kjærlighet til det ”som i sig selv er sandt og ret og godt (...) regulerer deres [foreldrenes] kjærlighet til hverandre.” Dette er fordi ”egtefællers kjærlighet til hverandre kan være usund og usand.”⁹⁴ Derfor kan denne utarte til avgudsdyrking om man ikke har kjærligheten til Gud som regulerende instans. Også kjærligheten må reguleres i henhold til et høyere prinsipp. For ”kjærlighet gjør blind” tolkes her nesten bokstavlig som en alvorlig fare. Den som er blind havner i usannheten, og dermed i ugudeligheten. Dette gjenfinner vi også i andre religiøse oppdragelsesmanualers definisjoner av det gode hjem i perioden. Motsatt er det som definerer et dårlig hjem først og fremst forbrytelsene mot ekteskapets hellighet. Dette er forhold som er så avskyelige at eksempelvis Hanssen, forfatteren av *Inden hjemmets døre*, verken orker eller våger å gå nærmere inn på dem. Dernest kommer de gudløse hjem, som i og for seg kan være ”ordentlige” nok, men som uansett vil være rammet av det Hanssen kaller en ”kreftskade” uansett hvor god

---

⁹² Skard 1954: 89.

⁹³ Rudberg 1983.

⁹⁴ Klaveness 1902: 2-3.

oppdragelsesjobb man ellers gjør. Uten Gud, ingen sannhet; uten sannhet, ingen kjærlighet og moral; uten kjærlighet og moral ingen regulerende oppdragelse. Nå dukker det imidlertid opp et paradoks: Hvordan er det så mulig at det finnes kristne hjem der oppdragelsen ikke er rosverdig? Hvordan kan det ha seg at det også finnes ”tugtløshed, dovenskab, nydelsessyge, liden energi og arbeidsdyktighed hos ungdommen” som kommer fra kristne hjem? Hanssens tekst får nå et noe defensivt preg over seg. Tautologien: ”En god oppdragelse er en kristen oppdragelse, og en kristen oppdragelse er en god oppdragelse,” blir ikke lengre ansett som en selvfølge. Kristen oppdragelse er ikke et homogent begrep, og visse elementer eller varianter av den kristne oppdragelse er utsatt for kritikk. Hanssens bok er et tydelig forsøk på å rekonstituere den i en noe modifisert form. Den defensive tonen kommer blant annet frem i at det gjøres et poeng av ”det er mange, mange kristelige hjem baade blandt høie og lave, hvor der leves et velsignet barneliv,” og at ”procenten af kristelige hjem med daarlig oppdragelse vistnok ikke paa langt nær er saa stor, som man ved et overfladisk blick kan komme til at mene.” Dette fordi man av ”børn fra verdslige hjem (...) ikke venter sig noget bedre.” Det må allikevel innrømmes at også ”mange kristelige hjem har liden lykke med sin oppdragelse.”⁹⁵

Det som er viktig å påpeke i denne sammenhengen er at det er tydelig at denne bekymringen fordrer også de kristne hjem, og de kristne oppdragerne å tilegne seg ny og bedre kunnskap om ”børnene selv”. Problematikken må ha vært en svært viktig drivkraft for at det i det hele er blitt sett på som nødvendig å produsere en masse detaljerte tekster og håndbøker om oppdragelsen. Det er ikke *nok* å være kristen, men hvordan kan det ha seg, når det å være kristen nettopp er å leve i sannheten? Altså å leve i selve *Kunnskapen*. Kunnskapen som man vil frem til blir presentert som en kunnskap man har mistet.⁹⁶ Grunnen til denne glemselen blir forklart ut i fra den ”rastløse travelhed” som preger samtidens konkurransesamfunn. Det skjer så mye nytt, det er så mange forandringer, derfor glemmer man. De voksne – som i og for seg kan være gode kristne – har ikke tid til barna lengre, derfor glemmer de. Andre samfunnsområder (arbeid, selskapsliv, kunstnyttelse og andre fornøyelser) opptar for mye av deres tid. Syndebukken er altså hovedsakelig det travle og rastløse konkurransesamfunnet, som frembringer amnesi. Dette kobles direkte mot problematikken om å bevare familien, fordi det som glemmes er jo nettopp denne.

---

⁹⁵ Hanssen 1904: 18-19.

⁹⁶ Denne formen for sannhetsparadoks er for øvrig eldgammel, og behandles bl.a. av Sokrates under paradokset om hvordan sannhet kan læres? Vanskeligheten for ham er den at ”et menneske umulig kan søke det han ikke vet, og likeså umulig søke det han vet; for det han vet, kan han ikke søke, da han vet det, og det han ikke vet, kan han ikke søke, for han vet jo ikke engang hva han skal søke.” (parafasert i Kierkegaard 2004: 75). Løsningen som de kristne oppdragerne fremstiller er for så vidt også sokratiske: Sannheten må være i menneskene hele tiden (som for Sokrates et tilbakevirkende bevis for sjelens udødelighet), men den må *gjenerindres*, fordi man har glemt den.

Kunnskapsløftet

Motstrategien er da å gi *familien og familieverdier* høyere samfunnsmessig prestisje gjennom både religiøse og verdslige argumenter. At disse områdene så tydelig ekspliseres som de aller viktigste samfunnsområder, tyder på at teksten ønsker å virke i en periode der de ikke blir oppfattet slik med selvfølgelighet. De raske omveltningene, samfunnets generelle hurtighet, de tydelige og kraftige bevegelsene; det er *dette* som jeg mener fremstår som tekstenes sosiale hovedproblematikk. Dette er også bestemmende for hvilken metode for kunnskapsfrembringelse teksten anbefaler: Kunnskap om barnet skal frembringes gjennom å ”sette ned hastigheten”. Til dette blir det nødvendig å rekonstituere familien som den viktigste av alle samfunnsinstitusjoner, og å sette forholdet mellom ektefellene og tiden brukt innenfor hjemmet, som betingelse for vellykket oppdragelse, som igjen er betingelse for lykke i dette livet og i evigheten. Det er innen dette perspektivet juristen Oscar Platou, som deltar i Arstals samleverk, hevder at ”statens ophav er familien, og statens grundlag er familien.”⁹⁷ Også slik må vi forstå Arstal når han skriver at:

forudsætningen for en fuldkommen opdragelse er saaledes et uafladeligt samliv (...). Af stor betydning baade i fortroligheden og for familiemedlemmernes holden af hverandre er det vistnok, at samværet mellem forældrene og børnene (...) ikke forstyrres mere end nødvendigt i de egentlige barneår.

Og videre: Et saadant stadigt samliv er forudsætningen for enhver individuell *forstaaelse* af børn.”⁹⁸ Et ”sunt og sedelig” hjem fremheves som en grunnleggende forutsetning for et sunt og sedelig samfunn. Samfunnsmoraleen står og faller på det gode familieliv, og det er innenfor familien de fremtidige borgernes moral bør utformes og utvikles. Det gjøres ikke ”noget arbeide, som godt utført er saa nyttig for samfundet.”⁹⁹ I de fleste tekstene oppfattes med andre ord det gode samfunnet som avhengige av familiene den består av. Begrepet ”det gode samfunn”, og de problemene det fører med seg, henger uløselig sammen med samvittighet og det gode hjem der denne skal formes i.

Dette kommer også tydelig frem i kapittelet ”Det forsømte barn (slette tilbøieligheder)” i samleverket, av bestyrer O. Flæten. Først konstateres den ”sørgelig kjendsgjærning at antallet af børn, som under sin opvekst gjør sig skyldig i forbrydelser og paa

---

⁹⁷ Platou 1902: 5.

⁹⁸ Arstal 1902: 351.

⁹⁹ Ibid: 358.

andre maader lægger for dagen slette moralske tilbøieligheder, i den senere tid har tiltaget i en foruroligende grad." Selv om det er vanskelig å gi en "fælles karakteristikk af disse børn" er "deres livshistorie (...) dog i sine hovedtræk ens for de flestes vedkommende." De vil tidlig gjøre seg bemerket, fordi "mange børn bliver fra ganske smaa det meste av dagen helt overladt til sig selv og faar raa sig, som de selv vil. Noget slig som *lydighed og ærefrygt for forældrene* er helt ukjendte begreber for dem." Det som kjennetegner hjemmene disse forsømte vokser opp i er:

trange husrom, slet luft, næringsfattig kost, urenslighet, uorden og uregelmessighæd (...) og saa den aandelige atmosfære (...) hvor drikk, uenighed mellem egtefællerne, som ofte kan give sig udslag i de mest raa og brutale optrin, tildels ogsaa usedelighed og stygt snak hører til dagens orden.

Slike forhold vil i følge Flæten "befordre sjælelige undermaalsegenskaber hos barnet, baade i aandsevner og karakter, særlig om det tillige lider af arvelige anlæg i denne retning."¹⁰⁰

Vi ser kanskje nå noe av grunnen til at Skard i 1954 omtaler dette som et "merkelig og interessant" verk. Her presenteres tankeganger som rimer med forholdsvis moderne oppfatninger (miljøskader eller personlighetsforstyrrelser) i et tradisjonelt begrepsapparat. Særlig med begrepene "vanartede" eller "forsømte" barn, som ble etablert med de nye trygde-, folkeskole- og vergerådslovene mellom 1880 og 1920, og som i følge Astri Andresen var viktige deler av det juridiske forarbeidet til etterkrigstidens velferdsstat. Særlig sistnevnte som ble utarbeidet i 1896 og som trådte i kraft i 1900, var i følge Andresen "en lov om 'vanartede' og 'forsømte' barn," og som omhandlet "barn som ble ment å være kriminelle og usedelige, eller barn som på grunn av forholdene i hjemmet kunne stå i fare for å bli 'sedelig forkommen'."¹⁰¹ Begrepene har også festet seg i det moralistiske perspektivet til Flæten: "De sjælelige feil, som er en følge av deres forsømte tilstand (...),"¹⁰² er en ganske annen måte å forstå "problembarn" på, enn å si at det alene er uregulert arvesynd som forårsaker slike problemer. Andresen har også påpekt at de "forsømte" barn ikke var særlig godt definert i Vergerådsloven. I eksemplene fra Flæten ovenfor ser det ut som samleverket *Foreldre og børn* som kom ut to år etter loven trådte i kraft, ønsket å bidra med den type kunnskap som trengs for å definere disse. Tidstypisk er definisjonene preget av å være forankret i en blanding av moralistiske og medisinske tradisjoner. Men de "arvelige anlæg i denne retning"

¹⁰⁰ Flæten 1902: 191-192 (min utheving).

¹⁰¹ Andresen 2006: 28.

¹⁰² Flæten 1902: 193.

spiller en mye mer beskjeden rolle i denne teksten enn hos andre tekster som fremfor alt diskuterer arvesynden: arvelige anlegg kan nok forsterke den type problemer som forsømmelse skaper, men alt i alt ser kunnskapen slik den presenteres i verket ut til å være preget av optimisme i forhold til de sosiale omstendigheters rolle i frembringelsen av ”de gode barn”.

Samtidig blir foreldrene med dette stilt mer direkte til ansvar for problembarna. Det er *deres forsømmelse* og deres problemer som aktivt er med å skape dem. I slike situasjoner har ikke bare foreldrene ikke ”forsvart seg” godt nok mot arvesynd og grums fra instinktene, og undertrykt dette kraftig nok. Det er deres aktive forsømmelse som genererer de ”sjælelige feil”. Men som sitatene ovenfor viser, er fremdeles forsømmelse på mange måter det samme som mangel på å innprente lydighet og ærefrykt for foreldrene. Allikevel er en ny måte å begrepsfeste foreldrenes ansvar på – eller en ny type kunnskap om hjemmets sentrale rolle i frembringelsen av ”snille og slemme barn” – med dette på gang, i en bevegelse som skyter fart ved slutten av det nittende århundret.

Konklusjon

Jeg har med kapittelet forsøkt å rekonstruere kunnskapen som den kristne oppdragelseslitteraturen operer med rundt århundreskiftet. Dette er i all hovedsak gjort med utgangspunkt i tekster som jeg har funnet frem til selv, og ved hjelp av forskningslitteratur på barneoppdragelse. Vi har sett hvordan det med bakgrunn i en frelsesproblematikk begrepsfestes en oppdragelse som fortoner seg som et ”uendelig tillitsverv”. Dette henger sammen med en problematisering av arvesynd som resulterer i en sterk pessimisme for det som er gitt av naturen, og tilsvarende optimisme for kultur og moral. På denne måten distanserer periodens oppdragelseslitteratur seg fra Rousseau og det tidlige 1800-tallets litteratur. Den menneskelige lykke og frihet kan innenfor dette perspektivet kun oppnås gjennom en frivillig underkastelse av loven. Særlig gjelder dette alle de menneskelige drifter, disse må inn under en selvreguleringsmekanisme som i tekstene begrepsfestes i samvittigheten. Problematikeringen innefatter også en gjennomgående oppfordring om å ”studere barnet!” – for å sørge for den ønskede selvregulering i tråd med de høyere moralske prinsipper, er slik kunnskap helt nødvendig. Jeg har samtidig påvist hvordan religiøse motiver sammenfaller med sosiale hensyn. Særlig er bekymringen for samfunnets hurtige omveltningsevne fremtredende, og i et forsøk på å demre opp for denne, forsøker man å samle seg om hjemmets store betydning for dannelsen av samfunnsmennesker. ”Hva som i hjemmet

bygges opp, dets innflytelse vil spores gjennom hele livet,” synes å være motto for fokuset. Med dette stilles det bestemte krav til foreldrenes oppførsel, både ovenfor barna og ovenfor hverandre, og konsekvensene av forsømmelse av barna, både i religiøs og i sosial henseende blir tydelige.

3. Mentalhygienen

Man kommer ikke utenom Clifford W. Beers og hans rystende selvbiografiske bok *A Mind That Found Itself*,¹⁰³ utgitt første gang i U.S.A. i 1908, om man ønsker å undersøke hvordan mentalhygienen oppstod som begrep, som fenomen og som institusjon. Dette fremheves både av mentalhygienikerne selv, både i Norge og internasjonalt,¹⁰⁴ og av de relativt få historiske arbeidene som er utført angående den norske bevegelsen.¹⁰⁵ Forskning på den svenske mentalhygienebevegelsen påpeker det samme.¹⁰⁶ Beers var selv psykiatrisk pasient, etter et kraftig nervøst sammenbrudd rett etter århundreskiftet – i følge ham selv som følge av sin brors død. Etter et selvmordsforsøk blir han innlagt både ved private og offentlige asylers, hvor han med enkelte individuelle unntak opplever i beste fall mangelfull pleie. Etter at han ble kurert, det vil si da han i følge seg selv ”fant tilbake til fornuften” etter tre års innleggelse, bestemmer han seg for å nedtegne sine erfaringer, og for å arbeide aktivt for å bedre forholdene for de innlagte ved asylene i U.S.A. Han sender selvbiografien rundt til flere av landets ledende psykologer og psykiatere, blant annet tidligere omtalte William James og psykiateren Adolf Meyer, som fatter interesse for hans prosjekt og som oppfordrer ham til å arbeide videre med saken.¹⁰⁷ Det er noen dager etter en samtale med sistnevnte Meyer i september 1907, der emnet var hvordan man kunne *forbedre forholdene for de innlagte i asylene*, og hvordan man *bedre kunne forebygge psykiske lidelser*, at Meyer foreslår å benytte begrepet ”mentalhygiene” for å beskrive denne typen forebyggende arbeid for første gang.¹⁰⁸ Det er ikke ofte man ved et begreps dannelse så tydelig ser dets historiske singularitet, og hvordan det så tydelig viser tilbake til konstituerende problematikker.

Med bakgrunn i denne historien har det derfor vært vanlig å vise tilbake til Beers som mentalhygienens grunnlegger, og samtidig som et tydelig eksempel for enhver som ønsker å fremheve enkeltaktørers rolle i historien generelt, eller i kunnskapsutvikling spesielt. Og Beers som fenomen og som symbol har utvilsomt vært svært viktig og inspirerende for den

---

¹⁰³ Beers 1933 [1908].

¹⁰⁴ Se for eksempel historien på hjemmesiden til *Mental Health America* (<http://www.mentalhealthamerica.net/index.cfm?objectId=DA2F000D-1372-4D20-C8882D19A97973AA>) (sist sjekket 28.10 2008).

¹⁰⁵ Se Lofthus 1937, Brekke 1952, Rudberg 1983, Rudjord 1992, Ludvigsen 2004, Sommerschild og Moe 2005.

¹⁰⁶ Se Jönson 1997, Qvarsell 1997, Piuva 2005.

¹⁰⁷ James regnes ofte som grunnleggeren av *pragmatismen* i filosofien. Er også mannen som først benyttet seg av uttrykket ”stream-of-consciousness”. Meyer er vel mest kjent for å ha vært svært tidlig ute med å hevde at pasientene må forstås gjennom en analyse av hele deres livsforløp.

¹⁰⁸ Beers 1933 [1908]: 265. Ordet hadde egentlig vært i bruk tidlig på 1800-tallet i en periode, men da i en helt annen betydning, i følge Rudjord 1992: 13.

etter hvert internasjonale bevegelsen som vokser frem. Det er – om man ønsket å nyansere disse oppfatningene litt – også andre ting som er veldig interessant med selvbiografien, særlig om man leser det omfattende appendikset i 1933-utgaven.¹⁰⁹ Dette består av Beers' omfattende brevvekslingen med psykologer, psykiatere og andre eventuelle økonomiske støttespillere, referater fra møter og tekster utgitt av mentalhygienebevegelsen i U.S.A. Her blir det tydelig i hvor stor grad det som foregår i bunn og grunn er ute av Beers egne hender, og hvor hardt han må jobbe for å bli dratt inn i allerede eksisterende profesjonsnettverk av forskjellige slag, samt den lange og tunge prosessen det er å få sikret et sikkert økonomisk grunnlag for bevegelsen. Det er en ting. Enda mer interessant i min sammenheng er utkastene og forslagene til et program for bevegelsens arbeid, og hvordan dette i stor grad kobler seg til eksisterende bevegelser i landets samtidspsykiatri, men også andre sosiale normer og trender. Katarina Piuvas har skrevet en interessant artikkel om dette: "The Making of a Hero", som er en del av hennes avhandling *Normalitetens gränser* fra 2005. Hun er med den en av få i nordisk sammenheng som utførlig forsøker å tolke Beers rolle noe annerledes enn gjengs oppfatning (Beers som emblematiske forbilde og inspirator).¹¹⁰ Hennes lesning av *A Mind That Found Itself* trekker tungt på inspirasjon fra russisk formalisme, særlig Vladimir Propp, kjent for sine strukturalistiske analyser av folkeeventyr. Og i tillegg litteraturviteren Mikhail Bakhtins dialogiske lesemåte og hans "tilbakevending" til kontekst over tekst, og analysen av tekstenes historisitet. Piuva ønsker med dette å utforske fenomenet Beers som "skapelsen av en myte, gjennom en analyse av hvordan mening blir formidlet gjennom tekstens narrative form."¹¹¹ Gjennom narrative undersøkelser, og gjennom begrepsundersøkelser av kuren (*the cure*), fornuften (*the reason*) og selvet (*the self*), viser hun hvordan Beers ikke bare er innvevd i selvbiografiens sjangerkrav, men også i kulturelle og normative samtidsverdier. Med støtte i det mener hun således at Beers rolle i utformingen av den mentalhygieniske bevegelsen generelt er overvurdert, og at selvbiografiens påvirkning først og fremst er å finne i bokas form. "Den monomytiske formen i fortellingen var viktigere enn det eksplisitte innholdet (...). Med boken skapte Beers en myte om kamp og seier, et bilde som kunne overføres til den bevegelse som han var leder for."¹¹² I den kontekstuelle analysen diskuterer hun om ovennevnte Meyer, som etter å ha lest Beers selvbiografi skal ha konstatert: "We have a man for our cause", først og fremst så potensialet i Beers tekst til å utgjøre en fengende mytisk fremstilling av samtidige moralske og profesjonelle (psykiatrisk vitenskapelige) verdier:

---

¹⁰⁹ Appendikset heter "The Mental Hygiene Movement".

¹¹⁰ Eksemplifisert av Rudjord 1992: 11: "Mentalhygienebevegelsen sprang ut av én enkelt manns opplevelser."

¹¹¹ Piuva 2005: 101-2 (mine oversettelser).

¹¹² Ibid: 81.

I denne fortellingen har det gode og det onde navn (fornuft / ufornuft), og disse kobler de personlige verdiene med samtidige moralske verdier. Den gjensidige anerkjennelsen av begrepet *fornuft* på den vinnende siden og forandringen av det infiserte og uvirkelige selvet til det *virkelig selvet* som fortellingens høydepunkt, kreves for at fortellingen skal gi mening.¹¹³

Både *fornuften* og *selvet* er to kjernebegreper som allerede var svært godt innarbeidede i samtidens psykiatriske vitenskap, demonstrerer Piuva. Det Beers gjorde var å gi disse et populært og fengende formatisk uttrykk i den dramatiske selvbiografien. Eller: Innsatsen var først og fremst retorisk – noe som jo slett ikke betyr at den ikke var viktig. For delvis å slutte meg til Piuva virker det for meg som om Beers tekst fremstår som selve det personifiserte *uttrykket* av en samling problematikker som landets fremste psykologer, psykiatere og sosialarbeidere nok har hatt i bakhodet, men som de først nå virkelig blir oppmerksomme på viktigheten av å problematisere og utrede ordentlig. For å sitere psykiateren Johan Lofthus i *Sosial håndbok for Norge 1937*, ”Den [bevegelsen] bredte sig med en umådelig fart, fordi de bærende tanker så å si lå modnet i sinnet hos fagfolk, og der trengtes kun denne siste puff for å sette bevegelsen i gang.”¹¹⁴ Det Beers makter, i sin selvbiografi, og i sitt aktive arbeid i etterkant, er å *uttrykke* problematikker tydelig og forståelig gjennom selvbiografiens sjanger slik at også andre – økonomiske støttespillere ikke minst¹¹⁵ – ble interessert i saken. Inntil da hadde problematikken foreligget uformulerte eller i det minste uklare, skjult i asylene og i bakhodene til den profesjonelle involverte legestand. Reelle samtidige problematikker får sitt uttrykk, de problematiseres og utarbeides til konkrete problemer og begreper i Beers’ tekst. Sagt med Foucault, så fremsetter den allerede foreliggende diskursive løsningen (dispositivet: asylet) et ”sted for subjektivering”, innenfor hvilket Beers makter å produsere et særdeles klart og tydelig *subjektivt uttrykk* av diskursens bakenforliggende problematikker. Igjen virker det som det er med bakgrunn i de reelle historiske problematikker en må ta utgangspunkt, om en skal forstå prosessene rundt den omfattende endringen i kunnskapsproduksjonen om forebygging og behandling av psykiske lidelser, både nasjonalt og internasjonalt, etter 1908.

Eksempelet om Beers og den amerikanske mentalhygienebevegelsen ble til en aldri så liten internasjonal utflukt. Motivet for dette er å problematisere en internalistisk oppfatning av hvordan bevegelsen vokser frem i Norge. En oppfatning som dominerer tekstene skrevet av tidligere involverte, men også til en viss grad historisk forskning. Jeg ønsker i dette kapitlet

---

¹¹³ Ibid: 112.

¹¹⁴ Lofthus 1937: 115.

¹¹⁵ Rockefellerstiftelsens interesse for bevegelsen gjennom Beers bok var i særdeleshet økonomisk viktig.

å demonstrere, ved hjelp av mine historiske kunnskapsmarkører barneoppdragelse og familie, hvordan den kompliserte tilknytningsprosessen mentalhygienebevegelsen utfører både kobles til denne internasjonale prosessen (som Piuva har demonstrert heller ikke er "rent vitenskapelig") og til andre sosiale tradisjoner og kunnskaper. Og på samme måte som den amerikanske prosessen må også kunnskapsproduksjonen i de tekstene jeg skal undersøke forholde seg til "de bærende tanker så å si lå modnet i sinnet hos fagfolk" som foreligger her. Og, vil jeg tilføye, den nøyer seg ikke med å koble seg til "de bærende tanker" bare hos fagfolk. På denne måten vil kapittelet forsøker å rekonstruere sentrale og særegne problematikker for mentalhygienebevegelsen, og følger ellers gangen fra forrige kapittel ved å undersøke hvordan disse kobles mot grunnproblematikkene barneoppdragelse og familie.

Bedre føre var...

Det er tre konstituerende problematikker som mentalhygienebevegelsen forholder seg til i oppstartsfasen. Det ene er en problematikk om "uheldige tendenser i samfunnet". I det første selvstendige småskriftet foreningen gir ut i 1931 uttrykkes en rekke slike sosiale problemer som foreningen ønsker å forholde seg til, og disse går ut over det man kanskje ville oppfatte som de rent psykisk helsemessige. Overlege og psykiater Sigurd Dahlstrøm, den norske foreningens stifter og første formann, skriver at arbeidet er nødvendig på grunn av "uheldige tendenser i samfunnet." Det trengs stadig flere asylplasser for de sinnssyke, sykehusplasser for de nervøse, og fengsler for de kriminelle. Til dette kommer at fattigdomsutgiftene er stadig økende. "Vi er snart for få vi som skal underholde de andre. Vi må finne en vei ut av uføret,"¹¹⁶ skriver Dahlstrøm. Man legger også merke til at bidragsyterne i skriftet er medisinere og pedagoger, representanter fra sosialstatistikken og fengselsvesenet. Det som samler dem, er fokuset på den mentale helse og den avgjørende betydningen den har for å bekjempe slike sosiale problemer. Sekretær, og senere direktør i Statistisk sentralbyrå, Signy Arctander, skriver at: "[Mentalhygienens] har øket forståelsen av at sinnets helse er av meget stor betydning for den sociale utvikling."¹¹⁷ Dette er noe også forskningslitteraturen påpeker. Foreningen har helt fra starten av bred sosial profil og brede sosiale målsetninger. Den forholder seg til et sosialt felt som den ønsker å forandre.

Foreningens arbeid oppstod ikke i 1930 i et regionalt vakuum. Dahlstrøm hadde selv i lengre tid vært opptatt av forebyggende sosialarbeid i forhold til kriminalitet. Allerede i 1914

---

¹¹⁶ Dahlstrøm 1931: 8-9.

¹¹⁷ Arctander 1931: 37.

holdt han for eksempel et ”oppsiktsvekkende” foredrag i *Medicinsk selskab* med tittelen: Er ”den unge forbryder” en fortsættelse av ”det forsømte barn”?¹¹⁸ Han hadde også i 1920-årene vært i kontakt med den internasjonale bevegelsen, blant annet besøkt *The National Committee for Mental Hygiene* i New York 1926, og deltatt ved den første store internasjonale mentalhygienekongressen i Washington i 1930.¹¹⁹ Også Norges første professor i psykiatri – initiativtaker til, og medlem av styret i foreningen fra 1930, Ragnar Vogt – uttalte allerede i 1914 at psykiatrien var å forstå som en slags samfunnsvitenskap, og at dens hovedoppgave var å forhindre og løse sosiale problemer.¹²⁰ Inspirert av arbeid i USA og England hadde psykiatriforeningen så tidlig som i 1923 diskutert muligheten av å opprette såkalte ”Child Guidance” klinikker, det vil si rådgivningsklinikker som driver forebyggende arbeid med foreldre og barn, bestående av et fagfelleskap av lege, sosialarbeider og psykolog.¹²¹

Den andre problematikken henger sammen med en manglende kunnskap om ”individenes mentale utstyr”, og står i forhold til bevegelsens målsetting om å gjøre rede for hvilket *forebyggende* arbeid som kan etableres i forhold til en felles grunnleggende kunnskap om *årsaksforholdene* til de sosiale misforholdene. ”Det er dette forebyggende arbeidet vi kaller mentalhygiene,” skriver psykiateren og hjerneforskeren Ørnulv Ødegård i *Folkehelseforeningens tidsskrift nr 1* i 1931, ”og vi tror at det har langt større muligheter enn *behandlingen* noen gang kan få. Mentalhygienens kan m.a.o. betegnes som psykiatriens fortropp, der den rykker frem på den sosiale front.”¹²² Eller som Dahlstrøm uttrykker den: ”Vi må gjøre alt vi kan for å undgå at folk overhodet blir nervøse eller sinnslidende.”¹²³ Foreningen skulle gripe inn før det ble behov for medisinsk psykiatrisk hjelp, og kunnskapen om de felles årsaksforhold forventes å finnes i en bedre forståelse av menneskenes mentale utstyr, og samtidig lette samfunnets totale helsemessige, sosiale og økonomiske byrde, i følge Dahlstrøm. Året etter foreningens oppstart gir han ut rapporten ”Hvordan går det med våre vergerådsbarn?” sammen med Arctander, som konkluderer positivt på vegne av det sosiale miljøets betydning for karakterutvikling, og som nedtoner betydningen av de nedarvede egenskaper.¹²⁴ ”Det forsømte barn”, og dermed sosiale (eller familiale) problemer blir samlingspunkt for bevegelsens arbeid, og aktiv utarbeidelse av kunnskap om disse barna skal lede frem på ”veien ut av uføret.”

---

¹¹⁸ Sommerschild og Moe 2005: 30.

¹¹⁹ Rudjord 1992: 14 og Ludvigsen 2004: 71.

¹²⁰ Ludvigsen 2004: 70.

¹²¹ Waal 1991: 219.

¹²² Sitert i Rudjord 1992: 10.

¹²³ Dahlstrøm 1931: 7.

¹²⁴ Dahlstrøm og Arctander 1932.

Hvis jeg skal dvele litt ved denne typen samfunnsbesparende tankegang, vil man se at det finnes spor av denne gjennom hele perioden opp til andre verdenskrig. For eksempel i arbeidspsykologiske og ”voksenhygieniske” tekster. Den er kanskje tydeligst (og mest spenstig) formulert hos Ragnar Vogt i foredraget: ”Økonomisk forvaltning av sjelelig energi”, utgitt av Bergen mentalhygieniske forening vel ti år etter bevegelsens oppstart. Økonomisk forvaltning handler i følge Vogt om å rasjonalisere sin individuelle sjelelige energi, eller med andre ord: å få størst mulig utbytte med minst mulig utgift. Det sosiale perspektivet mistes ikke av den grunn av syne, Vogt minner leserne om at ”sosial og individuell økonomi er ens i sin dypere grunn.”¹²⁵ Problemet ”økonomisering” defineres i tekstene som *lovmessighet* og *hensiktsmessighet*, og er således et paradigmatisk løsningsforslag fra Vogt i forhold til både den sosiale og individuelle problematikken vi har sett på innledningsvis. Psykiateren Håkon Sæthre, som var formann i bevegelsen i en periode i andre halvdel på trettitallet, ønsket også noen år tidligere, i 1937, med artikkelen ”Dagliglivets mentalhygiene” å øke ”den menneskelige totaleffektivitet”. Han vil utarbeide kunnskap om hvordan vi kan utnytte oss selv best mulig. Det som trengs er energibudsjett; det vil si et ordentlig, prinsippfast, systematisk og asketisk selvarbeid og dagsplaner for dette.¹²⁶ Også Georg H. Monrad-Krohn foreskriver de samme metoder i artikkelen ”Mentalhygiene i voksen alder” fra samme år. Epigrammet til Monrad-Krohn er: ”Mest mulig arbeide med minst mulig slit.”¹²⁷ Monrad-Krohn, nevrologen, konsentrerer seg om nervesystemet, og fremstiller hvordan det er et system som bygges opp ved hjelp av gode vaner. Han skriver: ”Enhver vanemessig reaksjon lager sin bane, sliter liksom en fure i vårt centralnervesystem.”¹²⁸ Med andre ord: Dersom man handler og arbeider i et fast mønster får man god glid, og sparer krefter. Monrad-Krohn er opptatt av og siterer hyppig William James, som vi i forrige kapittel også ga inspirasjon til enkelte av de kristne oppdragerne. Felles for både Vogt, Sæthre og Monrad-Krohn er altså at de foreskriver en dagliglivets viljegymnastikk. Gode, harmoniske vaner økonomiserer sjelsenergien, og virker derfor forebyggende for mentale plager, og er av den grunn også gunstig i forhold til de ”uheldige samfunnstendenser”.

Kunnskapen fremstår som en type vurderingslære, som har til mål å motarbeide indre splittelse, uorden og disharmoni. I praksis handler dette om å gi råd om pedagogiske øvelser av den enkeltes nedarvede anlegg (”grunnkapitalen” som det heter hos Vogt). Men det handler ikke om å spinke og spare på sjeleenergien: Det handler om å investere denne i nyttig

---

¹²⁵ Vogt 1941: 8.

¹²⁶ Sæthre 1937: 19.

¹²⁷ Monrad-Krohn 1937: 84.

¹²⁸ Ibid: 89.

formål, i overensstemmelse både med anleggene selv ("talentene") og med henblikk på hva samfunnet trenger.¹²⁹ For *driftene* er verken gode eller onde, påpeker Vogt, den eneste synden er *uorden*. En (gradvis) nøytralisering av og reproblematisering av naturkreftene eller driftene er således noe jeg oppfatter som et tredje konstituerende grunnlag for det mentalhygieniske arbeidet. Vogt skriver, med noe svulstige metaforer: Pasjonene (driftene) er *vinden*, fornuften er *mannen med roret*, begge er nødvendige *for å komme trygt i havn*. Reproblematiseringen transformerer både denne måten "synd" til et "administrativt problem", og operasjonen markerer på et merkelig vis både kontinuitet og forandring mellom en kristen pietistisk og en vitenskapelig tankegang. Grundig administreringen blir vitenskapens askese. Den vitenskapelige synd er frem for alt *uorden*, men det noe paradoksale i denne situasjonen er jo at *uorden* også er dens eksistensgrunnlag. Den tredje problematikken er på denne måten en administrativ problematikk.

Foreningen vil altså drive forebyggende individuelt og sosiale arbeid ved å utarbeide en felles kunnskap om det mentale utstyret, og ved å administrere sjelekreftene fornuftig. Dette setter foreningen i forbindelse med det generelle medisinske hygieneperspektivet på sosiale helseproblemer, som den også institusjonelt stod i forbindelse med gjennom Folkehelseforeningen. Det forebyggende hygieniske arbeidet leder blikket mot barna, og om dette har historikeren Ellen Schrupf skrevet en artikkel som heter "Det hygieniske barnet" i *Den mangfoldige velferden* – festskrift til Anne-Lise Seip – i 2003. Hun påpeker at "med legene ble skjebnetroen avløst av en tiltro til vitenskapen i barneoppdragelsen. Samtidig ble spørsmålet om barneoppdragelsen vurdert som samfunnsmessig viktig."¹³⁰ Ut i fra mine analyser i forrige kapittel, kan jeg ikke si at jeg er umiddelbart enig i dette. Også tidligere oppdragelseslitteratur (den kristne) var meget oppmerksom på de samfunnsmessige konsekvensene av dårlig oppdragelse. Det som jeg imidlertid slutter meg til, er at utviklingene i den medisinske kunnskapen selvsagt preger den mentalhygienisk bevegelsen, og det historiske uttrykket den får.

Det er særlig to medisinske forebyggende problematikker som jeg mener fremstår tydelig som viktige og i ny form, og som bevegelsen kobler seg til: *Arveproblematikk* og *smitteproblematikk*.

---

¹²⁹ Vogt 1941: 10.

¹³⁰ Schrupf 2003: 77.

Arveproblematikk

Arveproblematikk er i perioden aktuell som medisinsk og vitenskapelig disiplin i flere former – både i tankene om degenerasjon etter den franske sinnssykelegen Bénédict A. Morels (1809 – 1873) arbeid på 1850-tallet, og i Johan G. Mendels (1822 – 1884) arvelære fra 1865-66, samt Thomas H. Morgans (1866 – 1945) kromosomteorem fra 1915. De to sistnevnte utgjør til sammen den klassiske genetikken. Som historiker Svein Atle Skålevåg har påpekt har kunnskap om *arv*, og at visse egenskaper eller sykdommer kan arves, lange folkelige tradisjoner.¹³¹ Degenerasjonen – ”som knytter sammen moral og biologi; sykdom, seksualitet og alkohol; årsak og virkning” – stod i følge Skålevåg sterkt i norsk psykiatri fra 1890-årene og frem til 1909, mens genetikken ser ut til å slå igjennom i fagmiljøet etter debatten som ble startet av et innlegg av psykiateren Hans Evensen – som også var direktør på Gaustad og en av initiativtakerne til mentalhygienisk forening¹³² – i norsk psykiatrisk forenings møte i Bergen dette året.¹³³

Det vesentlig i perioden er således ikke fokuset på ”arv” i seg selv, men det nye perspektivet det ses i. Problematikken ser i perioden ut til å stå ”i spenning” mellom degenerasjon og genetik. Tidligere omtalte Ragnar Vogt ga for eksempel i 1914 ut boka *Arvelighetslære og rasehygiene*, som i følge Skålevåg avgrenser arvets rolle til å gjelde åndssvakhet, og bryter med degenerasjonens lære om at ”drikfældighet, usedelighet m.v.” direkte har noe å gjøre med arvelige forhold, men snarere med en felles svakhet i den arvelige ”konstitusjon.” Samtidig, sier Skålevåg, er ”slektskapet med degenerasjonen tydelig,” siden åndssvakheten i følge Vogt kan ytre seg i form av ”manglende motstandskraft mot drikkeskikke og seksuell fristelse eller som liten erhvervsevne, arbeidsskyhet o. l.”¹³⁴

Det bør også påpekes at arvehygiene, og særlig rasehygiene, vanligvis forstås dit hen at det ikke fikk noe spesielt sterkt fotfeste her til lands, sammenlignet med for eksempel Sverige, Finland og Tyskland. Dens mest ytterliggående utgaver var i følge Kari Melby og Nils Roll-Hansen først og fremst sentrert i miljøet rundt apotekeren Jon Alfred Mjøen, utgiveren av ”det norske program for rasehygiene” i 1908 og skriftet *Rasehygiene* i 1912.¹³⁵ En noe mer moderat utgave av arvehygienen ble representert og forfektet av den kjente

---

¹³¹ Skålevåg 2002: 317.

¹³² Ludvigsen 2004: 70. Evensen startet også sammen med Dahlstrøm Norsk psykiatrisk forening i 1907, og var også med ham til den første internasjonale mentalhygienekongressen i Washington i 1930. Se: Rudjord 1992: 14.

¹³³ Skålevåg 2002: 323, 337.

¹³⁴ Ibid: 327 og Roll-Hansen 1980: 263.

¹³⁵ Rudjord 1992: 22 og Melby 2003: 151. Skålevåg skriver på den andre siden at Mjøens begrepskonstellasjon minner om Vogts, selv om han på andre områder var i ”konflikt med det medisinske miljøet for arvelighetsforskning.” Se: Skålevåg 2002: 325.

psykiateren Johann Scharffenberg, arkitekten bak den norske steriliseringsloven av 1934.¹³⁶ Melby skriver i artikkelen ”Ekteskapets vitenskapeliggjøring” at arve- og rasehygiene i forbindelse med medisinske ekteskapshindringer ikke fikk det samme fotfeste i Norge (og Danmark) som det for eksempel fikk i Tyskland, Sverige og Finland, der tankene om degenerasjon stod sterkere.¹³⁷ Tiltakene som ble foreslått (og iverksatt) var først og fremst sterilisering. Ekteskapsforbud ble ikke praktisert bortsett fra i ”ekstreme tilfeller”, altså ved alvorlige sinnslidelser og med asylpasienter.¹³⁸ Etter 2. verdenskrig ble arveproblematikkens status i følge Melby og Roll-Hansen sterkt redusert som en bred forklaringsmodell for sosiale problemer, jeg skal komme tilbake til dette i neste kapittel.

For det finnes klare innslag av et aktivt forhold til arveproblematikk i bevegelsens kunnskapsproduksjon. De sosiale misforholdene forstås for eksempel av Dahlstrøm i 1931 med bakgrunn i at: ”Det er svært ofte at det er individenes dårlige åndelige utstyr som fører dem ut i forbrytelse, i gatetraffikk, i alkoholisme og i fattigdom.”¹³⁹ I bevegelsens ”standardverk”, *Mentalhygiene* fra 1937,¹⁴⁰ finnes det klare tilknytninger til arveproblematikk, særlig – og kanskje ikke overraskende? – i det kriminalantropologiske innlegget ”Kriminalitet og mentalhygiene” av Hartvig Nissen, direktør for Botsfengselet. Nissen argumenterer for å syntetisere den ”sterke kriminalantropologien” til italienske Cesare Lombroso, og hans tese om ”den fødte forbryter”, med den franske sosiologiske skolen til Alexandre Lacassagne, og tesen om at ”ethvert samfunn bare har de forbrytere det fortjener.” Nissen henviser til arbeid utført av Dahlstrøm, Vogt og Scharffenberg her til lands, samt en rekke svenske, finske og tyske leger og psykiatere, og argumenter med dem for en *disponeringsteori*, i motsetning til en *destineringsteori*. Han påpeker allikevel at det ”først og fremst er anleggene som avgjør kriminell utvikling,” og at hans arbeid i fengselet har gjort tydelig for ham hvor mye ”skrøpelig karakterutstyr” har å si.¹⁴¹ Han er svært positiv til psykiaternes arbeid med disse problemene, og fremhever særlig Ragnar Vogt. Nissen mener en ny strafferett må utvikles med utgangspunkt i den medisinske vitenskapen. Vogt siteres avslutningsvis:

---

¹³⁶ Rudjord 1992: 22 og Roll-Hansen 1980: 261.

¹³⁷ Melby 2003: 152.

¹³⁸ Ibid: 146.

¹³⁹ Dahlstrøm 1931: 9.

¹⁴⁰ Det er Bård Brekke som i 1952 karakteriserer samleverket på denne måten. Dette er utgitt i bokform på Gyldendal, og jeg har grunn til å tro at det var veldig populært, både etter det som står i forordet om debatten det vekket, men også med bakgrunn i forskningslitteratur. Se: Brekke 1952.

¹⁴¹ Nissen 1937: 120. Dette fremstilles matematisk. Har man dårlige anlegg og blir satt i et dårlig miljø er sjansene dårlige. Har man dårlige anlegg og blir satt i godt miljø er de bedre. Har man gode anlegg og blir satt i dårlig miljø likeså. Har man gode anlegg og godt miljø er man garantert godt resultat.

Å verne et ungt menneske mot å bli forbryter – og frem for alt å fortsette som forbryter – må dog stå på lik linje med å verne det mot tuberkulose, for å nevne et eksempel. For individet selv og hans familie er forbrytelsen snarere et større onde. Den motsetning at sykdom som regel skal være uforskyldt, men forbrytelse selvforskyldt, holder neppe stikk, om man går årsaksforholdet nøiere etter. – Hvad kan det enkelte menneske for det arvestoff han trekkes med, det miljø hvori han er vokset op, den påvirkning han var utsatt for i de tidligere barneår o.s.v.? Og det er dog sådanne omstendigheter som med uhyre vekt bestemmer menneskets moralske holdning og således dets sociale tilpasning.¹⁴²

I 1941 finner man, noe brått og uventet, sterkere arvehygieniske problematikk, tydelig perspektivert ut i fra degenerasjonen i foredraget "Ekteskapets mentalhygiene" av Ragnar Engebretsen. Det ble publisert av Bergen mentalhygieneforening. "Samfunnet har all mulig interesse av å hindre at uskikkede og mindreverdige individer gifter seg og eventuelt formerer seg", skriver han. Og: "Mens det trengs inngående lægeundersøkelse før man får tillatelse til å kjøre bil, kan nær sagt hvem som helst inngå ekteskap, med derav følgende skjebnesvangre konsekvenser for den enkelte og for samfunnet." Således bør både epileptikere og åndssvake og psykopater la seg sterilisere, og ovenfor "vaneforbrytere burde man ha rett til å kreve at de gjennom et lengre tidssrom hadde vist at de kunne innordne seg på en samfunnsmessig måte, før de fikk tillatelse til ekteskap."¹⁴³ Siden artikkelen er såpass ekstrem i uttrykket bør man kanskje ha i bakhodet at foredraget ble publisert i okkupasjonstid. Jeg har i hvert fall ikke møtt på denne typen uttrykk i andre mentalhygieniske publikasjoner. Andre artikler fra samme periode, for eksempel i samleverket *Mentalhygiene* fra 1941 er langt mer forsiktig med å tematisere arv. Her ved Ørnulv Ødegård: "Sjelelige egenskaper arves aldri etter de enkle 'Mendelske lover'. Anleggene synes alltid å være ytterst innviklet sammensatt, og det er vanskelig å avgjøre om de er 'resessive' eller 'dominante'."¹⁴⁴

Jeg nevnte i innledningen at bevegelsen er en kompleks sammensetning, og dette viser seg i forhold til problematiseringen av arv. Ser vi på en av bevegelsens mer radikale medlemmer, psykiateren og psykoanalytikeren Nic Waal og hennes tekster skrevet innenfor foreningen, er det tydelig at det utvises større forsiktighet med å koble seg til arveproblematikk. Men også her kan man for eksempel i 1937 lese at det i forbindelse med

---

¹⁴² Ibid: 121-122.

¹⁴³ Engebretsen 1941: 1-4. "For det er jo så at kvinnens godtroenhet og optimisme når det gjelder ekteskap er så stor at selv en nokså langt kommen løsgjenger sjelden har vanskelighet for å finne en kvinne som er villig til å gifte seg med ham. På dette området kan man oppleve det utrolige," skriver Engebretsen.

¹⁴⁴ Ødegård 1941: 23.

vanskelige eller nervøse barn ”av og til er (...) umulig å si om arv av særlig disponibelt sinn foreligger (...).” Videre skjer det i samme artikkel noe interessant med det hun ønsker som bevegelsens fokusobjekt. ”Efter hva vi nu vet skulde vi egentlig skille ut av mentalhygienens behandlingen av vanskelige barn – *behandling* av syke er ikke *forebyggelse*.”¹⁴⁵ Dette minner om arbeidsdelingen den svenske psykiateren Wiktor Wigerts i følge Ulf Jönson anbefaler for det samlede forebyggende psykiatriske arbeidet: *Den arvelige konstitusjon* skal behandles av rasehygienens, *de kroppslige innflytelsene* av legene og *de åndelige innflytelsene* av mentalhygienens.¹⁴⁶ Waal sier riktig nok ingenting om rasehygiene, men hun ønsker tydeligvis at mentalhygienens skal konsentrere seg om forebyggende arbeid av vanskelige og særlig nervøse barn. De problemområder som arvelige sykdommer stiller, er først og fremst et objekt for den institusjonelle psykiatrien, fordi de oppfattes som statiske problemer i en isolert kropp. De har ikke noe med de sosiale problemer å gjøre, det er ikke sosiale forhold som forårsaker dem. Jeg mener derfor Waals artikkel markerer et svært viktig øyeblikk i bevegelsens arbeid for å danne seg et eget objekt for sine undersøkelser, og egne metoder særlig tilpasset dette. Med den franske epistemologien og Canguilhem i bakhodet, er det å skille ut hva man ikke kan forholde seg til et svært viktig steg i enhver vitenskaps vei til epistemologisk status, eller i dens utarbeidelse av sin særpregede lokale rasjonalitet. I denne fasen ville praksisen i følge ham være betegnet som ”vitenskapelig ideologi”. Dette er et nødvendig skritt på veien mot en rasjonalitet spesifikt innrettet etter undersøkelsesobjektet, som er et krav for at en praksis skal kunne kalles vitenskapelig for Canguilhem. Mens man i oppstartsfasen er langt mer optimistisk på foreningens vegne, og låner tankeganger fra en rekke forskjellige medisinske og sosiale vellykkede praksiser, kan det se ut til at man med Waals tekst er på vei til å skape et særegent perspektiv.

Men alle mentalhygienikere arbeider jo på langt nær fremdeles ikke som Waal, men hennes forsøk på å avgrense fokuset til de ”åndelige innflytelsene” eller det sosiale miljøet, leder oss over til den neste store medisinske problematikken bevegelsen kobler seg til.

Smitteproblematikk

Smitteproblematikken er helt klart en viktig forebyggende konstituerende problematikk for mentalhygienebevegelsens kunnskapsproduksjon. Den henger slik jeg ser det nøye sammen med fokuset på sosial- og miljøproblemer. Tesen er at smitterasjonaliteten gjør det mulig å uttrykke disse problemene på en måte som blir oppfattet som vitenskapelig. Den er med andre

---

¹⁴⁵ Waal 1937: 31.

¹⁴⁶ Jönson 1997: 32.

ord en forutsetning for å kunne uttrykke disse vitenskapelig, og den gjør seg derfor gjeldende i flere av de konkrete innsatsområdene bevegelsen arbeider opp i mot.

Louis Pasteurs (1822 – 1895) bakteriologi, som utvikles i Frankrike på slutten av 1800-tallet, griper inn i og reformulerer problematikken rundt forebygging og hygiene i vesentlig grad. Det er særlig én konkret medisinsk og helsemessig krise og problematikk som mer enn noe annet gjør denne nye kunnskapen aktuell og livsnødvendig, nemlig tæringen, eller tuberkulosen, selv om også oppmerksomheten rundt syfilis bidro med fokus på smitteforhold. Rundt 6 000 – 7 000 mennesker døde årlig i Norge rundt århundreskiftet av tbc, og man regner med at sykdommen i perioden 1895 – 1955 tok livet av en kvart million nordmenn. Tyskeren, bakteriologen og nobelprisvinneren Heinrich H. R. Koch (1842 – 1910) beskrev de sykdomsfremkallende bakteriene i 1882, og forklarte hvordan de spredte seg via luftsmitte, dvs. via nysing, hosting og spyting. Jonas Lillebø, stipendiat ved Institutt for filosofi og førstesemesterstudium, skriver i sin vitenskapsteoretiske avhandling *Vitskapleg rasjonalitet mellom sanning og historie* om bakteriologien at:

Det fundamentalt nye (...) var at den levande organismen, kroppen, ikkje lengre er forstått ved seg sjølv åleine, men at kroppens omkringliggande miljø gjer seg gjeldande. Smittsam sjukdom er frå Pasteur av ikkje lenger eit forhold mellom to statiske storleikar, men mellom ein aktiv mikroorganisme og ein kropp. Ikkje eingong kroppen er passiv, men responderande. Sjukdomen er ofte eit resultat av ubalansen mellom organismen og organismens miljø. Den teoretiske storleiken som gjer at denne relasjonen var mogleg å oppdage er bakterien.¹⁴⁷

Denne radikalt nye måten å problematisere slike forhold på med Pasteur, og selvsagt de hygieniske behandlingsmetodene (praksisene) man var prisgitt inntil tuberkulosemedisinene ble gjort tilgjengelige på 1940-tallet, ser ut til å ha utøvet sterk påvirkning på hvordan man oppfatter andre sosiale problemer, mentale lidelser og ”moralske problemer”. Bakteriologien var uhyre suksessfull og har i perioden sterk epistemologisk status, for å tale med den franske epistemologien. Særlig dette vesentlig nye, som Lillebø påpeker, i at man begrepsfester og danner seg et klart og tydelig bilde av *smitteagenten*, gjør at *miljøproblemer* som inntil da hadde vært et temmelig vidt og unøyaktig begrep, lar seg objektivere på en radikalt ny måte. Ellen Schrupf skriver at ”den medisinske barneoppdragelsen bygde på *en mer rasjonell helse- og hygienetenkning*, der hygienesak ble samfunnssak.”¹⁴⁸ La meg heller si at det er et

---

¹⁴⁷ Lillebø 2007: 18.

¹⁴⁸ Schrupf 2003: 81 (min utheving).

perspektiv som bygger på en *ny og radikalt annerledes rasjonalitet*, nemlig den bakteriologiske, som innebærer en reformulering av problematikker, og derfor en ny og annerledes problematiseringsmåte. Samtidig ville kanskje ikke Canguilhem gått med på at den medisinske barneoppdragelsen med dette oppfyller hans krav til vitenskapelig rasjonalitet. For ham vil kun en praksis som utleder normbegrepene *kun* fra sitt eget undersøkelsesobjekt være rasjonell. Man kan ikke, som det ser ut som her, slutte analogt til at det psykiske livet skulle oppføre seg likt det biologiske. Rasjonaliteten *må være* av regional eller lokal karakter, men å prøve rasjonaliteter fra andre vellykkede vitenskapelige praksiser (som bakteriologien utvilsomt er) er imidlertid et nødvendig feilskritt på veien mot en rasjonell praksis. Slike ”feiltakelser” er for ham på denne måten nødvendige skritt på veien mot rasjonell praksis.

Jeg mener også at barneoppdragelse allerede var samfunnssak, før det ble ”hygienesak”. Det har vi tidligere sett eksempler på i den kristne oppdragelseslitteraturen, men i en annen utforming. For før bakteriologien måtte dette nødvendigvis være erfart og problematisert på en helt annen måte. Den bakteriologiske rasjonaliteten setter i gang en storstilt operasjon i det mentalhygieniske arbeidet, der det blir vesentlig å få isolert ”de aktive mikroorganismene” som skaper ubalanse ”mellom organismen og organismens miljø.” Når Signy Arctander skriver at ”Dahlstrøm har (...) i sin studie over arv og miljø påvist en del tilfeller av dårlige vaner som direkte kunne føres tilbake til en *psykisk smittekilde* (...),”¹⁴⁹ er det et utsagn som ville være meningsløst uten bakteriologien. Den må derfor anses som sterkt medvirkende til at *miljøproblemer* og *sosiale problemer* i det hele tatt lar seg vitenskapeliggjøre, og biologisk smitterasjonalitet er dermed også med på å konstituere det mentalhygieniske arbeidet i kontrast til for eksempel arveproblematikk, som bygger på en prebakteriologisk rasjonalitet, nettopp fordi den, som jeg tidligere har antydnet, anser den levende organismen som statisk og isolert.

Problematiseringsmåten uttrykker seg slik jeg oppfatter det i psykologien i form av begrepet *suggesjon*. I Ragnar Vogts *Nogen hovedlinjer i medisinsk psykologi og psykiatri* fra 1923, defineres *suggesjon* som: ”Samvirke – ved umiddelbar innflytelse fra sjel til sjel uten logiske grunner, uten bevis overføres følelser, meninger, bevegelser fra en person til en annen.”¹⁵⁰ Dette er den tidlige (norske) psykologiens beskrivelse av hvordan man ubevisst kan *ta lærdom* og danne seg *vaner* av sine omgivelser, og altså en fiksering av det relasjonelle mellom to organismer eller mellom en organisme og sitt miljø på det psykiske plan. Det vesentlige for vår del er imidlertid at med dette begrepet lar ”uheldige miljøproblemer” seg

---

¹⁴⁹ Arctander 1931: 41 (min utheving).

¹⁵⁰ Sitert i Koht 1929: 43.

fikserer innen et psykologisk forebyggende perspektiv. ”Uheldige miljøproblemer” transformeres slik til forstyrrende ”mikroorganismer” som det er om å gjøre å få isolert fra de andre, normale barna. ”Problembarna” faller inn under denne forståelsesmåten, men det er også om å gjøre å beskytte barn mot ”dårlige foreldre”, og særlig de nervøse, som formelig oser av usunn suggesjon. Ikke bare har de kanskje som før, utstyrt sine barn med ”skrøpelige arvelige anlegg”, men ved den kontinuerlige kontakten gjennom oppveksten skaper de en ubalanse mellom barnet og samfunnet det skal vokse opp i.

Dette vises også igjen i den generelle medisinske hygienetanken, som blant annet slår ut i den store mistenksomheten mot tjenerskapet, mot ammene og mot generelt å la fremmede ha for stor kontakt med barnet som Mathias Greve på det sterkeste anbefaler. ”Tillad ingen fremmed at kysse dit barn.”¹⁵¹ skriver han i *Mor og barn* i 1895. Kun ved morens død eller ved andre fysiske årsaker til at hun ikke kan amme selv kan ammer anbefales, og da må de oppfylle strenge hygieniske krav for å få isolert de biologiske bakteriene. På tilsvarende vis er det også om å gjøre for mentalhygienikerne å få uskadeliggjort og isolert de mentale ”bakteriene” som truer barn og voksne, om samfunnet en gang skal bli sunt og friskt. I følge Arctander har bevegelsen i det minste maktet å få ”samlet oppmerksomheten om den ting at mangel på social tilpasning, kriminalitet og prostitusjon i et stort antall tilfeller kan skyldes enten sinnsdefekter eller mangel på likevekt i sinnet ofte forårsaket av *dårlig påvirkning i barneårene*.”¹⁵²

Smitterasjonaliteten gjør seg også gjeldende på andre områder enn i de psykiske relasjonene mellom foreldre og barn, eller mellom mennesker. Allerede i slike relasjoner har rasjonaliteten grepet inn i områder langt utenfor bakteriologiens egentlige område – det biologiske –, men om man ser på for eksempel sedelighetskampanjer rettet mot ”slet litteratur”, som bl.a. vies stor oppmerksomhet i familieverket *Forældre og børn*, redigert av Aksel Arstal i 1902, ser man at også ”moralsk” påvirkning gjennom bøker og annet delvis forstås på denne måten. Igjen må det påpekes at smitterasjonaliteten her gir nye uttrykk til problematikker som på ingen måte er nye. Kampen mot ”slet moralsk påvirkning” har en lang historie, men det vesentlig nye er den rasjonaliteten det forstås innenfor, og ikke minst at man nå er i stand til å argumentere vitenskapelig, og ikke bare moralsk. Eller: På dette området kunne man si at moraliteten forsøkes å vitenskapeliggjøres med bakteriologi.

---

¹⁵¹ Greve 1895.

¹⁵² Arctander 1931: 37 (min utheving).

Mentalhygienebevegelsen ønsker i følge Dahlstrøm å hjelpe alle, ”både de som er syke og Staten. Vi vil gjøre vårt til for at folket ikke blir sykt.”¹⁵³ Bevegelsens skal sørge for at samfunnet ikke forfaller. Ragnar Vogt anser både sinnssykdom, alkoholisme, løsgjengeri, prostitusjon og kriminalitet for å være samfunnssykdommer – Og felles for slike problemer er at de fra nå av oftere forstås som epidemier enn som degenerering. Mot epidemier er hygiene det entydige svaret – før immunologiens gjennomslag i praksis fra 1940 og i teori fra 1960 – og det beste forebyggende tiltak. Det *forebyggende* aspektet er felles for både arveproblematikken og smitteproblematikken, men den sistnevnte begynner sakte men sikkert å bli den mest vanlige. Det gjør at denne formen for forebyggende arbeid passer godt sammen med en annen forebyggende grunnproblematikk som allerede foreligger: nemlig barneoppdragelsen.

En mentalhygienisk barneoppdragelse

Sprikene internt i mentalhygieneforeningen er derfor ikke like tydelige i de passasjer hvor man taler om barneoppdragelse, som i debatten mellom arv og miljø. Den operative delen av barneoppdragelse blir på en måte per definisjon gjenstand for smitterasjonalitet. Hvordan kan arveproblematikk gi annet enn negative løsninger på dette området? Som Wigert og Waal sa, er det barnets åndelige innflytelser mentalhygienikerne bør forsøke å regulere. Uenighetene her vil altså i hovedsak ligge i *hvordan* man bør regulere relasjonene mellom foreldre og barna. Foredraget ”Barnets mentalhygiene” fra 1931 av den velkjente og etablerte internasjonale tuberkulosebekjemperen og barnelegen Theodor Frølich (1870 – 1947)¹⁵⁴ postulerer for eksempel sammenhengen mellom samfunnssykdom og oppdragelse på denne måten:

Jeg har fått anmodning om i all korthet å tale om barnets mentalhygiene, hvilket vel nærmest vil si å gjøre rede for de forholdsregler som skal til for å få den uferdige barneorganisme til å utforme den vordende personlighet, der efter vår nuværende samfundsordning skal passes inn i samlivet med andre mennesker, skal finne sig tilrette og fylle sin opgave i det sociale miljø, hvori hans fremtid faller.¹⁵⁵

---

¹⁵³ Dahlstrøm 1931: 14.

¹⁵⁴ Var formann i den norske *Nationalforeningen mot tuberkulose* og president i *l'Union internationale contre la Tuberculose* i perioden 1930-31, og medlem av Oslo helseråd og vergeråd i perioden 1931-37.

¹⁵⁵ Frølich 1931: 15.

En litt mildere versjon av samme syn finner man hos Ørnulv Ødegård i folkehelseforeningens tidsskrift nr. 7 fra 1932: ”Her ligger nu tyngdepunktet i den mentale hygienens arbeide: sjelelivets små kanter og utvekster skal slipes bort *før* de bringer individet op i alvorlige vanskeligheter. Derfor blir arbeidet for *barnas* mentale hygiene selvsagt det viktigste.”¹⁵⁶ En oppfatning han beholder i 1941, for ”slik må det være: det moderne samfund er et veldig og innviklet maskineri, hvor hver enkelt må gå inn som et lite hjul med sin bestemte funksjon. Uten en fast sosial orden vilde alt bli kaos.”¹⁵⁷ Også barnelegen og forfatteren Alex Brinchmann skriver i 1941 i artikkelen ”Barnealderens mentalhygiene” at et ”direkte sosialhygienisk arbeid setter sig som mål å forberede den oppvoksende slekt for den best mulige tilpasning til samfundslivet. Vi kunde formulere opgaven slik at den tar sikte på å skape – ikke bare lykkelige mennesker, men like meget lykkelige *borgere*, tilfredse menn og kvinner i deres yrke og i et samfølende og delende fellesskap.”¹⁵⁸

Problematikken om den ”sosiale tilpasningsevne” minner som vi ser på enkelte områder om den kristne oppdragelseslitteraturen. Perspektivet er først og fremst forankret i samfunnets behov, den store helheten som alle skal være en liten del av. For å sikre harmonisering av ”den uferdige barneorganismen” gjelder det i følge Frølich å utnytte *kunnskapen* om barna på et tidligst mulig stadium. ”Grunnlaget for mentalhygienens (...) må legges allerede i spebarnsalderen (...),” skriver han. I begynnelsen handler dette om reguleringen av instinktene, ved hjelp av kommandoord. Man vil ha ”omformet den instinktive, mekaniske tømningrefleks til en betinget refleks, i dette tilfelle betinget av den lyd, det ord, hvormed vi forsøker å påvirke barnet hver gang.” Denne innøvelsen er altså det ”elementære grunnlag for vår oppdragelse av barnet, for istandbringelsen av de hemninger der skal til for å føre barnets mentale utvikling frem til ungdomsårene (...).”¹⁵⁹ Sosial harmoni er jo en kjent målsetning fra de kristne oppdragerne, og assosiativ innlæring må være noe Frølich har lånt fra nobelprisvinneren Ivan Pavlovs lære om den klassiske betinging. Igjen ser vi hvordan det lånes fra andre vitenskapelige rasjonaliteter, og settes i sammenheng med eksisterende sosiale normer (klassisk betinging *som vitenskap* har jo like lite som bakteriologi med både barneoppdragelse og sosial harmoni å gjøre). Samtidig må man være observant på at Frølich ikke har en dominerende posisjon i mentalhygienebevegelsen, han publiserer i

---

¹⁵⁶ Sitert i Rudjord 1992: 20.

¹⁵⁷ Ødegård 1941: 11.

¹⁵⁸ Brinchmann 1941: 65.

¹⁵⁹ Frølich 1931: 17.

tillegg til denne teksten så vidt jeg vet bare tre andre korte tekster om disse forholdene¹⁶⁰, og er i motsetning til de fleste andre aktive medlemmene ikke psykiater eller psykolog.

Antageligvis er han med først og fremst i starten på grunn av sin dominerende posisjon i det tuberkulosebekjempende arbeidet, som autoritet på medisinsk hygienisk arbeid.

Men man ser at det for en del av pedagogene som publiserer mentalhygieniske tekster, også finnes slike forbindelser til en problematikk om sosial harmoni. Hensynet til klassefelleskapet i skolerommet blir overordnet. Her ved overlærer Per Kviberg i en mentalhygienisk publikasjon fra 1931: "Hensynet til klassen blir altså det avgjørende. Enhver elev som ikke faller inn i rammen av dette klassehensyn, er da nærmest å betrakte som en klasseforstyrrer (...)." ¹⁶¹ Derfor må skolene vende seg mot psykiaterne: "Våre opdragere søker gjerne støtte hos psykiateren, særlig overfor barn som ikke kan følge med eller som forstyrrer i klassen. Ofte håper de på ved hans hjelp å få *forstyrrelsen fjernet* (...). De opnår ihvertfall at psykiateren stiller en diagnose eller i det minste gir en intelligensbedømmelse." ¹⁶² Dette er også et eksempel på hvordan bakteriologiens forstyrrende mikroorganisme gjør seg gjeldene i klasserommene i skolen. Ellers er det i det hele ganske påfallende hvordan perspektivet gjennomgående er rettet mot *det sosiale*: "Målet er jo," i følge Signy Arctander, "å opdra både en legemlig og sjælelig sund slekt." ¹⁶³ Det forebyggende arbeidet er først og fremst rettet inn mot *sosiale problemer* som kriminalitet, prostitusjon, ordensproblemer i skolen, alkoholisme etc. Det som til stadighet blir fremhevet er "nødvendigheten av psykiatrisk og psykologisk innsikt i *det sociale arbeid*." ¹⁶⁴

I det minste fra pedagogisk og fra pediatrik hold, og fra noen av psykiaterne handler det fremdeles til en viss grad om å motarbeide barnets egenvilje. For eksempel gjennom å hemme tidlige utslag av denne i form av brystavvenning og toalettrening. Hvordan begrunnes dette av legene, i og med at man ikke lenger operer med noen uttalt forestilling om arvesynd? Psykiateren Vogt har jo allerede påpekt at "driftene er verken av det gode eller det vonde." Men barnet oppfattes som en viljestyrann, det "vil ikke så meget et bestemt mål, men det vil sin egen vilje, hvilket igjen kan avføde tross og en merkelig trang til å tyrannisere sine omgivelser." ¹⁶⁵ Slik jeg leser det, er det (fremdeles) hensynet til den friske, harmoniske staten som i hovedsak definerer kunnskapen som trengs, og som er incitament til å problematisere

---

¹⁶⁰ Det er i følge *Norske leger* i Folkehelseforeningens tidsskrift nr. 1 1935, i Folkehelsen og i Husmorbladet i 1947 ("Barnets rett til et hjem, et godt åndelig og legemlig miljø").

¹⁶¹ Kviberg 1931: 27.

¹⁶² Ibid: 29 (min utheving).

¹⁶³ Arctander 1931: 38.

¹⁶⁴ Ibid: 39 (min utheving).

¹⁶⁵ Frølich 1931: 20.

og begrepsfeste en ny versjon av ”viljestyranniet”. Som jeg allerede har påpekt ser den vitenskapelige synden ut til å være forankret i uorden. Kanskje, kunne man si, er dette egentlig først og fremst et praktisk råd om å skaffe husfred, men det har også en samfunnsmessig eller politisk side ved seg, som også er i overensstemmelse med et vitenskapelig ideal. Ved å rydde bort tendenser til egenrådighet i barndommen, sørger man jo i følge Frølich bedre for at barnet bedre vil passe inn i den ”nuværende samfunnsordning”.

Men dette er altså bare en side av mentalhygienens kunnskapsproduksjon. Tilsvarende finnes det også andre måter å problematisere dette på, særlig litt utover og etter midten av trettitallet. Her er det tydelig flerstemthet som gjør at mentalhygiene samlet sett unndrar seg å gi inntrykk av å være en enhetlig vitenskapelig praksis. Den lar seg ikke rekonstruere i en mentalhygienisk rasjonalitet, som oppfyller kravene fra Canguilhem.

Et eksempel på dette er tidligere omtalte Nic Waals’ artikkel ”Mentalhygiene før skolealderen” fra 1937. Fremdeles er det samklang på visse områder med kristne oppdragelsesproblematikker. Det gjelder for det første bevisstheten om at det er *kunnskap om barnet* som er nøkkelen til en vellykket oppdragelse, og for det andre at karakterdannelse foregår tidlig i barndommen. ”Den skal tidlig krøkes som god krok skal bli,” får et vitenskapelig uttrykk i psykologien, særlig tydelig med psykoanalysen og utviklingspsykologien. *Nevroser* – som i følge Katarina Piuva blir til et mellomledd mellom normalitet og sykdom, en universalisering av psykiatriens blikk til å dekke over hele det sosiale feltet – spores til hemninger i instinktenes utvikling og mislykkede overføringer på et tidlig utviklingstrinn, gjerne allerede i småbarnsalderen. Waal skriver: ”Det kan ikke være noen tvil om at denne perioden er av stor betydning for *karakterdannelsen*. Vi støter ofte på voksne som er underdanige, selvoppgivende og passive, har hørt til de tidlig renslige og bra barn.”¹⁶⁶ Begrepene ”underdanige”, ”selvoppgivende” og ”passive” antyder at ”kroken” er i utvikling. Med nevrosebegrepet kan gamle moralkrav i følge Piuva gis et psykologisk innhold, men jeg mener også det bidrar til å endre dem, eller sette frem nye sosiale målsettinger. Både dårlig oppførsel, trass og egoisme, men også underdanighet, passivitet og selvoppgivendehet forklares nå via nevrosebegrepet.¹⁶⁷ Det lydige barnet, som i så stor grad var idealet i tidligere kristen oppdragelseslitteratur, er med nevrosebegrepet i ferd med å bli et psykisk helseproblem. Problemet har rot i at barna for lenge har blitt oppfattet som de voksnes eiendom, skriver Waal. Og selv voksne som oppfatter barna som eiendom burde sette seg inn og forstå barnet, i langt større grad enn hun mener er tilfellet i samtiden: ”Bare når vi forstår

---

¹⁶⁶ Waal 1937: 37.

¹⁶⁷ Piuva 2005: 127.

en tings funksjon, kan vi bruke den riktig og med full nytteeffekt.”¹⁶⁸ Barnets ”bruksområde” er i ferd med å endre seg fra tidligere oppdragelseslitteratur, men også fra tidligere og andre samtidige mentalhygieniske betraktninger. Barna som skal oppdras nå, skal i følge Waal først og fremst bli politisk selvstendige og viljesterke individer. De skal ikke lengre nødvendigvis føye seg inn i den harmoniske samfunnstotaliteten.

Der det hos Frølich og Brinchmann dreide seg om å forme barnas egenvilje etter de rådende samfunnsforhold, blir slik kunnskap og slike praksiser nå anklaget for å bidra til oppveksten av en generasjon voksne som er ”underdanige, selvoppgivende og passive.”¹⁶⁹ For: ”(...) de barn som ikke har hatt en trossperiode, er svake og hjelpeløse individer.”¹⁷⁰ Kunnskapen det knyttes an til er først og fremst psykoanalysen, og psykodynamisk behandling i barnepsykologien, og dette ønsker Waal å bake inn i den generelle sosiale hygienelæren. ”Mentalhygienen er bare et ledd i en almen social hygiene. Riktignok har det vært en tendens innenfor almindelig social hygiene å fremheve den hygiene som tar sikte på kroppslig sundhet (...). Den kamp som all realistisk videnskap må føre mot overtro og mystikk, den møter mentalhygienen nu.”¹⁷¹ Dette poengteres flere ganger utover teksten:

Vi kan trygt si at oppdragelsen hittil ikke har bygget på denne vår nyvundne videnskapelige erkjennelse, men har innpodet en mengde forestillinger og betingede reflekser som hindrer barnet fra fullt ut å kunne utnytte sine muligheter. Først og fremst har mindreverdighetsfølelse, skyldfølelse og angst vært resultatet av en slik oppdragelse.¹⁷²

Kritikken gjelder først og fremst tidligere religiøs oppdragelseslitteratur, men som vi har sett kan den like godt gjelde deler av mentalhygienelitteraturen, særlig bidragene fra pedagogene og av barnelegene. Å se på *skyldfølelse* som noe negativt er nytt i forhold til den kristne oppdragelsen, der skyldfølelsen ble sett på som et positivt virkemiddel i forhold til den regulerende samvittigheten. *Angst* i denne forstand er også et nytt negativt begrep med psykologien, som ikke ga samme mening i den religiøse oppdragelsesdiskursen. De to siste utdragene er også interessante som innblikk i Waals selvforståelse av sin egen vitenskapelige praksis som fullstendig frakoblet tidligere uvitenskapelige oppdragelsesidealer.

Dette illustrerer også et ganske utbredt trekk ved vitenskapens egenforståelse, i det minste i den aktuelle perioden. Waal fremstiller sin egen ”vitenskapelige erkjenneshistorie”

---

¹⁶⁸ Waal 1937: 29.

¹⁶⁹ Ibid: 37.

¹⁷⁰ Ibid: 38.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Ibid: 44.

som fagintern og evolusjonistisk. Derfor er ”det viktigste for mentalhygienen i denne alderen er at vi kan opgi de moralske og tvangsmessige oppdragelsesmidler og prøve å innføre en saklig oppdragelse som bygger på den moderne barnepsykologi.”¹⁷³ Bort med alt gammelt skrot, inn med vår nyvunne vitenskapelige erkjennelse, er mottoet. Det er interessant at en slik forståelse også preger en del historisk forskningslitteratur om psykiatrien og barnepsykiatrien.¹⁷⁴ Den gjør seg også, skjønt i noe mindre grad, gjeldende i forskningen på barneoppdragelse, her eksemplifisert ved Rudbergs *Dydige, sterke, lykkelige barn*:

Den nye oppdragelsen vil etter mitt skjønn være uttrykk for virkelige vitenskapelige fremskritt. Den innebærer at den sekularisering og avmystifisering av oppdragelsen som legevitenskapen begynte, blir utvidet til også å gjelde barnets ”indre” (...). Interessen for barnets indre, den gradvise humaniseringen av oppdragelsesmetodene (...) er helt klart *historiske* forutsetninger for utviklingen av den nye barnepsykologien.¹⁷⁵

Men dette er en digresjon. Det som er sikkert er at Waals tekst demonstrerer en ganske annerledes kunnskap om barneoppdragelse i forhold til det kristne perspektivet. Den er fullstendig frakoblet frelseproblematikken, ved at den ikke overfører synden i form av å rydde opp i uorden i en sosial tilpasningsproblematikk, som enkelte av de andre mentalhygienikerne. Det harmoniske, enhetlige samfunnet som eksisterer derfor ikke lengre som tilknytningspunkt for teksten; i det barneoppdragelsens problematikk søkes i forbindelse med psykoanalysen (og radikal politisk tenkning som trettitallet er kjent for), endres kunnskapsperspektivet slik at for eksempel rasebiologi, ekteskapsregulering, sterilisering, eller klassisk betinging ikke lengre riktig fungerer som kunnskaper innenfor den. Dette har selvsagt også å gjøre med at undersøkelsesobjektet mer og mer avgrenses til barnets sosiale relasjoner med sine foreldre. Jeg kommer tilbake med en noe grundigere analyse av denne omskiftningen i neste kapittel.

Forsøker man å få øye på stabilitet i forhold til det kristne perspektivet, er det først og fremst i *formene* dette lar seg avlese, altså i grunnproblematikkene. Det er tydelig at man beholder føringer for samliv mellom foreldrene, det er tydelig med tanke på viktigheten av innsats nærmest i fra barnet er født, og at forholdet mellom barnet og oppdrager må normaliseres. Internt i mentalhygienens står problematikkene i spenn mellom ”streng rasjonell” oppdragelse av harmoniske samfunnsborgere, til vektlegging av barnets egenutvikling.

---

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Sommerschild og Moe 2005.

¹⁷⁵ Rudberg 1983: 207.

Metodene varierer mellom klassisk betingning og forståelsesfull psykodynamisk behandling av instinktskonflikter. Dette siste henger sammen med et annet forhold som blir med videre, nemlig forestillingen om at *hjemmet* er det naturlige miljø for barnets oppvekst. Som vi kanskje husker fra forrige kapittel, var den kjærlige, av og til straffende, interesse mot barnet viktig i den kristne oppdragelsesdiskursen. Nå endrer den form og blir til den rasjonelle oppdrager som rydder opp i utvekstene hos enkelte, eller til den ”naturlige morskjærligheten” som oppløser instinktskonfliktene hos andre. ”Vi må prøve å danne en syntese av all vår viden på dette felt. En naturlig innføling i smårollingenes sinn kan gjøre underverker, men først medfødt begavelse sammen med teoretisk viden gir oppdrageren solid basis,” skriver Waal.¹⁷⁶ I de nye oppdragende praksiser ser det ut til at problematiseringen og begrepsfestingen av *kjærligheten til barna* har forandret seg. Å prate om inderlig, oppdragende og straffende kjærlighet fungerer ikke lengre i den nye sammenkoblingen av problematikker. Og med dette er det naturlig å gå over til å se på hvordan foreldrenes rolle blir tematisert i den mentalhygieniske barneoppdragelseslitteraturen.

– Vi må nødvendigvis opdra foreldrene også...

Begrepsfestingen av foreldrene som rollemodeller, og særlig foreldrenes ansvar som gode kristne, var som jeg har påpekt viktige momenter i den kristne oppdragelseslitteraturen. I mentalhygienebevegelsens oppstartsfase blir dette av enkelte videreført ganske direkte. Synet på familiens rolle avspeiler naturligvis sprikene i synet på grad av sosial tilpasning, som vi så i forrige avsnitt. For noen blir det at barnet har sterk trang til å etterligne grunn til å bringe foreldrenes ansvar inn på banen. De må stå frem med et godt eksempel: ”På grund herav er det av stor betydning at barnet i hjemmet kun ser gode og ikke slette eksempler, at det får inntrykk av at omgivelsene i ord og handling er konsekvente, ikke minst hvor det gjelder oppdragelsesprinsippene,”¹⁷⁷ skriver Frølich. Denne blandingen av egenvilje og etterligning må sikres gjennom krav til foreldrene, ved at de fremstår som gode eksempler, og dermed sørge for at barnet vokser opp i tråd med de krav ”vi stiller til det normale gjennomsnittsmenneske.” Barnet må oppdras, og oppdragelsen er: praktisk mentalhygiene innen hjemmets fire vegger.”¹⁷⁸ Samme tone er også gjennomgående i hos Alex Brinchmanns *Barnets første år*. Om foreldrene ikke må være fullt ut ”normale gjennomsnittsmennesker”, er særlig de

---

¹⁷⁶ Waal 1937: 30.

¹⁷⁷ Frølich 1931: 21.

¹⁷⁸ Ibid: 22.

”nervøse og ulikevektige” foreldre et problem. ”Jeg har omtalt dette så vidt utførlig for å kunne forklare at nervøsitet er en ”smittsom sykdom” – den er en miljøsykdom, som særlig fins i de kretser hvor barnet vokser opp i altfor nær kontakt med nervøse foreldre.”¹⁷⁹ I en annen artikkel skriver han at ”det er nytteløst å bedømme hjemmets og barnets mentalhygieniske problemer mot noen annen bakgrunn enn det mest mulig harmoniske samliv mellom (sic) foreldre og barn.”¹⁸⁰ Det eksisterer i denne fraksjonen ikke lengre trusler om evig fortapelse eller noe begrep om arvesynd, men med bakteriologien finnes det fremdeles nok å engste seg for, i form av frykt for det verdslige kaotiske og avvik fra det normale, gjennom ”nervøs smitte”, men også gjennom unormalt arvemateriale: ”Det er ingen tvil om at selv hos et helt ut normalt barn er der mange momenter som kan bringe denne utvikling i et skjevt spor; enn mer vil dette være tilfelle hvis barnet fra fødselen av har spiren i sig til moralske eller intellektuelle avvikelser fra det helt normale,” skriver Frølich.¹⁸¹ Der slik dårlig arv hos de kristne oppdragelsesforfatterne kunne skyldes foreldrenes umoral, ukristelighet, og kanskje aller helst at barnet er født utenfor ekteskapet, skyldes det nå hos Frølich en blanding av dårlig arveanlegg, sykdom og avvik fra det normale; hos Brinchmann smittsom ”nervøsitet og ulikevektighet”, eller til og med, igjen hos Frølich: ”moralske eller intellektuelle avvikelser.”

I det første mentalhygieniske småskriftet blir også det ”dårlige åndelige utstyret” først og fremst av Dahlstrøm presentert som et arvehygienisk problem for de eventuelle foreldre:

En kveld kommer det til klinikken f. eks. et forlovet par. De har lenge gått og tenkt frem og tilbake på om de kan gifte sig, hans far har vært sinnssyk og hun har en bror som er åndssvak. Som ansvarsbevisste mennesker vil de ikke sette barn i verden hvis det er nogen fare for at avkommet deres blir mindreverdige (...). De vil kunne få sakkyndig råd ved en slik mentalhygienisk klinikk.¹⁸²

Dette er et av få eksempler på såkalt *negativ* eugenikk, altså å forhindre dårlig arv, og det Dahlstrøm her har i tankene er som vi ser i hovedsak aktuelt ved sinnssykdom og åndssvakhet. Dette er forhold som vi har sett etter hvert forsvinner ut av det mentalhygieniske arbeidet. I det kristne oppdragelsesperspektivet ble familieregulering begrenset til ordtak som ”like barn leker best”, og koblet til forestillinger om hvor viktig det er å bevare hjemmet som

---

¹⁷⁹ Brinchmann 1941 [1929]: 119.

¹⁸⁰ Brinchmann 1941: 63.

¹⁸¹ Frølich 1931: 24.

¹⁸² Dahlstrøm 1931: 12.

et fredelig og lykkelig sted. Der var regulering av familiestifting først og fremst tuftet på foreldrenes ansvar til å fremstå som gode, harmoniske kristne forbilder for barna. Med elementer fra den nye arvelæren kommer nye beveggrunner for å regulere ekteskapsinngåelsen, men først og fremst *hvem* som ikke bør få barn. Det er ganske klart at medisinerens og enkelte av mentalhygienikerens normalitetsbegrep, avledet av arve- og smitterasjonalitet, og den kristne oppdragelseslitteraturens begrep om det høyere moralske prinsipp, foreløpig til tider kan lede frem mot de samme råd og anbefalinger når det gjelder både forholdet mellom foreldrene, og forholdet mellom foreldrene og barna, men dette er som sagt noe som er under utvikling.

For det er særlig barnets oppvekstmiljø som tydeligere og tydeligere blir fokuspunkt blant mentalhygienikerne. Brinchmann mener for eksempel at man ”strengt tatt (...) sjelden [kan] si at noe barn er født direkte nervøst.”¹⁸³ Som vi har sett er det bl.a. via psykoanalysen blitt til noe av et vitenskapelig dogme at karakterdanning finner sted i tidlig alder. Waal skriver at ”nettopp fordi barneårene representerer denne læreperioden, blir det så viktig hvorledes utenverden, foreldre, oppdragere og andre voksne, optrer overfor barnet.”¹⁸⁴ Heri ligger stort ansvar. Men også store muligheter! ”Vi kan *bestemme* om det skal bli et altfor krevende individ som aldri synes det får nok, det vi kaller den orale type, eller om det skal bli en harmonisk og fredelig natur.”¹⁸⁵ Dette skulle jo gi grunn til optimisme blant oppdragerne. Det viser seg at særlig mammas rolle spiller en stor rolle:

Det er allerede på dette stadium viktig å understreke hvor stor betydning morens egen sinnstilstand får for barnets vekst. En mor som er tilfreds og harmonisk og har funnet sin plass i livet, vil meget lettere optre saklig og rolig. Faren er selvfølgelig også av betydning, men som oftest har moren mer å gjøre med ungen i de første årene.¹⁸⁶

Waal fremhever morens forsørgeransvar, og man ser vel hvordan feministen i henne uttrykker seg samtidig, både ved å fremheve betydningen av at moren må ha ”funnet sin plass i livet”. Samtidig fastslås det, noe resignert at faren ikke er så mye tilstede. Koblingene til det sosiale feltet er tydelige. Det er viktig for Waal, siden den ”nye vitenskapelige barneoppdragelsen” er et prosjekt som først og fremst møter store utfordringer og motstand derfra. Motstanden kommer hovedsakelig i to former: I form av de voksnes egne psykiske problemer og indre

---

¹⁸³ Brinchmann 1941 [1929]: 119.

¹⁸⁴ Waal 1937: 32.

¹⁸⁵ Ibid: 34 (min utheving).

¹⁸⁶ Ibid: 35.

konflikter, og de kummerlige boligforholdene. De dårlige boligforholdene gjør på sin side at verken barna eller de voksne får det rommet de trenger for fri utfoldelse.¹⁸⁷ Foreldrenes nevroser gjør at ulykkelige og nervøse foreldre overfører sine egne konflikter på barna. Det kan bli nødvendig med behandling av medisinske eksperter, altså barnepsykiatere eller psykologer: ”Nettopp når vi ser hvor innflettet i hinannen barnas forhold er med foreldrenes moral, ekteskap og mentalitet blir det imidlertid så viktig å se at den eldre generasjons opfatninger automatisk kan bety en hemning for riktige tiltak. Vi må nødvendigvis *opdra foreldrene* også.”¹⁸⁸ På en måte kunne man kanskje si at fokuset på foreldrene når et klimaks her, i en bevegelse som har gått både gjennom det kristne oppdragelsesperspektivet og tidligere mentalhygiene. Dårlig oppdragelse kobles direkte mot det sosiale feltets problemer og foreldrenes eventuelle nevroser. Forholdene foreldrene imellom må nødvendigvis reguleres etter psykologiske prinsipper.

Også psykologen Åse Gruda Skards mentalhygieniske artikkel: ”Skolebarna hjemme” fra 1937 påpeker at *alle problemer* med ”vanskelige barn” har sine røtter i tidlig barndom. Mer nøyaktig består problemene i at barna ikke får tilfredstilt de psykologiske grunnbehov i sine ulike utviklingsfaser. Det første og aller viktigste av disse er *trygghet*. ”Barn har trang til å føle at det hjem det er i, er et stabilt hjem,” skriver Skard, og ”ikke på oppløsningens rand, hverken på grunn av arbeidsløshet, truende skilsmisse eller lignende – slike hjem er nemlig *ikke* stabile, gir ikke den trygghetsfølelsen som er nødvendig.”¹⁸⁹ Barnet trenger kjærlighet fra foreldrene, men dette kan være vanskelig i ”hjem hvor der er vanskeligheter, hvor foreldrene er i konflikt, hvor foreldrene er utilfredsstillet i sitt eget kjærlighetsliv.”¹⁹⁰ Foreldrene må med andre ord leve sammen i lykkelig samliv, helst under gode økonomiske kår – for å kunne stille med ”den sunde basis for den frie utvikling som et barn trenger.” Parallellen til de kristne barneoppdragelsesmanualene er tydelige, men ikke sammenfallende: Det glade, lykkelige hjem er for Skard barnets naturlige oppvekststed, med de fordringer det gir til foreldrene, fordringer som ikke er så ulike de moralske krav som tidligere oppdragelseslitteratur fremstilte. Helt like er de jo selvsagt ikke. Barnepsykologen og pietisten har selvsagt svært ulike formeninger om hva som er ”et lykkelig samliv” og hva som er ”konflikt”. En psykologisk konflikt trenger ikke være høylytt eller uttalt, og den trenger ikke være i relasjon med ”det høyere moralske prinsipp”. Og det lykkelige samliv er heller ikke lengre et samliv

---

¹⁸⁷ Som vi husker var boligsaken en av tre satsningsområder for Folkehelseforeningen i 1930, i følge Georg Monrad-Korhn.

¹⁸⁸ Waal 1937: 49.

¹⁸⁹ Skard 1937: 54.

¹⁹⁰ Ibid: 55.

tuftet på den selvoppgivende kjærligheten til Gud. Parallellen ligger først og fremst forståelsen for at det er nødvendig å gripe inn i og regulere forholdet mellom foreldrene for å regulere forholdet mellom dem og barna. Både de kristne oppdragerne og mentalhygienikerne ønsker med andre ord å gi normative føringer for hvordan en familie skal fungere, føringer som stammer fra de problematikere de forholder seg til i sitt kunnskapsarbeid.

Konklusjon

Jeg har i kapittelet, ved hjelp av tekster mentalhygienebevegelsen produserte, trukket linjer til forskjellige vitenskaper og sosiale praksiser. Som vi har sett kan det stilles spørsmålsteget ved i hvilken grad bevegelsen samlet sett i mellomkrigstiden utgjør et felles perspektiv på barneoppdragelse og familie. Felles, og nytt med bevegelsen, er allikevel innsatsen for å befestet betydningen av sinnets helse for den sosiale utviklingen, og dets rolle i forbindelse med de uheldige samfunnstendenser. Jeg har også trukket frem arbeidet med å nøytralisere naturkreftene som kommer til uttrykk i menneskene i overgangen fra arvesynd til den nye vitenskapelige ”synden”, som ser ut til å være uorden og disharmoni. Videre har jeg påvist hvordan bevegelsen kunnskapsarbeid er forankret i to utgaver av den generelle medisinske hygienismen. Den ene av disse har vært arvehygiene, og den andre har vært innslag fra bakteriologien i form av begrepsliggjøringen og vitenskapeliggjøringen av den psykiske smitte i suggesjonsbegrepet. Som vi har sett kombineres ofte disse to i perioden i såkalte disponeringsteorier, arv og sosialt miljø virker sammen, og dersom begge faktorene peker i negativ retning skapes sosiale problemer.

Felles for arbeidet har også vært dets karakter av å virke forebyggende, og vi har sett hvordan den indre forskjelligheten utover trettitallet skaper en form for spenning mellom ulike fraksjoner i bevegelsen. Spenningen står i hovedsak mellom etablerte leger og pedagoger som fremhever idealer om sosial harmoni, klassisk betingning og problemer som viljetyranni, og psykiatere og psykologer som begynner å peke på de uønskede effekter av det autoritære idealet i oppdragelsessammenhenger. Dette gjør disse som oftest ved å befestet de underdanige og de passive mennesker, som settes i forbindelse med en kunnskap om hvordan man best mulig bør løse psykiske konflikter i barnets trinnvise utvikling. Jeg har vist hvor viktig denne psykodynamiske prosessen blir oppfattet i forhold til den videre karakterdanningen. Foreldrenes og familiens rolle blir som vi har sett også i stor grad tematisert av mentalhygienikerne over hele linja. Det som vektlegges er særlig de stabile, faste og trygge hjem, og vi har også sett tendenser til hvordan den eldre generasjons moralske konstitusjon – av de etablerte eller konservative – eller deres nervøse lidelser av psykiaterne

og psykologene, blir ansett som problematiske forhold når det gjelder å få gjennomslag for de riktige tiltak. Det blir, som Waal sa det, nødvendig å oppdra, og i verste fall behandle, dem også.

4. Barnepsykologien

”Det nye – og det store vitenskapelige framskrittet – ligger i at råmaterialet nå blir studert i sin egen rett, mens det tidligere var de samfunnsmessige kravene som i all hovedsak farget oppdragelsesteoriene.”¹⁹¹

Etter som jeg nå ønsker å skille ut et barnepsykologisk perspektiv fra det mer flerstemte mentalhygieniske, dukker det opp flere problemer. Det første som dukker opp er et *kronologisk* problem: for det er jo ikke slik at barnepsykologien kommer *etter* mentalhygienens, at den så å si forlenger dens kunnskap i andre retninger. Den distanserer seg heller ikke eksplisitt fra mentalhygienens, det ser ikke ut til å dreie seg om en bevisst innsats for å rette opp i noe problematisk i den. Både barnepsykologi og barnepsykiatri var begreper og praksiser *før* mentalhygienens, og en aktiv del av den. På institusjonsnivå er dette kronologisk sett noe enklere, særlig når det gjelder barnepsykiatrien. Den første barnepsykiatriske klinikk ble opprettet i 1950 på Rikshospitalet, og året etter kom arbeidet så smått i gang på det første barnepsykiatriske instituttet, *Nic Waals institutt*, først i Husebygrenda, deretter i nye lokaler i Munkedamsveien i 1953.¹⁹² Det dreier seg også om et *aktørproblem*: Flere av aktørene som er sentrale i barnepsykologien og -psykiatrien, er også sentrale i mentalhygienebevegelsen. Åse Gruda Skard, som var foreningens formann i en periode, er et godt eksempel når det gjelder barnepsykologi. Nic Waal det samme når det gjelder barnepsykiatri. For det tredje foreligger et *tematisk* problem: som vi har sett var mentalhygienebevegelsen også svært interessert i barna, og spesielt i å drive forebyggende psykologisk, pedagogisk og medisinsk arbeid i forhold til dem. Barna var i aller høyeste grad et hovedtema også i det mentalhygieniske arbeidet.

Så hvorfor har jeg på tross av alt dette likevel valgt å behandle barnepsykologisk og -psykiatrisk kunnskap for seg?

At det finnes forbindelser til mentalhygienens er jo som de tre innledende problemene viser ganske åpenbart. Og utviklingen internt i mentalhygienens har også pekt mot en gradvis sterkere dreining mot, og fokusering på, det forebyggende arbeidet med barn og deres foreldre i en psykodynamisk retning. Gjennom den sosialpolitiske felles dugnadsinnsatsen, i form av en rekke forskjellige faglige innspill som rettes mot barna, er det som om man til slutt løsner

---

¹⁹¹ Rudberg 1983: 208.

¹⁹² Sommerschild og Moe 2005: 85 og Waal 1991: 244-246.

båndene til de forebyggende sosiale hensyn. Etter å ha eksperimentert med en rekke metoder, hentet fra nokså ulike vitenskapelige og sosiale kunnskapsfelter, er det som om *barnet selv* gradvis fremstår som et nytt autonomt kunnskapsobjekt: Kunnskapsarbeidet om oppdragelse og families dreies forsiktig fra å ha preg av å være et sosialt forebyggende arbeid, med en rekke metoder, til et individuelt forebyggende arbeid med et mer spesifikt sett av særegne metoder. Det som i denne prosessen konstitueres, er det autonome barnet. Men er dette helt riktig? Det kommer an på hvor vi plasserer oss: Innenfor barnepsykiatrien og pediatrien – i medisinske og terapeutiske sammenhenger – vil jeg anta at fokuset hele tiden primært har vært barnet i seg selv, forbygging og behandlingen av sykdommer. Problematisk rundt barna har vel hele tiden først og fremst vært å forhindre, behandle og kurere sykdommer, altså forebyggende og terapeutisk problematikk? Men de historiske markørene jeg valgte ut ser ut til å demonstrere utviklingen bedre. For ser man på materialet som blir produsert i den barnepsykologiske oppdragelseslitteraturen er forandringene tydeligere, både i forhold til den kristne og i forhold til, og da særlig den tidlige, mentalhygieniske.

I følge Monica Rudbergs tese blir barnet selv ("råmaterialet") nå studert i sin egen rett, og det er først og fremst for barnets egen del at oppdragelsen fra nå av er viktig. I dette ligger for henne det vitenskapelige fremskrittet. Rudberg forstår vitenskapelig fremskritt i betydningen at: "det innebærer at den sekularisering og avmystifisering av oppdragelsen som legevitenskapen begynte, blir utvidet til også å gjelde barnets 'indre'." Og videre mener hun at: "den gradvise humaniseringen av oppdragelsesmetodene (...) er helt klart *historiske* forutsetninger for utviklingen av den nye barnepsykologien."¹⁹³ Dette er en forestilling om vitenskapelige og historiske fremskritt jeg ikke helt klarer å slutte meg til. Jeg tror også at ved å ta utgangspunkt i en generell humanisering, starter man undersøkelsen i feil ende. Dette viser også hvilke problemer *psykologen* Rudberg havner i, i det hun skal analysere sitt eget praksisfelt historisk. På dette punktet er det ikke langt mellom hennes forståelse av dette arbeidet i 1983, og den jeg fant hos Nic Waal selv i 1938. Å diskutere historien i termer av fremskritt eller tilbakeskritt er jo for øvrig en sport som de fleste faghistorikere har oppgitt, i det minste i de siste 30 årene.

Men det er kanskje flere måter å forstå "vitenskapelige fremskritt" på. Ut i fra Georges Canguilhem vil betingelsen for at en vitenskap kan betegnes som en rasjonell praksis – og med det ha gjort et fremskritt i forhold til en vitenskapelig ideologi – være at den lykkes i å hente normene for sin praksis fra undersøkelsesobjektet selv. Med det konstruerer den

---

¹⁹³ Rudberg 1983: 207.

spesifikke vitenskapen en like spesifikk og konkret rasjonalitet, som kun er forankret i sitt eget objekt. Slik fremarbeider vitenskapene historiske og regionalt rasjonelle praksiser, som kun er rasjonelle i den forstand at den bruker sitt eget objekt som normativt grunnlag. Hos Canguilhem handler ”fremskritt” altså på ingen måte om at fremskrittet nødvendigvis må avspeile noen generell humanisering, eller noen generelle trekk i det hele tatt, slik som det gjør hos Rudberg. Fremskrittene vil for ham tvert i mot aldri kunne ha noen generelle trekk, de er alltid lokalt i overensstemmelse med objektet som vitenskapene til en hver tid arbeider med.

Så hvorfor da denne gradvise overgangen fra et sosialt til et individuelt forebyggende perspektiv? Hvordan forklare denne uten å ty til en generell forestilling om at den er *betinget* av humaniseringen som så å si ”ligger i luften”? Vel, for det første er det jo ikke sikkert det er riktig at det finner sted en slik overgang i det hele tatt. Kan det ikke tenkes at ”det sosiale” endrer seg samtidig, slik at det nye barnets individualitet, egenverdi og lykke sammenfaller med et nytt bilde av det sosiale? Altså at kunnskapen om det sosiale nå tilsier at feltet ikke lengre først og fremst skal være harmonisk, ensrettet og fredelig, men at det skal være et livlig felt av individuelle forskjeller, der disharmoni og dissens fremstår som de nye sunnhetstegn. Å ta det siste perspektivet som utgangspunkt er fristende, men under forutsetning at det sosiale ikke antas å betinge den barnpsykologiske kunnskapen om oppdragelse og familie som vokser frem. Den ”kunnskapelige” praksis kan ikke forklares ut i fra sosiale idealistiske føringer. Gjorde man det, ville det gjøre at en slik forståelsesmåte ville vært nært beslektet med Waals og Rudbergs, som altså er å si at det dreier seg om humanistiske fremskritt. Tar man disse verdiene som *utgangspunkt* for å skrive en historie som viser den stegvise utviklingen frem mot dem, da gjør man vel strengt tatt ikke annet enn å konstruere vår egen myte – myten om fremveksten av det moderne individualistiske demokratiet. Litt artig i denne sammenhengen er det at psykolog Eva Nordland i *Psykologi i oppdragelsen i 1949* påpeker at å bedrive ”rasjonalisering eller forvrengning av virkeligheten” er et typisk symptom på en feilutvikling typisk for problembarn. De rasjonaliserer for å finne rasjonelle grunner for ufornuftige, uforutsigbare eller uønskede hendelser de er ansvarlige for selv. Derfor kan ”rasjonaliseringen (...) bli en behagelig og lettvent utvei til å slippe bort fra ansvar og vanskeligheter, og om en venner seg til å ty til slike utveier, kan det føre til at en blir blind for alle ting som tyder i annen retning enn den en ønsker.”¹⁹⁴

---

¹⁹⁴ Nordland 1949b: 159.

Samtidig er det jo ikke til å komme unna at problematiseringen rundt barna i denne perioden nettopp dreies i en slik retning. Utfordringen er å skrive en historie som leder opp mot vår egen tid, uten å ta vår egen tids normer og verdier som utgangspunkt – som forestillingen om humanistiske ”fremskritt” impliserer – men *som resultater*. På samme måte kan vi ikke anta at datidens kunnskapsprodusenter kun arbeidet av rent sosialt-idealistiske beveggrunner. Jeg mener selv at dersom en kunnskapshistoriker absolutt vil trekke normative slutninger om objektet han eller hun undersøker, må det følge som resultatet av en *konkret historisk vurdering* av en historisk praksis på *dens egne premisser*. Denne typen vurderinger vil være mer i overensstemmelse med slike Canguilhem opererer med i sine vitenskapshistoriske undersøkelser.

På denne måten er det den historiske undersøkelsen av den historiske praksisen som setter grensene for slutningene man kan ta, og ikke abstrakte idealer. Konklusjonene man trekker får også derfor en ”lokal” karakter, som ikke nødvendigvis betyr at de er singulære – de kan være gyldige i lignende tilfeller, men som betyr at de ikke er generelle, og i hvert fall ikke universelle. Kanskje kan man derimot, om man følger Canguilhem, anslagsmessig vurdere om den barnpsykologiske oppdragelsen demonstrerer en forbedring i rasjonell praksis, under forutsetning at den fremarbeider en egen rasjonell og spesifikk virksomhet ut fra sitt eget undersøkelsesobjekt, altså barnet. Det gjenstår i tilfelle å se.

Interne forskyvninger

Jeg er kommet til et punkt i undersøkelsen der jeg ønsker å kommentere noen av de ganske tydelige endringene i familie- og barneoppdragelsesperspektivene utover trettitallet. På sett og vis minner dette om endringer i form av en kunnskapsrevolusjon, som et revolusjonært paradigmeskifte, for å snakke med vitenskapshistorikeren Thomas Kuhn. Hva betyr nå egentlig det? Et vitenskapelig paradigme er i følge Kuhn et sett av ”universelt anerkjente vitenskapelige resultater (*achievements*) som i en periode definerer standardproblemer og løsninger for et vitenskapelig felleskap (*community of practitioners*).”¹⁹⁵ I følge ham inntreffer slike paradigmeskifter paradoksalt nok som resultat av et aktivt arbeid for å videreutvikle et såkalt ”modent vitenskapelig paradigme”, det vil si den type paradigme omtalt ovenfor. For det er nemlig en av grunnkarakteristikkene ved slike paradigmer at de er åpne for ”videre artikulering og spesifisering under nye eller mer stringente betingelser.”¹⁹⁶ Det vil alltid være konkrete problemer, innenfor, og *definert av*, et paradigme, som krever nærmere

---

¹⁹⁵ Kuhn 1970 [1962]: viii (mine oversettelser).

¹⁹⁶ Ibid: 23.

presiseringer. Vanlig vitenskapelig praksis (*normal science*) er på denne måten i følge Kuhn aktualiseringen av dette løftet, og dermed definert som *problemløsning* av konkrete problemer definert av paradigmet. Paradigmet fungerer dermed som hovedkriteriet for å velge seg problemer å arbeide med for ”vitenskapene”. Med andre ord: Disse velger å jobbe med problemer det er grunn til å anta vil ha en løsning.¹⁹⁷ De interne reglene for problemutvelging er i følge Kuhn en hovedårsak til vitenskapens effektivitet, altså hvorfor vitenskapene virker så godt og lykkes i sitt arbeid med å presisere og videreutvikle paradigmet selv, men også, og ikke minst, fordi det er med bakgrunn i denne vedvarende produserte vitenskapelige normaliteten at avvikene fremtrer. En ”ny vitenskapelig oppdagelse”, sier Kuhn, er derfor en prosess som *må foregå over tid*, resultat av en praksis situert innenfor en normativ vitenskapelig virksomhet.¹⁹⁸

En slik modell kunne passe godt overens med den krisen arvetenkingen gjennomgår i perioden. Forskningen blir etter hvert så effektiv at den gjør seg selv uvesentlig i forhold til det forebyggende arbeidet i mentalhygiesammenhenger. Arveforskningen vil i følge Kuhn hele tiden arbeide normativt innenfor sitt paradigme, men de problemene, som den etter hvert kommer frem til mer og mer detaljerte svar på, tydeliggjør at ”rasehygiene” og ”arvehygiene” vil være svært lite effektive virkemidler. ”Dårlig” arvestoff viser seg å kunne overleve i flere generasjoner, etter at arveforskningen beskriver de *recessive* gener. Med disse kan friske mennesker bære med seg (være disponenter) for eksempelvis albinisme i flere generasjoner uten at noen kan vite om det. Psykolog Sverre Brun-Gulbrandsen skriver for eksempel i 1949 om dette i *Psykologi i oppdragelsen*: ”En hører ofte folk si at de dårlige arvebærerne bør steriliseres, så de ikke fører det dårlige arvestoffet videre. Når det gjelder recessive lidelser vil imidlertid metoden ha langt mindre verdi enn en vanligvis tenker seg.” Videre skriver han om albinismen at ”hvis en kunne sterilisere hvert eneste albinotisk individ i hver eneste generasjon, så ville det likevel gå så lang tid som fra Kristi fødsel og til nå før hyppigheten av albinisme ble redusert til det halve!”¹⁹⁹ En forklaringsmodell på hvorfor arvediskursens status i sosialt forebyggende arbeid og i oppdragelsessammenhenger endrer seg utover 30-tallet, kunne man slik lokalisere internt i arvelighetsforskningens egenutvikling. Modellen har imidlertid noen problemer. For det første så er Kuhns paradigmer som ”anerkjente vitenskapelige resultater” kun, som nevnt i innledningen, definert som et psykososialt felleskap mellom vitenskapelige utøvere. Paradigmene defineres derfor ikke strengt tatt på

---

¹⁹⁷ Ibid: 36.

¹⁹⁸ Ibid: 64: ”Novelty emerges only with difficulty, manifested by resistance against a background provided by recognition.”

¹⁹⁹ Brun-Gulbrandsen 1949a: 21.

begrepsnivå, eller på problematikknivå, og gjør seg avhengig av ”tilfeldige” psykologiske innskytelser fra den enkelte aktør. De perspektivene jeg ønsker å undersøke forsøkes å defineres strengt ut i fra det tekstlige grunnlaget, de begrepene og problematiseringsmåtene som benyttes, ikke hvilke psykologiske motiver den enkelte skribent skulle ha for å benytte dem. Bruker man Canguilhems definisjoner for rasjonell vitenskapelig praksis er fokuset hele tiden begrepslokalisert og tekstlokalisert. Det er en definisjon, kunne man si, som ikke gjør seg avhengig av annet enn kunnskapen slik den selv foreligger i tekstene, og er derfor en definisjon på kunnskapens egen premisser. Kuhns vitenskapshistorie er avhengig av psykologiske forklaringsmodeller i tillegg. Hvorfor velger en vitenskapsmann å forholde seg til *dette* paradigmet i stedet for *dette andre*? For det andre er Kuhns modell lite åpen for andre sosiale felters påvirkning når det gjelder utvelgning av problemer å forholde seg til. Kuhns paradigmeskifter, om enn revolusjonære, beholder karakteren av på sett og vis å være faginterne. (Et problem som Kuhn var oppmerksom på selv.) Man kunne si at med Kuhn har gått fra vitenskapelig *teleologisk evolusjon*, definert som vitenskapens ensrettede utvikling ved akkumulering av nye fakta som gradvis nærmer seg et bestemt mål, til *eksperimentell revolusjon*, definert ovenfor. I så henseende er den moderne vitenskapshistorie (og historiefaget ellers) forståelse for slike prosesser etter Kuhn blitt bedre. I dag er det vel vanlig å anse vitenskapelige objekter som *urent konstituerte objekter*, som har blitt til i både sosiale og faglige prosesser. Slike prosesser er innvevd i hverandre, og ingen av dem er forklarende for hverandre. Canguilhems modell for en vitenskapelig praksis’ vei mot epistemologisk status tar til en viss grad høyde for dette. Enhver slik praksis vil i en periode være avhengig av å ta feil, ved å benytte seg av problematiseringsmåter fra andre vellykkede vitenskapelige praksiser med andre undersøkelsesobjekter. Foucaults diskursive undersøkelser, for eksempel i *Overvåkning og straff* eller *Seksualitetens historie*, og vitenskapsantropologen Bruno Latours eller vitenskapshistorikeren Steven Shapins symmetriprinsipper²⁰⁰ har videreført disse elementene til å også omfatte andre sosiale praksiser, og dette er i dag en vanlig måte blant medisin- og vitenskapshistorikere å forstå vitenskaplig utvikling, jf. medisinhistorikeren William F. Bynums *Science and the Practice of Medicine in the Nineteenth Century* fra 1994 og vitenskapshistoriker Vidar Enebakks *Historie, teori og kritikk* fra 2008.²⁰¹ Begrepet jeg

---

²⁰⁰ Som Latour utvikler i *Nous n'avons jamais été modernes* og som for Steven Shapin, i følge Vidar Enebakk, betyr ”å studere vitenskapshistorie uavhengig av hva vi i ettertid vurderer som rasjonelt eller ikke – hva som i vår tid blir betraktet som riktig eller galt (...). [For] vitenskapshistorien må analyseres på sine egne premisser (...) [og] kan ikke betraktes som en ahistorisk kategori, men må gjøres til gjenstand for konkrete og detaljerte vitenskapshistoriske vurderinger.” Se: Latour 1997 [1991], Enebakk 2008: 250.

²⁰¹ Bynum 1994: xi-xii, og Enebakk 2008: 173.

selv bruker, *perspektiv*, tar også høyde for det urene opphavet hvert og en av dem har, og er heller ikke avhengig av noe psykologisk felleskap.

Eksterne forskyvninger

For å vende tilbake til utviklingen innenfor arvelighetsforskningen, eller i barnepsykologien for den saks skyld, så kan derfor ikke disse være fullgode forklaringer til endringene i mentalhygienikernes eller barnepsykologenes barneoppdragelsesperspektiver utover trettitallet, selv om de selvsagt spiller en stor rolle. Den sosiale og politiske utviklingen i Europa, særlig i Tyskland og Spania, bidro nok i radikale miljøer, som miljøet rundt Nic Waal og *Mot dag* kretsen i Norge, til å diskreditere særlig eugenikk og autoritær praksis. Ellers var det både vanlig og legitimt å tenke sosiale problemer i rammer av arv, og til en viss grad rase. Norge fikk som kjent sin steriliseringslovgivning i 1934, i god tid etter at Hitler ble utnevnt til rikskansler i 1933. Det arvehygieniske perspektivet, og det mer generelle synet på den autoritære og ”harmoniske” staten kom ikke i noen allmenn krise før etter andre verdenskrig. Men jeg må først og fremst spore disse endringene og sosiale erfaringene i begrepene tekstene:

Direktør på Gaustad, psykiateren Ørnulf Ødegård – ikke spesielt kjent for kulturradikale synspunkter – gir i 1946 ut heftet *Nazisme og mentalhygiene*. Der diskrediteres arvelighetsforskningen, og særlig den ”tyske overbetoningen av arv.” Ødegård gir opp å bedrive arvehygiene, altså mentalhygienisk forebyggende arbeid med utgangspunkt i arveproblematikker. For selv om ”det medfødte og arvelige anlegget er viktig, ofte avgjørende, er det [dessverre] så lite vi kan gjøre ved den side av saken.”²⁰² ”Det tyske eksperimentet” som Ødegård kjølig omtaler nazistenes praksis som, har vist at arvetenkningen leder til barbari, men også, og det er viktig, har den gjort tydelig hvordan ”et lands styreform virker inn på folkets sjelelige velvære og likevekt.”²⁰³ For: ”Nå etterpå kan vi tenke kjølig over hvor interessant det i grunnen var å se hvordan alle millionene med norske forsøksdyr (sic) reagerte overfor dette eksperimentet med øket sosialt trykk.”²⁰⁴ Vel, vel. Både norske og europeiske ”forsøksdyr” har i hvert fall gjort det klart at det vitenskapelige vakuumet som etterlates av arvelighetsforskningen selv, og av de sosiale og politiske erfaringene av den, må fylles. For alvor er det nå *levetekårene* som blir på en gang både det vitenskapelige og politiske objektet, og over hele linjen. Det er ikke lengre et fragment av en bevegelse, det blir til hele bevegelsen. Det er kårene en må rette på, slår Ødegård fast, og dermed er perspektivet som

---

²⁰² Ødegård 1946: 6.

²⁰³ Ibid: 5.

²⁰⁴ Ibid: 13-14.

var under oppbygning på trettitallet innenfor mentalhygienebevegelsen med radikale unge leger som Nic Waal, i ferd med å oppnå ”epistemologisk status” jevnt over. Sosial forebygging = forhindring av psykisk smitte, hovedsakelig nervøsitet. Arveproblematikkene forsvinner inn i institusjonene. Det hygieniske sosialarbeidet forlattes i noen grad av psykiaterne, det bredere sosiale arbeidet overtas nå av psykologene, pedagogene og leger som er interessert i psykoanalysen.²⁰⁵ Dette illustres bl.a. av Nic Waal i *Vi og smårollingene våre i det første året* fra 1948. Hun skriver: ”Jeg har med vilje ikke tatt med oppdragelsen av åndssvake og arvelig syke barn. Alle de eksemplene jeg har valgt fra min erfaring, er tilfelle hvor utenverdens behandling av barna skapte vanskene.”²⁰⁶ De åndssvake og de arvelig syke er det, som Ødegård skrev, ikke ”så mye å gjøre med.” De tas hånd om av spesialister, henholdsvis skolehjem og sinnssykehus, mens det er barnepsykologisk kunnskap som fra nå av definerer oppdragelsesperspektivet. Hvorfor? Vel, en side av saken kan være at barnepsykologene rett og slett hadde det beste teoretiske verktøyet til å bekjempe sosiale miljøproblemer med sine psykodynamiske forklaringsmodeller, etter at arv i stor grad hadde utspilt sin rolle i det forebyggende arbeidet, av både interne og eksterne årsaker. Hvis jeg igjen skal flørte litt med Canguilhem så kan tesen være at barnepsykologien på dette stadiet utvikler en rasjonell praksis som er mest i overensstemmelse med det aktuelle undersøkelsesobjektet: barnet i en sosial sammenheng, hovedsakelig i familien. For det er den psykologiske *smitterasjonalitet* (suggesjonen) som nå fullstendig dominerer problematiseringen rundt den dårlige oppdragelse, og de dårlige hjem. Man kan ikke lengre for eksempel si at ”problembarn” har arvet dårlig oppførsel av sine foreldre. Hvordan denne barnepsykologiske oppdragelsen fortoner seg i tekstene som utgis, skal jeg gå over til å behandle nå.

En barnepsykologisk oppdragelse

*”Gi oss barnet i de første syv år, og resten av dets liv skal komme til å tilhøre Buddha.”*²⁰⁷

Det kommer altså en flom av barnepsykologisk litteratur om psykologi og oppdragelse på slutten av 30-tallet og i kjølvannet av andre verdenskrig. Mye av det som kom like etter krigen er i følge Åse Gruda Skard litteratur som mer eller mindre var ferdig før krigen, men

---

²⁰⁵ Waal 1991: 197.

²⁰⁶ Waal 1948: 14.

²⁰⁷ ”Gamle indiske filosofer” sitert i Schjelderup 1968 [1948]: 23.

som av naturlige grunner ikke var mulig å publisere under okkupasjonen.²⁰⁸ Sammenligner man problematiseringsmåten jeg analyserte ut av den kristne oppdragelseslitteraturen, med tilsvarende problematiseringsmåte i den barnepsykologiske litteraturen, kunne man tro man var havnet i forskjellige verdener. Ser vi for eksempel på problematiseringen av grunnproblematikken rundt barnas egenvilje, er det helt klart tale om perspektivbrudd mellom uttalelser rundt århundreskiftet og nå. Skards *Ungene våre* fra 1948 opererer som et eksempel med begrepet ”sunt sinne” – det er forskjell på sinne og sinne. Hun nevner eksempler som nazismens og Francos tyranni som typisk destruktivt sinne, og arbeiderorganisasjon og kvinnekamp som typisk sunt sinne. ”Sinne og trass er barnets kamp for det som det ser som sin rett. Det kan ikke alltid nå fram, det kan ikke alltid vinne i sin kamp. Men det har full rett til å kjempe. Denne kampen er grunnlaget for at det kan kjempe seinere i livet for det som er rett.”²⁰⁹ Sinne og trass er konstituerende for karakterutviklingen, ungene må få lov å utvikle også disse sider. Foreldrenes plikt er å ta barna alvorlig, det vil si å forstå deres reaksjoner. ”Respekter og vær takknemlige for barna,”²¹⁰ skriver Skard. Tidligere omtalte Brun-Guldbrandsen skriver i artikkelen ”Hva bestemmer barnets atferd?” fra 1949 at ”behovet for selvhevdelse har (...) stor betydning i barneoppdragelsen. En viss trang til å hevde seg er naturlig og nødvendig.”²¹¹ Dersom barnet blir hindret for sterkt til å utvikle egenviljen kan det enten føre til passivitet eller til overkompensasjon, altså at barnet i stedet hevder seg på ”gale områder”, for eksempel ved banning eller dårlig oppførsel. I stedet for å skjenne skal man ”hjelp dem i gang med positive virksomheter hvor de kan få anerkjennelse.”²¹² Det samme finnes i artikkelen ”Utviklingen av barnets evner” av psykolog Turid Sverdrup Lunden: ”Trass hører med i utviklingen, det er normalt at barnets vilje blir selvstendig. Det kommer an på den voksnes reaksjon om krisen forløper normalt eller ikke.”²¹³ Hva har skjedd med naturpessimismen? Er forholdene snudd på hodet igjen? Har det ekstreme tyske ”kultureksperimentet” ført oss tilbake til Rousseau og kulturpessimisme igjen? På ingen måte. Det som har skjedd med driftene er at de gjennom en lang bevegelse som går gjennom psykiatri, psykologi, mentalhygiene og psykoanalyse, har oppnådd *verdinøytralitet*. Mantraet er nå at ”driftene verken er gode eller onde.” Det er opp til oss ”å anvende driftene fornuftig.” Om dette er det som vi har sett bred enighet om blant psykiaterne og psykologene. Driftene kan med andre ord lede frem til både demokrati, kvinnekamp og arbeiderkamp om de brukes

---

²⁰⁸ Skard 1959: 27.

²⁰⁹ Skard 1948: 53.

²¹⁰ Ibid: 54.

²¹¹ Brun-Guldbrandsen 1949b: 53.

²¹² Ibid: 54.

²¹³ Lunden 1949: 91.

fornuftig, men til nazisme og tyranni om de brukes ufornuftig. Som vi har sett betyr ikke dette en fullstendig aksept av alle drifter og alle deres uttrykksformer hos barna. Den endrede holdningen til barneonani er et godt eksempel. *Driften* i seg selv er det ikke noe galt med, det er formen som oppfattes som uheldig, ufornuftig og i ekstreme tilfeller patologisk. Det er særlig om barna mangler alternative gjøremål, leker eller aktiviteter ("fornuftige avledninger") at driftene kan få slike utslag. Løsningen er nå å ikke gi dette noen særlig oppmerksomhet, eller i verste fall "avlede oppmerksomheten" mot noe annet, så løser problemet seg av seg selv. Gi barnet noen nye leker, eller sysselsett det på en måte slik at barnet kan utnytte de *samme driftene* til å gjøre noe fornuftig, fint eller artig.

Et av de tydeligste og mest radikale uttrykkene for den nye holdningen finner vi hos den kjente folkeopplyseren og medisinaldirektøren Karl Evang, som var hovedredaktør i *Populært Tidsskrift for Seksuell Opplysning* i 1930-årene. I artikkelen "Onani" fra samleverket *Seksuell Opplysning* fra 1947, kan vi lese at:

[i] virkeligheten er det ingen grunn for moren til å komme i panikk over barnets onani. Den er ganske naturlig, helt uskadelig, forsvinner i sin tid av seg selv, og avløses av andre former for kjønnsliv (...). Synes man ellers at onanien tar overhånd, må man hvis man vil motarbeide den, bruke *positive* framgangsmåter: skaffe barnet atspredelse som det fornøyer seg bedre med, la det være sammen med andre barn osv.²¹⁴

Et vanligere uttrykk er slik vi finner det hos Skard i hennes *Barn i dagliglivet* fra 1947: "Lar vi barnet være heilt i fred, går onanien etter hvert over av seg sjøl, og barnet har da ingen som helst skade av den."²¹⁵ I *Ungene våre* fra 1948 anbefaler hun, som Evang, kun positiv atspredelse om onanien "tar overhånd". For *driften* som bl.a. kan få utløp i *formen* onani er det ikke noe i veien med. Det er kun om denne "uttrykksformen" tar overhånd dette kan være tegn på at barnet har en indre konflikt som det ikke løser særlig godt. I slike tilfeller må oppdrageren tre hjelpende til med fornuftige driftsavledninger.

Norges første psykologiprofessor i 1928, Harald K. Schjelderup (1895 – 1974), skriver i 1948 i *Nevrose eller sunnhet – hvordan skal vi oppdra våre barn?* at det som har noe å si for personlighetsutviklingen ikke er hvilke drifter barnet er født med, eller hvilke uttrykk de gir seg, men "den måten på hvilken disse barnlige konflikter behandles (...)."²¹⁶ Det er også i tråd

---

²¹⁴ Evang 1947: 147.

²¹⁵ Skard 1947: 74.

²¹⁶ Schjelderup 1968 [1948]: 29. Dette skrev han også i 1936 i radioforedraget "Opdragelse, karakterutvikling og nevrose" ved NRK. Se: Schjelderup 1936: 3.

med det Evang skriver: ”All erfaring viser at barnet ikke tar skade av onanien, derimot ofte av den uvettede holdning de voksne inntar til den.”²¹⁷ Det er innen dette perspektivet Skard i 1948 gir en beskrivelse av de ”skumle voksne menn” (for eksempel de som viser seksuelle tilbøyeligheter mot barna) som individer med ”skeivgrodd” seksualitet.²¹⁸ Skeivgrodde er mennesker hvis drifter ikke har blitt avledet i fornuftige retninger, eller hvis konflikter har blitt behandlet på en dårlig måte. Det er særlig ved å undertrykke instinktene for sterkt at slik ”skeivgroddhet” kan forekomme. Eller som hennes mor, pedagogen og kvinnesaksforkjemperen Karen Grude Koht, skriver i *Barna Våre* i 1944: ”På samme vis kan et instinkt som har vært undertrykt lenge, plutselig springe fram i dagen med en uanet voldsomhet – eller det oppdemmede vann kan grave seg ut gjennom hemmelige underjordiske kanaler, dvs. det undertrykte instinktet søker utløp på mystiske og særegne sideveier – ofte gjennom perversjoner av ulike slag.”²¹⁹

Dette er en helt ny måte å forstå og problematisere personlighetsforstyrrelser som må ses i sammenheng med den gradvise innføringen av og arbeidet med psykoanalysen i Norge i perioden etter første verdenskrig, til å begynne med særlig ved legen Johannas I. Strømme (1876 – 1961), som publiserte artikler om analysen f.o.m. 1914 (som ble gjenstand for stor debatt, bl.a. mellom ham og Ragnar Vogt), men som utover trettitallet særlig blir praktisert og gjenstand for publikasjoner av tidligere nevnte Schjelderup og Waal.²²⁰ De skeivgrodde konstitueres med dette litt om litt som nytt objekt for psykologiske undersøkelser, og som uheldig følge av dårlig oppdragelse. Dette var som sagt forhold Schjelderup og enkelte av mentalhygienikerne hadde hevdet også tidligere på trettitallet, blant annet i Schjelderups radioforedragsrekke ved NRK høsten 1936 ”Oppdragelse, karakterutvikling og nevrose”²²¹ og i Waals mentalhygieniske artikler som jeg har gjennomgått i forrige kapittel. Men særlig etter andre verdenskrig er det i stor grad ikke lengre tale om naturlige eller arvelige problemer som det gjelder å forebygge eller undertrykke best mulig i tråd med høyere moralske prinsipper eller faste medisinske forskrifter. Det betyr at de skeivgrodde voksne ikke hadde trengt å være det, om de bare hadde fått hjelp til å løse sine instinktskonflikter på en sunn måte i barndommen. Det forebyggende perspektivet fra mentalhygienebevegelsen har festet seg.

”Instinktskonflikter” betegner allikevel i seg selv en konflikt mellom jeg og over-jeg, eller mellom individuelle behov og samfunnsmessige eller moralske krav, som utspiller seg på

---

²¹⁷ Evang 1947: 147.

²¹⁸ Skard 1948: 112.

²¹⁹ Koht 1944: 47.

²²⁰ Denne innføringsprosessen og debatten er beskrevet i en artikkel av Svein Atle Skålevåg. Se: Skålevåg 2006.

²²¹ Schjelderup 1936: 2.

flere nivåer. Forholdet mellom samfunn og individ er blitt mer dialogisk med psykologien, kan man si: Det er ikke slik at de høyere moralske prinsippene nødvendigvis er riktige og gjeldende. Kriminelle, alkoholikere, morfinister og seksuelt perverse, alle disse, er i følge Schjelderup havnet der de er på grunn av nevrosen – tidens største problem – og de hadde ikke trengt å være der.²²² Et godt oppvekstmiljø, der instinktskonflikter ble løst uproblematisk og barnepsykologisk riktig, kunne ha forhindret at konflikten ga seg slike uheldige uttrykk, og det forebyggende arbeidet blir på denne måten å arbeide aktivt for nettopp gode oppvekstmiljø og opplyste foreldre. For det er miljøet som bestemmer, skriver psykolog Eva Nordland, hvordan kreftene i barnet kommer til uttrykk.²²³ Konflikten kan kanaliseres i de mest fabelaktige retninger, kreftene i barnet kan brukes til de mest fantastiske ting, om de får fornuftige avledninger. Og med miljøet tenkes først og fremst på miljøet i hjemmet og på barnets foreldre. Det er viktig at man inntar en holdning ovenfor barna på midtpunktet i en akse mellom ”aksepterende” og ”tilbakevisende” og mellom ”dominerende” og ”ettergivende.” Når det i tillegg kommer visse individuelle forskjeller, medfødte eller ikke, som gir store variasjoner mellom de ulike barna, er det blitt til en komplisert oppgave å være oppdrager:

En kan aldri (...) forutsi virkningen av en enkelt handling eller situasjon, fordi en ikke kan vite med bestemthet hvor sterkt barnet opplever det hele. I hvert enkelt tilfelle spiller barnets medfødte utrustning med og dets opplevinger fram til øyeblikkets situasjon. Den som skal lede barnet fram til et avbalansert og selvstendig menneske med evne til å innordne seg og tilpasse seg, må derfor kjenne det enkelte barnet som han har med å gjøre og ved siden av trenger han kunnskap om den normale sosiale utviklingen og forståelse for de vanlige faktorer som virker inn på sosial vekst.²²⁴

Fra mekanisk deduksjon til biologisk sannsynlighet

Det virker som oppdrageren må ha greie på både det ene og det andre. På et vis minner denne overgangen om den Paola de Cuzzani har beskrevet som en svært viktig utviklingen i den franske medisinske legevitsenskapen på slutten av 1700-tallet i *Å lese medisinen*. Det handlet da om overgangen fra en mekanistisk cartesiansk rasjonalitet som preget de vellykkede vitenskapene fysikk og kjemi, til en særegen diagnostisk medisinsk rasjonalitet som passet

---

²²² Schjelderup 1968 [1948]: 49.

²²³ Nordland 1949a: 139.

²²⁴ Ibid: 143.

bedre til biologien og legevitenenskapen. Denne formen for rasjonalitet bygger mer på sannsynligheter og konkrete undersøkelser, obduksjon og konsultasjon.²²⁵ Det som i følge de Cuzzani kjennetegner overgangen, er at de metafysiske elementer i forklaringene blir overflødig. Den cartesianske sjelen, *the ghost in the machine*, forsvinner, samtidig som forklaringene blir mer kompliserte siden problematiseringen omhandler levende kroppar i levende miljøer. Følger vi resonnementet innenfor utviklingen i synet på for eksempel barnets egenvilje i oppdragelsen, ser man at det metafysiske elementet som har forsvunnet er ”arvesynden”. Derfor kan man ikke lengre bruke en mekanistisk rasjonalitets løsnings, og dedusere seg frem til at egenviljen til enhver tid må motarbeides og undertrykkes ved hjelp av strenge avstraffelser. Oppdragelsen inngår derimot fra nå i en komplisert sannsynlighetsberegning, som viser igjen i symptomatologien og diagnostikken i forhold til problembarna. I følge Nordlands artikkel ”Problembarn” fra 1949 må disse vurderes og utskilles under en lang rekke av variabler. Problemene kan for det første komme til uttrykk som aggressivitet, tyvaktighet, løgnaktighet, sadisme, fiendtlighet, trassighet, men også innesluttethet, forsagthet, skyhet, mistenksomhet eller nervøsitet. Problembarna kan behøve hjelp, trygghet, sikkerhet, men også fasthet. Tidlige symptomer på et problembarn kan være alt i fra dagdrømmeri, tilbaketrekking, forvrenging (rasjonalisering), negativitet, trass, fingersuging, neglebiting, vannlating, eller diverse ”tics” som nervøse rykninger osv. Den eneste mulige behandlingsmåte, konkluderer Nordland, er ”å forstå problembarnet i hele dets livssituasjon.”²²⁶ Det er en betraktningsmåte som vi kjenner igjen fra mentalhygienens, som går helt tilbake til en av dens grunnleggere i den amerikanske foreningen, Adolf Meyer.

Vi møtte på denne formen å avproblematisere eller reproblematisere driftene på i forrige kapittel, men som vi husker var de da ofte stilt i et ”effektivitetsperspektiv” eller i et sosialt nytteperspektiv. Det gjaldt å løse opp i konflikter for å ”øke den menneskelige totaleffektivitet”. Tekstene kunne plasseres innenfor et samfunnsbyggende perspektiv. ”Sosial og individuell økonomi (med driftene) er ens i sin dypere grunn,” sa Vogt i 1941. Monica Rudberg mener som tidligere omtalt at det som først og fremst kjennetegner den barnepsykologiske oppdragsdiskursen i sen mellomkrigstid og i etterkrigstiden, er at det individuelle barnet gradvis blir et autonomt subjekt, og ikke lengre bare en byggestein i samfunnet. Jeg er med forbehold enig i dette: det er ikke tvil om at det foregår en viss autonomisering av barnet og at oppdragsmetodene i større grad tar utgangspunkt i og

---

²²⁵ de Cuzzani 2003: Se kapittel 2: ”Den franske medisinfilosofi”, overgangen skjer i følge de Cuzzani i legevitenenskapen med J.J. Cabanis og de såkalte *médicins-philosophes* på slutten av 1700-tallet.

²²⁶ Nordland 1949b: 164.

innrettes etter barnets egne egenskaper og behov. Spørsmålet er om ikke disse autonome barna i like stor grad fremdeles er byggesteiner, men at byggeprosjektet er forandret?

Illustrerende for utviklingen er revideringen av Karen Grude Kohts *Barna våre* fra førsteutgaven i 1929 til 4. og omarbeidede utgave i 1944. I originalutgaven står det at ”de instinktive anlegg har en god kjerne, de er nødvendige. Men de kan vokse for sterkt, utvikle sig for mye, så de blir *karakterlyte* (...). Her er det oppdragelsen må gripe inn, og vi må lære barnet å hemme instinktene, å styre sig. Barnet må lære å bruke forstand og vilje, så det blir et viljevesen istedenfor et instinktvesen.”²²⁷ Avsnittet gjenfinner vi i 1944-utgaven, men nå etterfølges det av et lengre avsnitt om hvor skadelig det kan være ”å *undertrykke* instinktene ved straf og forbud (...).”²²⁸ Videre i 1944-utgaven står det at ”alle instinkter kan bli nyttige, bare de får den riktige retning, rettes mot et høyere mål. Man sier at de *sublimeres*.”²²⁹ Også i synet på *trass* foregår det en utvikling: I 1929 skriver hun: ”*Egensinn* og *tross* som helt fra 1-årsalderen viser sig, må tvinges og bøies inn under foreldrenes autoritet; det kan nok koste en del kamp, men er foreldrene faste og konsekvente, vil barnet snart ligge under i denne kamp.”²³⁰ I 1929 er hun ganske positiv til ”den naturlige straff” for ”å hemme barnets vilje.” Man kan bruke et lite klaps, senere riset, men også andre virkemidler som ensomhetsstraff, ”sitte stille-straff” eller unnvære barnet noe det er glad i.²³¹ Perspektivet ligger forankret i foreldrenes naturlige autoritet, og implisitt er at barnet senere skal være i stand til å følge samfunnets autoritet og dets moralske krav. I 1944 kan vi lese at ”trass og egensinn er tegn på karakterutvikling. Naturlig trass i konfliktsituasjonene er en verdifull egenskap. Men slike trassanfall koster barnet mye og kan dessuten ved mange gjentagelser bli en vane. Derfor må de voksne hjelpe til så barnet ikke får unødig mange trassanfall.”²³² Avsnittene om straff er for øvrig ikke borte i 1944. Man kan fremdeles lese at oppdragelsen består i å få i stand ”de rette hemninger” slik at barnet ikke uten videre skal følge sine innskytelser.²³³ Man må også sørge for å hemme ”de onde lyster”.²³⁴ Men dette beskrives nå mer som en siste utvei enn som en naturlig del av oppdragelsen.

Perspektivet er i større grad innrettet mot barnet selv, og dets ”åndelige velvære”. Det er nå for barnets *egen skyld* at stadige trassanfall er uheldige. Det bruker opp for mye av sin sjelelige energi på unødige anfall. Det er vesentlig for *barnets helse* at det finnes ”trygghet og

---

²²⁷ Koht 1929: 33.

²²⁸ Koht 1944: 46

²²⁹ Ibid: 47.

²³⁰ Koht 1929: 138.

²³¹ Ibid: 154-155.

²³² Koht 1944: 61.

²³³ Ibid: 108.

²³⁴ Ibid: 106.

stabilitet” og ”faste regler og krav”. Tidligere var det som en grunnregel at den fornuftige sublimering av driftene skulle være *nyttig* for samfunnet som helhet, nå ser man i større grad en vending mot at fornuftig sublimering skal være nyttig, først og fremst for individets personlige helse.

Et nytt frihetsbegrep og selvreguleringsprinsipp

Hva så med problematiseringen av *oppdragerens overflødig* gjennom samvittigheten? Selvreguleringen. Samvittighet er ikke lengre noe utbredt begrep, kanskje fordi det har et negativt og noe autoritært vedheng. Men oppdrageren skal også i de barnepsykologiske tekstene etter hvert bli overflødig, barnet skal frigjøres fra sine foreldre og bli et selvstendig, voksent individ. I stedet for at foreldrene skal konstituere en ”selvreguleringsmekanisme” i den ”lille ville”, er foreldrenes rolle nå gått over til å bli barnets hjelper, barnets støttespiller. Vi finner således ”selvreguleringsprinsippet” igjen, for eksempel i Waals bok *Vi og smårollingene våre i det første året*, men under en ganske annerledes form enn samvittigheten. Selvreguleringsprinsippet som nå beskrives er utlest av den amerikanske barnepsykiateren Arnold Gesells utviklingspsykologi. Det går i følge Waal ut på å følge barnas ”egen rytme og sin modning som kommer innenfra. De har, som naturen, sine egne lover. Når oppdragelsen føyer seg etter disse lovene og tar hensyn til modningen, kalles dette nå i barnepsykologien å oppdra etter ”selvreguleringsprinsippet”.²³⁵ Det kan være en indikering på at barnepsykologien beveger seg mot en rasjonell praksis i overensstemmelse med Canguilhems krav. Waal, inspirert av Gesell, forsøker å ta utgangspunkt i sitt eget objekt for å fremstille normene. Foreldrene, som barnas støttespillere, skal bare hjelpe barna og løse opp i konfliktene, deres floker. Resten går da på et vis av seg selv. Vi møter også på et nytt frihetsbegrep, også fra Gesell, som er ganske så ulikt det kristne. Frihet er ikke lengre loven som skjebne, men ”den biologiske impuls til fullkommen vekst.” Dette livsprinsippet er i følge Gesell utgangspunktet for det demokratiske ideal. ”Frihet er demokratiets livsprinsipp, i hjemmene så vel som i samfunnet (...). I hjemmet og i samfunnet må visse ting ’styres’. Vi må derfor nødvendigvis regulere den frihet som er det voksende barns livsfundament.”²³⁶ For å sikre fullkommen vekst, da. Det er biologiens livsprinsipp som på en måte overtar for loven og lydigheten som styrende instans i barneoppdragelsen – man skal som oppdrager hjelpe til å realisere barnet som ”biologisk impuls til fullkommen vekst.” Oppdragelsesarbeidet har fått et gartnerpreg over seg, som gjenspeiles i gartnermetaforer i flere av de barnepsykologiske

---

²³⁵ Waal 1948: 10.

²³⁶ Gesell sitert av Waal, Ibid: 10-11.

tekstene. Når visse ting i følge Gesell og Waal fremdeles må styres, er det hovedsakelig for vekstens egen skyld, på samme måte som trær og planter har behov for en viss beskjæring for å vokse best mulig. Det styrker tesen om at det arbeides frem en form for ”barnets autonomi” i den barnepsykologiske oppdragelsen. Samtidig ser vi hvor tett dette i utgangspunktet rent biologiske prinsippet (det vitenskapelige) er sammenvevd med politisk demokratisk tankegods. Fri oppdragelse er i denne perioden langt i fra noe anarkistisk prosjekt, slik det kanskje kunne høres ut. Det er et demokratisk anliggende, med demokratiets ”fornuftige lover og regler.” Det går derfor overens med det som i idéhistorien ofte omtales som det ”moderne prosjektet”: tro på framskritt og en styrende rasjonalitet i verdens utvikling. Dette viser igjen i den tilbakevendende frasen om at ”driftene verken er gode eller onde, det går på gi dem fornuftige retninger.”

Vi skal nå gå videre å se på familiens rolle i dette moderne prosjektet, som den barnepsykologiske oppdragelsen fortoner seg som.

Demokrati i familien – demokratiserende familier

”Når barn er så mottagelige, skjønner vi hvor sterkt vi voksne virker på dem. Enten vi vil, eller ikke; enten vi vet om det eller ikke.”²³⁷

Som vi har sett skal barnet langt i fra overlates til seg selv, til sin egen frie utvikling. Det barna forventer av oppdragerne er ”trygghet og stabilitet i alle livsforhold” og ”faste regler og krav.”²³⁸ Det er med andre ord nødvendig med et godt og stabilt hjem. ”Av vesentlig betydning for barnets utvikling er graden av foreldrenes følelsesvarme eller følelseskulde, deres konsekvens eller inkonsekvens, deres passivitet eller aktivitet, forholdet mellom dem osv.”, skriver Schjelderup i *Nevrose eller sunnhet*.²³⁹ Også Brun-Guldbrandsen slutter seg til et slikt syn: ”At et menneske skal utvikle seg harmonisk, betyr først og fremst at det må ha følelsesmessig stabilitet, slik at det ikke lar seg lede og dominere av indre konflikter, utrygghet og frykt. Dette innebærer at en som barn må ha opplevd forvissningen om trygghet og tilknytning i et solid hjem (...).”²⁴⁰ Det er først og fremst hensynet til barnets mentale helse som fordrer betoningen av det solide hjem, men av og til er det også mer moralske hensyn som kommer til uttrykk. Koht skriver for eksempel at ”idealene hos barna må få næring skal

---

²³⁷ Koht 1944: 67.

²³⁸ Skard 1948: 17.

²³⁹ Schjelderup 1968 [1948]: 30.

²⁴⁰ Brun-Guldbrandsen 1949a: 11.

de vokse i rett lei. Skole, kirke, bøker, aviser, bilder, kinematograf, teater, sport er med og former disse idealer (...), men mest har naturligvis hjemmet og den daglige påvirkningen der å si.”²⁴¹ Andre ganger er det mer politiske hensyn som gjør seg gjeldende: Barnet skal i følge Skard oppdras til demokratiske verdier, og da gjennom en demokratisk form for oppdragelse, som kun er mulig om det eksisterer demokrati i familien. Det er altså ikke nok å si ”at demokrati er bedre enn nazismen, vi må selv leve etter demokratiske prinsipper i hjemmet.”²⁴² Den familieform der mannen rår over både kona og barn omtales nå som den ”typiske nasistiske (sic) familieform.”²⁴³ Den nye barneoppdragelsens mål, er at alle mennesker er like verdifulle og at alle må kunne tenke kritisk selv, i følge Skard. Det barna forventer av oss (oppdragerne) er ”trygghet og stabilitet i alle livsforhold” og ”faste regler og krav.”²⁴⁴ Barna har de samme demokratiske forventninger til oppdragerne, som den demokratiske borgeren bør ha til sine myndigheter, kunne man si. Også Schjelderup benytter seg i *Nevrose eller sunnhet* av noen av de samme grepene ved å skille ut to oppdragelsesprinsipper: *fri oppdragelse* og *autoritær oppdragelse*. Vil vi ha fri utvikling eller undertrykkelse, spør han retorisk, i en retorikk som nok var veldig effektiv sett i lys av erfaringene fra krigen tre år tidligere. Oppdragelsen henger nøye sammen med samfunnsforholdene, skriver han, og moderne psykologi har gitt oss midler til å studere ettervirkningene av den autoritære oppdragelsen.²⁴⁵ Linjene tilbake til den kristne oppdragelsens syn på familiens rolle i oppdragelsen er tydelige, selv om den ofte ga seg langt mer autoritære uttrykk. Felles er allikevel oppfatningen om at samværsformen i hjemmet gjenspeiler de sosiale formene på et makronivå. Hjemmet er samfunnets mikronivå. Hjemmets rolle er å være et mønstersamfunn i miniatyr, kunne man si, og det forblir dets rolle også i barnepsykologien, selv om synet på hva et mønstersamfunn er forandrer seg.

Håkon Sæthre er blant dem som tydeligst demonstrerer hvor grunnleggende *naturlig* hjemmet oppfattes i sin artikkel ”Mentalhygieniske momenter i familielivet” i det store familieverket *Våre hjem og våre barn* fra 1938.²⁴⁶ Artikkelen innledes slik: ”Den naturlige gruppe: foreldre – barn, som utgjør familieinstitusjonen, er av uopprinnelse i menneskeslektens historie.”²⁴⁷ Det moderne samfunnet, og særlig bylivet, byr på store problemer for familien: ”Det er rundt omkring i verden allerede tegn til at

---

²⁴¹ Koht 1944: 199.

²⁴² Skard 1948: 184.

²⁴³ Ibid: 185.

²⁴⁴ Ibid: 17.

²⁴⁵ Schjelderup 1968 [1948]: 33-39.

²⁴⁶ Stoltenberg 1938.

²⁴⁷ Sæthre 1938: 210.

familieorganisasjonen i enkelte henseender befinner sig i en slags oppløsningstilstand. Hjemmene (...) er kanskje på vei til å bli en saga blott.”²⁴⁸ Så de politiske, sosiale og moralske hensynene gjør seg tydelig minst på to måter hos flere av forfatterne: Som tydelig distansering i forhold til det tidligere ”autoritære”, og som en mer eller mindre direkte oppfordring om å bevare familieinstitusjonen som den trygge grunn som all oppdragelse må oppstå av. For fri oppdragelse er jo ikke det samme som å overlate barnet til seg selv, og til sine egne innfall. Det ville jo ikke innebære verken ”trygghet og stabilitet” eller ”faste regler og krav.” Det er forvirrende og i verste fall skadelig om det ikke er konsekvens mellom far og mors regler – og nettopp derfor påpekes det at det er en plikt også for far å være delaktig i barnets første år. ”Begge foreldrene må være kommet til enighet og likhet i deres behandling av barnet. Dersom det foreligger konstante forskjeller i deres praksis, vil det være to forskjellige foreldre–barn relasjoner i hjemmet – en brutal situasjon i et mentalhygienisk og moralsk perspektiv,”²⁴⁹ skriver Gesell. Dette er overveldende viktig også for foreldrenes senere forhold til barnet – disse første årene er selve grunnlaget for vennskap og kjærlighet.

Hva venter ungene av oss?

Derfor er det også svært uheldig om hjemmets stabilitet er truet, for eksempel av skilsmisse eller av alkoholisme. Dette påpekes av Skard i *Ungene våre*, når hun i avsnittet ”Hva venter ungene av oss” påpeker at trygghet og stabilitet i hjemmet er veldig viktig, og at skilsmisser og ekteskaplig uro er ødeleggende for dette.²⁵⁰ Det påpekes også av Nordland:

Det viser seg da at det først og fremst er det grunnleggende forhold mellom barn og foreldre som har betydning. Er det preget av trygghet og kjærlighet og tillit i en vel ordnet og fast ledet tilværelse? Eller er barnet utrygt, forsømt og gjenstand for tilfeldig og skjødesløs behandling, slik som tilfelle kan være i en familie hvor en av foreldrene mangler, eller om barnet er født utenfor ekteskapet, eller om hjemmet er knuget av sykdom, drukkenskap eller elendig økonomi.²⁵¹

Selv om ikke alle de barnepsykologiske forfatterne har tendenser til moralistiske undertoner, som kanskje Nordland har i akkurat dette tilfellet (jeg tenker særlig på dette om barn født utenfor ekteskapet), er det her klare linjer til en problematikk som også var vanlig i tidligere kristen oppdragelseslitteratur: ”Hvad der i hjemmet bygges opp, dets indflydelse vil spores

---

²⁴⁸ Ibid: 211.

²⁴⁹ Gesell 1930: 159-160 (min oversettelse).

²⁵⁰ Skard 1948: 17.

²⁵¹ Nordland 1949a: 139.

gjennom hele livet. Hva der forsømmes, lader sig vanskelig gjenoprette,” het det da. Jeg mener å se hvordan samme tankemønsteret kan gjenkjennes for eksempel hos Gesell: ”Fra et mentalhygienisk ståsted må barnets vekst sikres ikke så mye gjennom ren regulering av barnet som av et godt og fullstendig (*wholesome*) forhold mellom foreldre og barn.”²⁵² Som hans sitat innledningsvis påpekte er det *grunnleggende problemet* for barnepsykologien å normalisere forholdet mellom foreldrene og barna. Man kunne trekke linjene lengre ved å påpeke at det later til at å normalisere forholdet foreldre-barn, sikre dets stabilitet og eksistens i *hjemmet* ser ut til å være det grunnleggende problemet for alle de tre oppdragelsesperspektivene jeg har undersøkt. Hva er så barneoppdragelse? Frem til skolealderen er det først og fremst et normativt forhold mellom foreldre og barn situert i hjemmet. Det kan også utvides analogt til eventuelt å være en mer generell oppdrager-barn relasjon situert i hjemmet, barnehage, skole, eller andre aktuelle sosiale arenaer. Dette er blant annet demonstrert av Nordland i ”Utviklingen og oppdragelsen til samfunnsmenneske” i *Psykologi i oppdragelsen* fra 1949, under avsnittet om hvilke faktorer som påvirker sosial vekst. Hun tegner en spiral med barnet og familien i den innerste sirkel, lekekamerater, skolen og foreninger for barnet i den neste, venner og ”gjengen” i den tredje, nabolaget og distriktet i den fjerde, tilfeldige bekjentskaper i den femte og samfunnsstrukturen, lesing, radio og kino i den ytterste sirkel.²⁵³

Man kunne ha tolket dette som om kjerneforholdet er det innerste, og at de ytre sirklene i størst mulig grad bør gjenspeile dette. Er da oppdragerforholdet verken mer eller mindre enn en sunn (ideal) sosial relasjon, under *de eksisterende forhold*? Er det tale om en familiarisering av samfunnet eller sosialisering av familien? Våre undersøkelser har vist at det i de forskjellige oppdragelses- og familieperspektivene hele tiden handler om å normalisere forholdet mellom foreldre og barn, og at disse normene også finnes i eksisterende sosiale normer. Om det er det pietistiske *hjemmet*, eller den demokratiske familien. Men jeg vil mene at man verken kan slutte fra den ene eller den andre. Det er ikke tale om et samfunn som blir bygget analogt med familien som ideal, det er heller ikke en familie som direkte avspeiler samfunnsnormer. ”Samfunn” og ”familie” er begge institusjoner som er gjenstander for en kontinuerlig og omskiftende kunnskapsproduksjon. Det er her verken tale om en kontinuerlig sosialisering av familien eller omvendt. Det konstrueres begge av konstituerende sosiale, familiære og vitenskapelige problematikker. De er begge avhengige av historiske underliggende problematikker som gis av livet selv.

---

²⁵² Gesell 1930: 158 (min oversettelse).

²⁵³ Nordland 1949a: 142.

Konklusjon

”(...) det finnes bare ett fundamentalt problem – nemlig å normalisere relasjonen mellom foreldre og barn.”²⁵⁴

Det ser altså ut til at psykologien generelt og barnepsykologien spesielt er de nye perspektivene som definerer problematiseringen rundt barneoppdragelsen og familien etter andre verdenskrig. Det er særlig psykoanalysen som problematiserer og begrepsfester uønskede følger av autoritet og ”politistater” og overdreven tukt og strenghet i oppdragelsen. Evnen til dissens defineres som et element av begrepet om det sunne og friske barn, der det ikke så mange årene før av flere ble sett på som et ”moralsk sykdomstegn”. Innarbeidingen av ”egenviljen” i et medisinsk begrepsapparat var allerede gjort av mentalhygienikerne – og det er med bakgrunn av deres normative vitenskapelige arbeid at avvikene etter hvert danner et nytt bilde av normativitet i sunn, normal trass. Nå er det som vi har sett barn som *ikke* gjennomgår en skikkelig trassperiode som defineres som ”svake og hjelpeløse individer”.

Dreier det seg om et paradigmeskifte à la Kuhn, eller en overgang fra vitenskapelig ideologi til rasjonell praksis à la Canguilhem? Igjen stiller jeg spørsmålene, uten helt ut å besvare dem. Det som er sikkert er at kunnskapsutviklingen både bærer preg av interne endringer, og av å være historisk sosialt situert. Mine analyser har i hvert fall vist en dreining i kunnskapsproduksjonen fra et sosialt forebyggende perspektiv til et individuelt forebyggende perspektiv, men med forbehold om at det ser ut til at det sosiale perspektivet har blitt endret i en retning slik at det ser ut til å sammenfalle med ivaretagelsen av de individuelle behov. Jeg konkluderte derfor med at det verken er grunnlag for å hevde at familien eller individet sosialiseres *eller* at det sosiale individualiseres, men at de begge med sikkerhet forholder seg til et nytt sett av problematikker. Jeg har vist hvordan driftene nå i seg selv begynner å bli uproblematisk, og at man konsentrerer seg om deres *form*. På denne måten skiller barnepsykologene mellom sunt og usunt trass og sinne, og påpeker at sinne kan brukes ”både til nazisme eller til arbeider- og kvinnekamp.” Det kommer fra nå av an på å gi driftene konstruktive og ikke destruktive former. På denne måten er for eksempel barneopdragsproblemer ikke noe stort kunnskapsproblem lengre. Det eneste som må til i slike situasjoner er positive avledninger. I motsatt fall, har vi sett, kan driftene ved for sterk oppdemning eller fortregning grave seg ”irrganger” gjennom demningene, og den ”skeivgrodde seksualiteten” oppstår. Jeg

---

²⁵⁴ Gesell 1930: 156 (min oversettelse).

har argumentert for at denne form for å begrepsfeste personlighetsforstyrrelser på er ny med psykologien. I barneoppdragelsessammenheng fører dette som jeg har vist til en overgang fra en mekanisk til en biologisk form for rasjonalitet, der den ”metafysiske konstanten” som mekanikken trengte – arvesynden – faller bort, slik at man ikke lengre kan dedusere seg frem til det å bekjempe driftene med alle midler som eneste fornuftige løsning. I stedet har vi sett at det vokser frem en form for komplisert sannsynlighetsbergning – barnet må forstås i hele dets livssituasjon, og oppdras og behandles etter sine egne behov. Jeg har også demonstrert den tydelige utviklingen som finner sted i det såkalte *selvreguleringsprinsippet*. Dette eksisterte i form av en rettleidende samvittighet i overensstemmelse med høyere moralske prinsipper. I den barnepsykologiske oppdragelsen har dette handlet om å ”følge barnas egen rytme og modning” og å legge opp løpet etter denne. Jeg har også vist hvordan dette henger sammen med et nytt *frihetsbegrep*. Fra den kristne friheten som kun var mulig gjennom loven og vanene, kommer det fra biologien, via den amerikanske barnepsykologen Gesell, opp et nytt ”demokratisk” frihetsbegrep som er ”den biologiske impuls til fullkommen vekst.” I forhold til familien gjør disse problematikene seg gjeldene både som en sterk skepsis til autoritetsbruk og autoritære strukturer i hjemmet. Den familien der mannen rår over kone og barn, blir etter krigen omtalt som ”den typiske nazistiske familieformen” av en av våre mest kjente barnepsykologer. Samtidig finnes det sterke tegn på at oppdragerne betoner viktigheten av å samle seg rundt hjemmene, og bevare disse. Barnas fullkomne vekst ser med det ut til å være avhengig av både demokratiske familier og demokratiske samfunn.

5. Konklusjon

Som jeg sa i innledningen har oppgavens målsetning vært å bedrive *kunnskapshistorie* ved å presentere perspektiver rekonstruert på begreps- og problematikksnivå i tradisjonen etter den franske epistemologien, særlig etter Georges Canguilhem og Michel Foucault. I tidsperioden 1890 – 1950 har jeg rekonstruert tre slike perspektiver fokusert på grunnproblematikkene barneoppdragelse og familie, ved å analysere begrepsbruk i historiske tekster innenfor ulike kunnskapspraksiser. Fellesnevner for all denne kunnskapsproduksjonen har vært arbeidet med å konstituere slike forhold som et fokusområde i forskjellige former for opplysningslitteratur. De tre perspektivene har blitt presentert i hvert sitt kapittel. Jeg har ikke nådd noen fast eller statisk definerende kjerne for noen av dem. Det har vært vanskelig å komme med påstander som at *dette* og bare dette er mentalhygienens kunnskap, og disse materialene hører eksklusivt hjemme her. Jeg har derfor heller vektlagt å gjøre perspektivene så konkrete og *tydelige* som mulige, med tanken om at en god måte å tydeliggjøre hver og en av dem på ville være å bevege seg mellom dem, i bakhodet. Som Friedrich Nietzsche skrev i sitt siste verk, *Ecce Homo*:

Å søke *sunner*e begreper og verdier utfra den sykes synspunkt, og omvendt se ned fra det *rike* livs fylde og selvbevissthet på dekadense-instinktets hemmelige arbeid – det var min lengste øvelse, min egentlige erfaring, om noe sted, ble jeg mester i det. Det er nå mulig for meg, jeg har mulighet for å omstøte perspektiver (...).²⁵⁵

Der bevegelsen mellom sykdom og god helse utgjorde Nietzsches perspektivforskyvning, og i følge ham selv grunnlaget for hans filosofiske undersøkelser, har min kunnskapshistoriske undersøkelse funnet sted i bevegelsen mellom relevante perspektiver på barneoppdragelse og familie i den undersøkte perioden. Det jeg har vært ute etter, har først og fremst vært nyanser i sammenkoblingen av grunnproblematikk og fag- eller tradisjonsbestemt problematikk i begrepene praksisene benytter seg av. Ved å fokusere på problematikk i begreper anvendt i de ulike perspektivene, mener jeg å ha fått godt tak på det problematiserende arbeidet utført i hvert og et av dem. På denne måten har hvert perspektiv blitt presentert som en (mer eller mindre) spesifikk problematiseringsmåte. Dette fokuset, som jeg oppfatter som et felles anliggende med den franske epistemologien, har åpnet undersøkelsen for å trekke linjer på

---

²⁵⁵ Nietzsche 1970: 25.

tvers av ulike sosiale tradisjoner, og samtidig tydeliggjort historisk utvikling innenfor tradisjonene selv. Det åpne og flertydige ved å fokusere på problematikk muliggjør denne operasjonen i større grad, enn om fokuset utelukkende var rettet mot *svarene* og *teoriene* som de ulike tradisjonene fremstiller. Med Canguilhem mener jeg derfor å ha funnet *et sted* der slike komparative sammenligninger mellom ulike former for kunnskaper blir mulig, der både likheter og ulikheter fremtrer i *begrepene*. For å sitere Jonas Lillbø's avhandling om Pasteur og "forgjengeren" i vitenskapshistorien:

Alternativet til ein "realistisk" konsepsjon av fakta og rasjonalitet er nemleg ikkje ein relativistisk, konstruktivistisk eller postmoderne posisjon (...) eit slikt dikotomis skjema [er] berre (...) ein verknad av fokuset på vitskapens svar og teoriar (...). Ved fokuset på omgrep og problem har vi derimot ein mulighet til å unngå begge desse posisjonane. Det som framstår tydelegare er då konturen av den vitskapelege rasjonaliteten som ei hending eller noko som blir til. Vitskapeleg rasjonalitet har både element av stabilitet og tilblivelse.²⁵⁶

Ved å spore problematikker rundt barneoppdragelse og familie har vi sett hvordan det som på denne måten blir til med mentalhygienens, er problematiseringen og begrepsfestingen av den mentale helse og særlig barnets mentale helse som et fokuspunkt i folkehelseopplysningslitteraturen. Det er en avgjørende hendelse i denne historien, som finner sted i begynnelsen av det tjuende århundret. Samtidig har jeg funnet stabilitet ved å sette det nye i forbindelse med lignende problematikk i den tidligere kristne barneoppdragelseslitteraturen. På denne måten er det blitt demonstrert hvordan deler av kunnskapen fortsetter å bli problematisert på nye måter i den barnepsykologiske oppdragelseslitteraturen. Begrepsarbeidet og kunnskapsproduksjonen kan ikke foregå i et vakuum. Så ved å undersøke og sidestille analyser av hvert enkelt perspektivs begreper, og ved å trekke linjer mellom dem, mener jeg å ha fått frem *hvor* perspektivene bryter av med hverandre og *hvor* de overlapper hverandre. Kort oppsummert er det tematisk konsistens i grunnproblematikkene mellom de tre perspektivene: Alle tre er opptatt av å arbeide med problematikker omhandlende barneoppdragelse og familie. Bruddene er blitt avdekket som tre forskjellige måter å problematisere på, ved å se på de sentrale begrepens andre problematiske innhold, og dette har ledet frem til de tre følgende perspektivene:

---

²⁵⁶ Lillebø 2007: 110.

1) Den kristne oppdragelseslitteraturen har som vi har sett begrepsmessig vært kjennetegnet av å problematisere arvesynd, lydighet og moralske prinsipper i forhold til oppdragelses- og familiespørsmålene. I tekstene jeg har undersøkt, begrepsfestes dette som et uendelig tillitsverv i religiøs mening, men også som et sosialt tillitsverv. Jeg demonstrerte også hvordan oppdragerne problematiserer den menneskelig frihet, særlig ved å henvende seg til britiske liberale filosofer som John Sturt Mill og John Locke, men hvordan dette hele tiden står i forhold til arvesynd og naturpessimisme. Friheten må derfor innenfor *dette* perspektivet være plassert innenfor lovene og gjennom frivillig lydighet. Med det blir også betydningen av vanedannelsen sentral, og her tar man utgangspunkt i den amerikanske psykologen William James. Denne dynamiske konstellasjonen av problematikker begrepsfestes i tekstenes perspektiv som særegne oppdragerproblemer. Mest fremtredende av disse er nedbrytningen av egenviljen, og betoningen av å innføre en "selvreguleringsmekanisme" som begrepsfestes i samvittigheten. For å lykkes med dette blir det nødvendig å henvende seg til naturvitenskapene. Særlig har vi sett hvordan Herbert Spencers begrep om de "naturlige straffer" blir sentralt for å innføre årsaksforhold i samvittigheten, men generelt oppfordrer tekstene til "å studere barnet!" Slik står også den kristne oppdragelsestradisjonen i sammenheng med tidens rådende kunnskap, og er for eksempel både påvirket av den internasjonale "Child Study Movement" fra slutten av 1800-tallet, og den juridiske og sosiale utviklingen i Norge, med den nye vergerådsloven fra 1896 som paradigmatisk uttrykk for nye tanker om "forsømte barn". Ved å fokusere på begrepene i tekstene, mener jeg å ha påvist *historiens* betydning for kunnskapsproduksjonen, og hvordan begreper og problematikk spiller en avgjørende rolle i overføringsprosesser av erfaringer på tvers av sosiale felter. Barnets tendens til å etterligne foreldrenes oppførsel setter samtidig store krav til familiens funksjon. Av slike familieproblemer har jeg vist hvordan krav om å fremstå som moralske forbilder, og at foreldrene må leve sammen i selvoppofrende kjærlighet til høyere moralske prinsipper og til Gud, var helt sentrale i en kunnskap som sterkt fremhever hvordan det som i hjemmet bygges opp vil spores gjennom hele livet.

2) Mentalhygiene har ved sin tekst- og kunnskapsproduksjon i trettiårene vist seg å være kjennetegnet av både indre forskjellighet og felles ambisjoner. Vi har sett at det i all hovedsak var en sosialt forebyggende bevegelse bestående av representanter fra ulike disipliner. Jeg har fremhevet dens betydning for den kunnskapsmessige utviklingen som avgjørende for å forstå den tydelige dreiningen som finner sted fra begynnelsen til slutten i den undersøkte perioden. Bevegelsens egenart ligger i stor grad i det "eksperimentelle arbeidet" som utføres for å skape

et eget objekt for forebyggende kunnskap og sosialt arbeid. Bevegelsen har vist seg å være åpen, og man finner innslag fra forskjellige sosiale og vitenskapelige tradisjoner: Moralske og sosiale tilpasningshensyn, som allerede var til stede i den kristne oppdragelseslitteraturen; den medisinske hygienismen, der jeg i vesentlig grad har gjennomgått arvehygienen og bakteriologien, og der begge disse retningene gir utslag i barnepsykiatrien, mens den siste blir dominerende i barnepsykologien. Bevegelsen ser ut til å ganske fritt låne etablerte tankeganger fra andre suksessfulle vitenskapelige praksiser, i sitt optimistiske og forebyggende sosiale folkehelsearbeid. Dette er samtidig det vesentlig nye ved dens kunnskapsproduksjon. Vi har sett hvordan sinnets helses betydning for den sosiale utvikling begrepsfestes, og hvordan naturkreftene nøytraliseres. Med mentalhygienen ble det, som vi har sett, opp til oppdragerne selv å gi naturkreftene fornuftige avledninger. En mentalt sunn befolkning og en sunn stat ligger på denne måten like rundt hjørnet i mellomkrigstiden.

Mentalhygienens måte å forholde seg til grunnproblematikkene på, kommer til uttrykk i deres tilknytning til problematikker om arvens, de fleksible og verdinøytrale driftene, og den psykisk smittens betydning. Til å begynne med begrepsfestes dette i slike sammenhenger med anslag av arve- og ekteskapshygiene, men etter hvert som arv forsvinner ut av det forebyggende arbeidet i løpet av perioden, begrepsfestes særlig viktigheten av å rasjonalisere driftene (fornuftige avledninger), i større eller mindre grad av overordnet planlegging. Barnelegene og pedagogene vektlegger indre og sosial harmoni og gode vaner for å konstituere et sunt og effektivt samfunnsmenneske. Psykologene, og særlig analytikerne, legger mer vekt på å løse barnets psykiske konflikter på en mentalt sunn måte for å hindre nervøse utslag av både egoisme og underdanighet for å sikre et friskt, politisk og sosialt aktivt menneske. Felles har også vært at familiens rolle problematiseres ved at mentalhygienikerne ser for seg at man ”nødvendigvis må oppdra foreldrene også.” Som vi har sett bør disse helst leve i et så konfliktløst og sunt ekteskapi som mulig, og med det besørge trygge og faste rammer for barnets oppvekst.

3) Barnepsykologien fortsetter det mentalhygieniske arbeidet etter andre verdenskrig, og jeg har lest dette som om bevegelsen med det samler seg om et mer avgrenset område og mer avgrensede metoder. Fokuset blir først og fremst barnet selv, og metoden blir i større grad begrepsfestet fra psykologien og psykoanalysen. Slik vi har sett var dette allerede tydelige elementer av det mentalhygieniske arbeidet. Men i forhold til det mer fragmenterte mentalhygieniske uttrykket i mellomkrigstiden, taler de barnepsykologiske oppdragerne etter krigen med en tydeligere, klarere og mer samlet stemme. Vi har sett at dette både henger

sammen med den indre utvikling i kunnskapen selv, men også med den krisen arvetenkningen som et sosialt forebyggende prosjekt havnet i etter andre verdenskrig. I forhold til oppdragelsen gir barnepsykologiens problematisering seg uttrykk i begreper som *sunt trass* og *nevroses*. Barnet må få kjempe for det som det ser som sin rett. Alternativet blir undertrykking av instinkter, som i verste fall kan lede personlighetsforstyrrelser, eller ”skeivgroddhet”. Som vi har sett blir fokuset stadig mer rettet mot barnets egen helse. Foreldrenes rolle blir å være medhjelpere på barnets egne premisser eller å sørge for det nye selvreguleringsprinsippet, som barnepsykologen Arnold Gesell definerte som barnets biologiske behov for fullkommen vekst. Denne familieproblematiseringen har vist seg å stå i sammenheng med et felles krafttak for demokratiske prinsipper i perioden etter krigen, med begreper som *det demokratiske ekteskapet*, god psykologisk konfliktløsning mellom ektefellene, naturlig kjærlighet til barnet – ikke minst fra mors side – og sterk avstandstaken til autoritære holdninger og praksiser (særlig fysisk avstraffing) av psykologiske og helsemessige grunner. Vi har sett at man samler seg rundt både det demokratiske hjemmet, og det demokratiske samfunnet. Bare slik kan man i følge datidens barnepsykologer sikre barnets fullkomne vekst.

Felles for kunnskapen jeg har undersøkt i de tre perspektivene, er bestrebelsen på å normalisere *forholdet mellom foreldrene og barna* i den kunnskapen som utvikles, og betoningen av at dette forholdet bør utspilles innenfor rammene av *familien*. Ved å spore begrepsarbeidet rundt disse to gjennomgående problematikkene har vi sett at kunnskapen som utvikles i stor grad også innebærer normalisering av forholdet foreldrene i mellom. Slike forhold problematiseres på ulike måter, alt etter hvilke andre problematikker de kobles sammen med. Det vil si hvilke koblinger kunnskapsprodusentene foretar til ulike vitenskaper, ulike geografiske områder og til ulike sosiale tradisjoner, disipliner eller praksiser.

Ved å la meg inspirere av elementer fra den franske epistemologiens måte å arbeide med vitenskapshistorie mener jeg å ha gjennomført en konkret undersøkelse av både stabilitet og tilblivelse i kunnskapen om barneoppdragelsen og familiens i Norge mellom 1890 og 1950. Stabiliteten ser ut til å være forankret i det nært sagt strukturelle forholdet mellom de gjennomgående grunnproblematikkene i hele perioden. De tre perspektivene, så ulike som de har vist seg å være, er alle rettet mot de samme grunnproblematikkene: Barn finnes, og de krever at man må forholde seg til dem på et vis. De finnes også nesten utelukkende i et forhold til sine foreldre, innenfor et hjem, som igjen er situert innenfor et samfunn. (De finnes selvsagt også andre steder, på barnehjem og lignende, men disse er ikke tematisert i barneoppdragelseslitteraturen.) Samtidig finnes det klare tegn til tilblivelse og hendelser i

kunnskapens utvikling. Det syndige og arvelig belastede barnet er et radikalt annet objekt for kunnskap (og praksis), enn det mulighetens barn som konstitueres med mentalhygienens og særlig barnepsykologien, der alt er mulig bare man behandler det riktig og på dets egne premisser. Hendelser er forutsetning for at en historie skal finnes sted og kunnskapshistorien er ikke noe unntak for dette. Det kristne barnet, det mentalhygieniske barnet, og det barnepsykologiske barnet har alle vist seg å være reelle objekter for kunnskap, der hendelser i kunnskapsproduksjonen gradvis leder fra det ene til det andre. Selv om slike kunnskapsobjekter må konstitueres i perspektiver finnes det slik jeg leser historien ingen tilfeldighet eller relativitet i slike prosesser. Hendelsene ligger i koblingen av problematikker som gir resultater innenfor rammene problematikkene stiller, og disse er avhengig av være reelt funderte i verden og livet.

Det er jo slik med perspektiver at de ser enkelte ting klart og tydelig, samtidig som andre forhold vil havne i bakgrunnen. Ved at min oppgave gjennomgående er fokusert på *kunnskap* sier det seg selv at oppgaven ikke kan være hele historien om verken barneoppdragelsen eller familien. Den kan heller ikke være hele historien om den kristne oppdragelseslitteraturen, mentalhygienebevegelsen eller barnepsykologien. Undersøkelsen forteller oss lite eller ingenting om hvordan kunnskapen står i forhold til sosiale, juridiske eller politiske forhold i sin samtid. Men med oppgaven mener jeg å ha bidratt til å fundere slike problemstillinger i andre historiske undersøkelser bedre. Verken mer eller mindre. For selv om slike spørsmål nå kanskje kan stilles mer nøyaktig, kan ikke *denne* oppgaven besvare dem.

Om vi for et lite øyeblikk skulle vende tilbake til de spørsmålene jeg satte i parentes i innledningen, hva kunne oppgaven ha fortalt oss om dem? Ser man spor av generelle demokratiserings-, humaniserings-, eller medikaliseringsprosesser? Vel, som en illustrasjon kan en se for seg at på samme måte som det i moderne biokjemi ikke lengre anses som velfundert vitenskap å si at leveren er til for å holde kroppen frisk, bør heller ikke en kunnskapsprosess forstås utelukkende i rammene av sin sosiale ramme. Både leveren og kunnskapen har sine egne prosjekter, og bør undersøkes som sådan, selv om deres prosjekter selvfølgelig er i kommunikasjon og samhandling med deres situasjon. Det er derfor vanskelig å forklare kunnskapsproduksjonen ved å si at kunnskapen demokratiseres eller humaniseres. Hva skulle nå egentlig det bety? Kanskje det heller bør forstås slik at disse store prosessene er resultatene av en omfattende sammenkobling av prosesser som i utgangspunktet ikke har noe felles mål og anliggende, på samme måte som menneskekroppen kan fortone seg i moderne

biokjemi? For eksempel av kunnskaps-, sosiale, juridiske, økonomiske og politiske prosesser, uten at noen av dem kan være forklaring for de andre?

På denne måten nøyer oppgaven seg med å rekonstruere kunnskapsprosessen på sine egne premisser. For å forsøksvis komme med noen vurderinger av denne, mener jeg at vi har sett at den med oppkomsten av mentalhygienens og dens optimistiske praksis, minner om å være i en fase av det Canguilhem i forhold til vitenskapelige prosesser ville kalt ”vitenskapelig ideologi”. Den prøver seg frem med verktøy og rasjonalitet hentet fra andre suksessrike praksiser. For eksempel fra ulike utgaver av arvelæren til å begynne med, men mest tydelig i tankegangene om den psykiske smitte i begrepet *suggestjon*, som har sett ut til å være avlest av bakteriologien. Canguilhem ville antageligvis oppfattet slikt som feiltakelser siden det psykiske så vidt vi vet, ikke er ensartet med det biologiske. Selv om bakterier kan overføre smitte, og øyenfarge arves, rettferdiggjør ikke dette at andre undersøkelsesobjekter undersøkes på samme måte. Men man må huske på at det kanskje kan være *positive* feiltakelser! For i følge Canguilhem er det gjennom feiltakelser vitenskapelige praksiser til slutt kan komme frem til sitt eget objekts normer, og ved disse utarbeides den lokale og særpregede rasjonaliteten som dette objektet krever. Kanskje er det dette vi ser i overgangen mellom den mer fragmenterte mentalhygieniske kunnskapen på 30-tallet til den mer bestemte barnepsykologien, som fokuserer noe strengere på barnet selv, og barnets egne behov eller normer? Hvis det er tilfelle, kunne man med dekning i fransk epistemologi si at kunnskapsproduksjonen blir mer spesifikk og lokalt gyldig, og derfor mer rasjonell. Nå er ikke mitt egentlige anliggende en normativ bedømmelse om mentalhygienens kunnskapspraksis var feilslått eller ikke. Men kanskje tillater min undersøkelse at spørsmålet i det minste kan stilles?

Når det gjelder bruken av fransk epistemologi, må jeg medgi at Canguilhem kunne ha god grunn til å stille de samme spørsmålsteget ved denne oppgavens metodologiske praksis, som jeg med ham antydningvis har stilt til mentalhygienens, og i forhold til overgangen mellom denne og barnepsykologiens. Gjør ikke jeg på mange måter det samme som dem, ved å låne metoder utviklet til å undersøke *vitenskapers historie* til å undersøke kunnskapers historie? Er metoden tilstrekkelig tilpasset de undersøkte objektenes egenart? Jeg har i det minste forsøkt å tilpasse verktøyene, blant annet ved å nedtone Canguilhems strenge krav til normativ bedømming av vitenskapene, og ved å se bort i fra makttematikken hos Foucault. Slik har jeg forsøkt å la undersøkelsesobjektet selv virke inn på metoden. For kunnskap er ikke nødvendigvis det samme som vitenskap, og heller ikke det samme som makt. De normative

betraktninger som er vesentlige i vitenskapshistorien, har jeg derfor tatt med mest som antydninger, men oppgaven har for øvrig ingen pretensjoner om å foreta velfunderte normative slutninger à la Canguilhem. Jeg har forsøkt å tydeliggjøre dette ved å undersøke de forskjellige kunnskapene som *perspektiver*, og ikke som vitenskapelige teorier. Det ligger i oppgaven ingen normative vurderinger til grunn for min analyse av hvilke problematikkonstellasjoner som fortjener å kalles perspektiv eller ikke. Det eneste kravet jeg har stilt er at perspektivene forholder seg til et konsistent sett av problematikker i sin begrepsbruk, og disse blir kun rekonstruert som problematiseringsmåter som gir konsistente forslag til problemer og løsninger (se kap. 1: 14).

Selv mener jeg med oppgaven å ha bidratt til konstruere et autonomt og undersøkbart kunnskapsområde, som kan fundere videre historisk arbeid med kunnskap innenfor andre problemstillinger i andre kunnskapsprosesser, for uten å øke den historiske forståelsen av både mentalhygienebevegelsens og dens naboperspektivers kunnskapsproduksjon. Videre undersøkelser vil kanskje kunne si oss noe om hvilken betydning denne prosessen har hatt den for senere kunnskapsutvikling innen barnepsykologi og familierådgiving, men også for den mer generelle sosiale forståelsen av familien og dens rolle for barneoppdragelsen og for samfunnet som sådan. Det ser ut til at kunnskapen som blir innarbeidet av mentalhygienens og befestet av barnepsykologien i dag nærmest er dogmatisk kunnskap om barneoppdragelse og familie. Slik kan en forholdsvis lite kjent sosial bevegelses kunnskapsproduksjon i mellomkrigstiden fortelle oss en stor del om vår egen samtid, og om vår egen kunnskaps grunnleggende historisitet.

6. Abstract

The aim of this thesis is to examine the production of knowledge regarding the upbringing of children and the organisation of family life in Norway between 1890 and 1950. There is a general agreement that knowledge within these fields were profoundly transformed in the period. The changes are normally understood in relation to processes of democratisation, secularisation and humanisation or in terms of bio-power, bio-politics or medicalisation. The thesis explores this transformation of knowledge by reconstructing three points of view or perspectives: 1) Christian Literature on the Upbringing of Children, 2) Mental Hygiene and 3) Child Psychology. This reconstruction implicates a theoretical and methodological framework consisting of central elements from the French epistemological school of history of science, in particular elements from Georges Canguilhem and Michel Foucault. The thesis analyses historical text, by focusing on the concepts used and how each perspective problematise “the upbringing of children” and “the family”. The thesis explores both elements of stability and elements of change in this particular set of knowledge.

Central events in this particular history of knowledge are the establishment of the Oslo Mental Hygiene Association in 1930, and the elaboration of new perspectives regarding social problems: A new psychosocial health problem is constituted as a focal point of social worries and scientific attention. At the beginning, the Mental Hygiene Association consists of members from several different traditions: pediatrics, psychiatry, psychology, pedagogy, social statistics and social work. As they all work together to provide new solutions to the old problems regarding the upbringing of children and the organising of the family, the Christian literature loses its central place as provider of this kind of knowledge. The thesis demonstrates how the interaction between different traditions and disciplines step by step was transformed into a more concrete and specific kind of knowledge such as it is to be found under the perspective of Child psychology. A reflection on the results of this investigation indicates that the concepts disseminating knowledge about the upbringing of children and the organising of families are profoundly transformed during the period. However, even if the concepts are constantly transformed, they display evidence of stability in their relationship to the basic problematisations.

Tekst og litteratur

- Althusser, Louis. 1998. "Presentation of Georges Canguilhem's Philosophy of Science by Pierre Macherey" i *In a Materialist Way: selected essays*. Macherey, Pierre (red.). London. Verso Books
- Andresen, Astri. 2006. *Hender små: Bortsetting av barn i Norge 1900-1950*. Bergen. Fagbokforlaget
- Andresen, Astri og Grønlie, Tore. 2007. "Travellers and Travels of Health: From Inspiration to Adaptation" i *Transferring Public Health, Medical Knowledge and Science in the 19th and 20th Century*. Andresen, Astri og Grønlie, Tore (red.). Bergen. Rokkansenteret
- Arctander, Signy. 1931. "Mentalhygiene som social bevegelse" i *Mentalhygienisk forenings småskrifter nr. 1*. (red.). Oslo. Fram forlag
- Arstal, Aksel. 1902. *Forældre og børn*. Kristiania. H. Aschehaug & co.
- Arstal, Aksel. 1902. "Opdragelse" i *Forældre og børn*. Arstal, Aksel (red.). 1902. H. Ascherhaug & co
- Asdal, Kristin, m fl. 2008. *Tekst og historie: å lese tekster historisk*. Oslo. Universitetsforlaget
- Beers, Clifford Whittingham. 1933 [1908]. *A Mind That Found Itself*. New York. Doubleday, Doran & Co.
- Bjørnson, Øyvind og Haavet, Inger Elisabeth. 1994. *Langsomt ble landet et velferdssamfunn*. Oslo. Gyldendal
- Brandt, Kr. 1902. "Egteskabets sundhedslære" i *Forældre og børn*. Arstal, Aksel (red.). Kristiania. H. Aschehaug & co
- Brekke, Bård. 1952. "Mentalhygiene" i *Sosial håndbok for Norge*. Storsteen, Einar (red.). Oslo. Nikolai Olsens boktrykkeri
- Brinchmann, Alex. 1941. "Barnealderens mentalhygiene" i *Mentalhygiene*. (red.). Oslo. Gyldendal
- Brinchmann, Alex. 1941 [1929]. *Barnets første år*. Oslo. Gyldendal norsk forlag
- Brun-Guldbrandsen, Sverre. 1949a. "Hva bestemmer barnets utvikling?" i *Psykologi i oppdragelsen*. (red.). Drammen. Studentersamfunnets fri undervisnings forlag
- Brun-Guldbrandsen, Sverre. 1949b. "Hva bestemmer barnets atferd?" i *Psykologi i oppdragelsen*. (red.). Drammen. Studentsamfunnets fri undervisnings forlag
- Bynum, William F. 1994. *Science and the Practice of Medicine in the Nineteenth Century*. Cambridge. Cambridge University Press

- Dahlstrøm, Sigurd. 1931. "Mentalhygiene" i *Mentalhygienisk forenings småskrifter nr. 1.* (red.). Oslo. Fram forlag
- Dahlstrøm, Sigurd og Arctander, Signy. 1932. *Hvordan går det med våre vergerådsbarn? En statistisk studie bygget på erfaringer fra Oslo vergeråd 1900 - 1928.* Oslo. Norsk forening for sosialt arbeid
- Dahlstrøm, Sigurd, m fl. 1931. *Mentalhygienisk forenings småskrifter nr. 1.* Oslo. Fram forlag
- de Cuzzani, Paola. 2003. *Å lese medisinen: Normalitet og patologi i den franske medisinfilosofien.* Oslo. Spartacus
- Deleuze, Gilles. 2007 [1988]. *Le pli: Leibniz et le baroque.* Paris. Les Éditions de Minuit
- Enebakk, Vidar. 2008. *Historie, teori, kritikk.* Oslo. Unipub
- Engebretsen, Ragnar. 1941. "Ekteskapets mentalhygiene" i *Sjelelig energi.* Vogt, Ragnar, m. fl. (red.). Bergen. C. Floors bokhandel
- Evang, Karl. 1947. "Onani" i *Seksuell Opplysning.* Evang, Karl (red.). Oslo. Tiden norsk forlag
- Farsethås, Hans Christian. 2006. *Forsørgelsesbyrden.* Bergen. Universitetet i Bergen
- Flæten, O. 1902. "Det forsømte barn (slette tilbøieligheder)" i *Forældre og børn.* Arstal, Aksel (red.). Kristiania. H. Aschehaug & co
- Foucault, Michel. 1984. *L'usage de plaisir.* Paris. Gallimard
- Foucault, Michel. 1992. "Livet som erfaring og vitenskap" i *Agora: 1/2*
- Foucault, Michel. 1999. *Viljen til viten.* Oslo. EXIL
- Foucault, Michel. 2001. *Bruken av nytelsene.* Oslo. EXIL
- Foucault, Michel. 2005 [1969]. *L'archéologie du savoir.* Mayenne. Éditions Gallimard
- Frølich, Theodor. 1931. "Barnets mentalhygiene" i *Menalhygienisk forenings småskrifter nr. 1.* (red.). Oslo. Fram forlag
- Gesell, Arnold. 1930. *The Guidance of Mental Growth in Infant and Child.* New York. The Macmillan Company
- Greve, Mathias. 1895. *Mor og barn.* Kristiania. H. Aschehaug & Co
- Greve, Mathias. 1902. "Kjønslivets utvikling" i *Forældre og børn.* Arstal, Aksel (red.). Kristiania. H. Aschehaug & co
- Gutting, Gary. 1989. *Michel Foucault's Archeology of Scientific Reason.* Cambridge. Cambridge University Press
- Halland, Bente. 2007. "Du har vel ogsaa selv engang været et ubehjælpeligt, svagt og uforstandigt barn." - *Avskaffelse av fysisk straff av barn i Norge 1889 - 1936.* Bergen. Universitetet i Bergen

- Hanssen, S. 1904. *Inden hjemmets døre: fire foredrag om barneopdragelsen*. Kristiania. Lutherstiftelsens boghandels forlag
- Haslund, J. E. 1916. *Opdragelse til lydighet: et foredrag*. Kistiana.
- Hendrick, Harry. 1994. *Child Welfare: England 1872-1989*. London. Routledge
- Hendrick, Harry. 2005. *Child Welfare and Social Policy*. Bristol. The Policy Press
- Hertzberg, Nils. 1897. *Træk af barnets sjæleliv*. Kristiania. Alb. Cammermeyers forlag
- Hertzberg, Nils. 1903. *Barnets kristelige opdragelse*. Kristiania. Grøndahl og søns bogtrykkeri
- Jönson, Ulf. 1997. *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn: Om barn och barnproblem vid en rådgivningsbyrå i Stockholm 1933-1950*. Linköping. Linköpings universitet
- Kierkegaard, Søren. 2004. *Filosofiske smuler eller en smule filosofi*. Oslo. N. W. Damm & søn AS
- Kierkegaard, Søren. 2005. *Begrepet angst*. Oslo. Forlaget Oktober
- Kjeldstadli, Knut. 2005 [1999]. *Fortida er ikke hva den engang var: en innføring i historiefaget*. Oslo. Universitetsforlaget
- Klaveness, Thorvald. 1902. "Hjemmets moral" i *Forældre og børn*. Arstal, Aksel (red.). Kristiania. H. Aschehaug & co
- Koht, Karen Grude. 1929. *Barna våre*. Oslo. J.W. Cappelens forlag
- Koht, Karen Grude. 1944. *Barna våre*. Oslo. J.W. Cappelens forlag
- Kreyberg, Leiv. 1933. *Vår helse: populært norsk legeverk*. Oslo. Nasjonalforlaget
- Kuhn, Thomas. 1970 [1962]. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago. The University of Chicago Press
- Kviberg, Per. 1931. "Mentalhygiene i skolen" i *Mentalhygienisk forenings småskrifter nr. 1*. (red.). Oslo. Fram forlag
- Latour, Bruno. 1997 [1991]. *Nous n'avons jamais été modernes: Essai d'anthropologie symétrique*. Paris. La Découverte
- Latour, Bruno og Woolgar, Steve. 1986 [1979]. *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. New Jersey. Princeton University Press
- Lillebø, Jonas. 2007. *Vitskapleg rasjonalitet mellom sanning og historie: Vitskapsteoretiske refleksjonar over den vitskaplege forgjengaren i immunologiens historie*. Bergen. Universitetet i Bergen
- Lofthus, Johan. 1937. "De svaktbegavede barns mentalhygiene" i *Mentalhygiene*. (red.). Oslo. Gyldendal norsk forlag

- Lofthus, Johan. 1937. "Mentalhygiene" i *Social håndbok for Norge*. Storsteen, Einar (red.). Oslo. Nikolai Olsens boktrykkeri
- Ludvigsen, Kari. 2004. "Child Guidance and Mental Hygiene in Interwar Norway" i *Public Health and Preventive Medicine 1800-2000*. Andresen, Astri, m. fl. (red.). Bergen. Rokkansenteret
- Lunden, Turi Sverdrup. 1949. "Utviklingen av barnets evner" i *Psykologi i oppdragelsen*. (red.). Drammen. Studenersamfunnets fri undervisnings forlag
- Macherey, Pierre. 1998. "George Canguilhem's Philosophy of Science: Epistemology and History of Science" i *In a Materialist Way: Selected Essays*. (red.). London. Verso Books
- Melby, Kari. 2003. "Ekteskapets vitenskapeliggjøring?" i *Den mangfoldige velferden*. (red.). Oslo. Gyldendal akademisk
- Monrad-Krohn, G. H. 1937. "Mentalhygiene i voksen alder" i *Mentalhygiene*. (red.). Oslo. Gyldendal norsk forlag
- Nietzsche, Friedrich. 1970. *Ecce homo*. Oslo. Gyldendal
- Nissen, Hartvig. 1937. "Kriminalitet og mentalhygiene" i *Mentalhygiene*. (red.). Oslo. Gyldendal norsk forlag
- Nordland, Eva. 1949a. "Utviklingen og oppdragelsen til samfunnsmenneske" i *Psykologi i oppdragelsen*. (red.). Drammen. Studenersamfunnets fri undervisnings forlag
- Nordland, Eva. 1949b. "Problembarn" i *Psykologi i oppdragelsen*. (red.). Drammen. Studenersamfunnets fri undervisnings forlag
- Piuva, Katarina. 2005. *Normalitetens gränser: En studie om 1900-talets mentalhygieniska diskurser*. Stockholm. Stockholm Universitet
- Platou, Oscar. 1902. "Forældreforholdets retslige side" i *Forældre og børn*. Arstal, Aksel (red.). Kristiania. H. Aschehaug & co
- Qvarsell, Roger. 1997. "Mentalhygien och psykisk hälsovård" i *Hur skall själen läkas?* Eriksson, Bengt Erik og Qvarsell, Roger (red.). Borås. Natur och Kultur
- Roll-Hansen, Nils. 1980. "Den norske debatten om rasehygiene" i *Historisk tidsskrift: 3*
- Rudberg, Monica. 1983. *Dydige, sterke, lykkelige barn: ideer om oppdragelse i borgelig tradisjon*. Oslo. Universitetsforlaget
- Rudjord, Helga. 1992. *Fra mentalhygiene til familievern: Tanker om forebyggende arbeid får gjennomslag i norsk helsepolitikk*. Oslo. Universitetet i Oslo
- Schjelderup, Harald K. 1936. *Opdragelse, karakterutvikling og nevrose*. Oslo. Norsk Rikskringkasting, Oplysningsavdelingen

- Schjelderup, Harald K. 1968 [1948]. *Nevrose eller sunnhet*. Trondheim. Cappelens forlag
- Schrumpf, Ellen. 2003. "Det hygieniske barnet" i *Den mangfoldige velferden*. (red.). Oslo. Gyldendal akademisk
- Seip, Anne-Lise. 1994. *Veiene til velferdsstaten*. Oslo. Gyldendal
- Skard, Åse Gruda. 1937. "Skolebarna hjemme" i *Mentalhygiene*. (red.). Oslo. Gyldendal norsk forlag
- Skard, Åse Gruda. 1947. *Barn i dagliglivet*. Oslo. J.W. Cappelens forlag
- Skard, Åse Gruda. 1948. *Ungene våre*. Oslo. Tiden norsk forlag
- Skard, Åse Gruda. 1954. "Kva las dei om barnestell og oppseding før i tida?" i *Norsk Pedagogisk tidsskrift: 2*
- Skard, Åse Gruda. 1959. *Psykologi og psykologar i Norge*. Oslo. Universitetsforlaget
- Skålevåg, Svein Atle. 2002. *Fra normalitetens historie: sinnssykdom 1870-1920*. Bergen. Universitetet i Bergen
- Skålevåg, Svein Atle. 2006. "Psychoanalysis and/as Science. Norway, 1900 – 1930" i *Science, Culture and Politics*. Andresen, Astri, m. fl. (red.). Bergen. Rokkansenteret
- Sogner, Sølvi, m fl. 2003. *I gode og vonde dagar: familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*. Oslo. Samlaget
- Sommerschild, Hilchen og Moe, Einar. 2005. *Da barnepsykiatrien kom til Norge*. Oslo. Universitetsforlaget
- Spencer, Herbert. 1899. *Opdragelse*. Kristiania. Det norske aktieforlag
- Stoltenberg, Lauritz. 1938. *Våre hjem og våre barn*. Oslo. Cappelen
- Sæthre, Haakon. 1937. "Dagliglivets mentalhygiene" i *Mentalhygiene*. (red.). Oslo. Gyldendal norsk forlag
- Sæthre, Haakon. 1938. "Mentalhygieniske momenter i familielivet" i *Våre hjem og våre barn*. (red.). Oslo. Cappelen
- Sæthre, Haakon, m fl. 1937. *Mentalhygiene*. Oslo. Gyldendal norsk forlag
- Venneslan, Knut. 2007. *Det nye Norge: Om integrerings- og mangfoldspolitik*. Bergen. Gruppe for sosialfilosofi og politisk teori
- Vogt, Ragnar. 1941. "Økonomisk forvaltning av sjelelig energi" i *Sjelelig energi*. (red.). Bergen. C. Floors bokhandel
- Waal, Helge. 1991. *Nic Waal: det urolige hjerte*. Oslo. Pax
- Waal, Nic. 1937. "Mentalhygiene før skolealderen" i *Mentalhygiene*. (red.). Oslo. Gyldendal norsk forlag
- Waal, Nic. 1948. *Vi og smårollingene våre i det første året*. Oslo. Tiden

- Ødegård, Ørnulv. 1941. "Mentalhygienens almindelige del" i *Mentalhygiene*. Ødegård, Ørnulv, m. fl. (red.). Oslo. Gyldendal
- Ødegård, Ørnulv. 1946. *Nazisme og mentalhygiene*. Oslo. H. Aschehaug & Co
- Ødegård, Ørnulv, m fl. 1941. *Mentalhygiene*. Oslo. Gyldendal
- Østlyngen, Emil. 1951. "Psychology in Norway" i *Nordisk psykologi*: 3